

10.2.e

Van: 10.2.e
Verzonden: vrijdag 23 november 2018 22:11
Onderwerp: Concept Verslag Tafelvergadering dd 23 november 2018
Bijlagen: Concept Verslag Tafelvergadering dd 23 november 2018.docx; Kennis- en Innovatie Agenda
 Klimaat, Landbouw & Landgebruik dd 23-11-2018.pptx

Categorieën: BR

LS,

Hoewel vrijdagavond, worden er nog veel mails verzonden.

Hierbij het conceptverslag van de Tafelbijeenkomst van vandaag, alsmede de presentatie zoals 10.2.e namens de werkgroep Innovatie gaf.

Op basis van het aantal nu nog ongelezen mails van 10.2.e kan ik met zekerheid aangeven dat de getallen die in de presentatie genoemd zijn indicatief te beschouwen zijn.

Indien er opmerkingen zijn tav het verslag kunt u mij daarop wijzen en vragen te wijzigen danwel aan te vullen. Op dit moment prefereerde bij ons snelheid van verslaglegging en verspreiding daarvan boven nauwkeurigheid, waarvoor uw begrip.

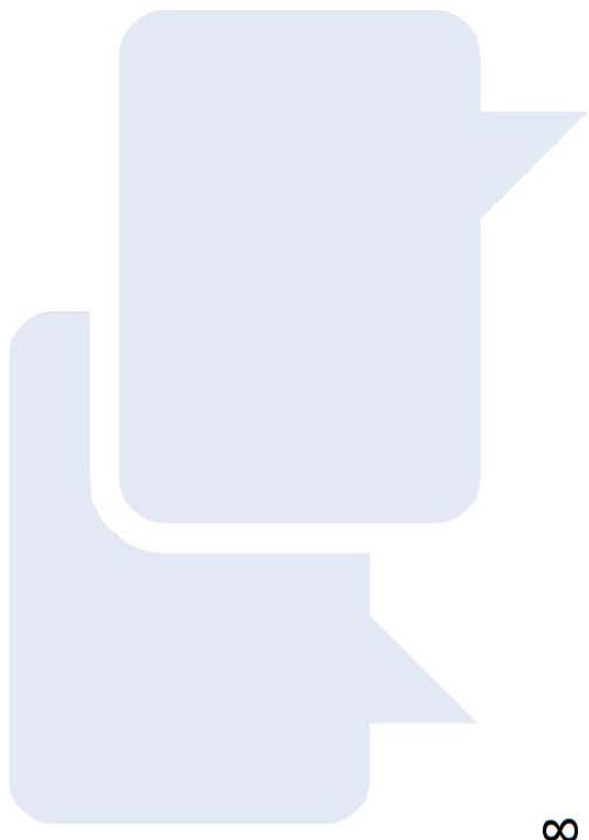
Met vriendelijke groet en goed weekend,

10.2.e en 10.2.e

Kennis- en Innovatie Agenda Klimaat, Landbouw & Landgebruik

Werkgroep Innovatie d.d. 23-11-2018

Status rapportage

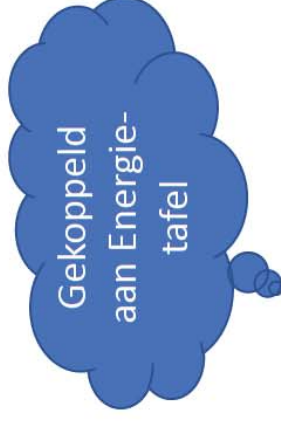
- Conceptversie in bespreking
- Definitieve versie 21/11 besproken
 - Nog verdere terugkoppeling
 - Aanvullen met demonstratieprojecten
 - Planning gereed 29/11
- Financiële analyse & Governance
 - 1^e versie gereed
 - Planning gereed 29/11

Aanpak: In 2050 levert food en non-food productie haar bijdrage aan de 80% - 95% emissiereductie in NL'

- De focus ligt op 2050 & 2030 is een concreet tussendoel
- Missie-gedreven – missie is geen ambitie!
- Vier grote onderzoekopgaven:
 - Food en non-food geproduceerd met 80-95% minder emissies
 - Emissiereductie in bodem en landgebruik in de landbouw
 - Veehouderij: emissiereductie methaan en lachgas
 - Energie: Gebruiksreductie naar nul emissie in 2030 en opwekking van 100 PJ in 2050
 - Besparing & opwekking
- 100% land en water ingericht op CO₂-vastlegging en –gebruik in 2050
 - Ontwikkeling van 14.000 km² blauwe ruimte voor zeewierproductie
 - Verdubbeling fotosynthese
 - Humane eiwitvoorziening voor 50% uit (nieuwe) plantaardige bronnen in 2050
 - Klimaatbehoudende natuur: leg CO₂ vast en met een grotere biomassa oogst in 2050
- Carbon Footprint consument halveert door aankoopkeuzen in 2050 (in ketenverband)

Een verdere verdieping -1-

- In 2050 levert food en non-food productie haar bijdrage aan de 80% - 95% emissiereductie in NL
 - Emissiereductie in bodem en landgebruik in de landbouw
 - Landbouwbodems & bemesting
 - Koolstofvastlegging
 - Veenweidegebieden
 - Veehouderij: emissiereductie methaan en lachgas
 - Pens- en darmfermentatie
 - Stal en opslag

- Energie: gebruiksreductie naar nul emissie tussen 2030 & 2040 en opwekking van 100 PJ in 2050
 - Energieneutraliteit in rurale gebied in 2030 en glastuinbouw in 2040
 - Energieproducent (100 PJ) in 2050

Een verdere verdieping -2-

- Duurzame biomassa-productie voor Nederland wordt **de** uitdaging van de toekomst! Een zo beperkt mogelijk productie en zo hoogwaardig mogelijke toepassing.
- En de 'sink'-functie moet verder worden geoptimaliseerd!
- Daarom:
 - Ontwikkelen van 14.000 km² blauwe ruimte voor zeewierproductie
 - Biomassateelt met verdubbelde fotosynthese
 - Humane eiwitvoorziening voor 50% uit plantaardige bronnen
 - Klimaatbehoudende natuur: legt jaarlijks CO₂ vast en de biomassa-oogst is geoptimaliseerd
- Carbon Footprint keuze door de consument (ketenopgave)

Voor alle
klimaattafels
relevant

Wat gaat dit
kosten? – een
eerste
gedachtenlijn –

- Huidige niveau R&D-investeringen
- Investeringsbehoefte naar 2050
- Benaderingen:
 - Bottem-up
 - Vanuit investeringsbenadering

Vragen?

10.2.e

Van: 10.2.e
Verzonden: zondag 25 november 2018 15:10
Aan: 'Pieter van Geel 10.2.e' <@vangeelconsultancy.eu>; Sonnema, M. (Marjolijn)
CC: 10.2.e
Onderwerp: Overzicht financiële wensen L & L tafel tbv Pieter - Marjolijn gesprek
Bijlagen: Overzicht financiële wensen L & L tafel tbv Pieter - Marjolijn gesprek.docx

Opvolgingsvlag: Opvolgen
Vlagstatus: Voltooid

Categorieën: BR

Pieter, Marjolijn,

De verschillende Tafelpartners hebben zich niet ingehouden en hebben mooie verlanglijstjes gemaakt. In de bijlage een notitie (3 pagina's hoofdtekst), met 'voorgestelde conclusies' op p1.

Daarna 3 bijlagen: overzicht bijdragen, redeneerlijn vanuit IPO, voorwerk vanuit innovatie (geeft overzicht, maar is wel gedetailleerd).

Heb geprobeerd de notitie op te bouwen vanuit de (rijpe en groene) inzendingen, via clustering naar de tabel met bespreekpunten.

Overwegingen die ik daarbij had staan steeds in de notitie.

Deze (mi kern) Tabel plak ik hier, incl de 'voorgestelde conclusies'. Ik noem geen bedragen, dat laat ik aan jullie.

Voorgestelde conclusies

BR

Thema	Indiener(s)	Gewenste bijdrage	Bespreeksuggestie
Stallen	BR	BR	BR
Voerspoor en fokkerij melkvee	BR	BR	
Varkens (verdere sanering en / of mestverwerking naar circulaire mest)	BR	BR	BR
Glastuinbouw: geothermie en KaE	BR	BR	BR

			BR
Garantiefonds verzakkingen veenweiden en 'meer pilots'	BR	BR	BR
Bossen en bomen pilots en grondverwerving nieuw bos	BR	BR	BR AS
Campagnes voedsel (eiwit en verspilling)	FNLI, CBS, Voedingscentrum	10 mln / jr	Onderdeel prioritering binnen lopende opdracht?
Innovatie-impuls cf agenda	BR	BR	BR

10.2.e en ik zullen (moeten) zorgen voor een terugkoppeling aan de opstellers van de plannen.
Dat doen we direct nadat de uitkomsten beschikbaar zijn.

Groet,

10.2.e

Overzicht financiële knelpunten en wensen L&L

Aanleiding

- BR [redacted]
- [redacted]
- [redacted]

Voorgestelde conclusies

- BR [redacted]
- [redacted]
- [redacted]

Toelichting en achtergrond

- BR [redacted]
- BR [redacted]
- BR [redacted]

BR [redacted]

BR [redacted]
- BR [redacted]
- BR [redacted]
- [redacted]
- BR [redacted]
- BR [redacted]
- BR [redacted]
- BR [redacted]
- BR [redacted]
- BR [redacted]

BR

Wensen en noodzaak

BR

BR

BR

Thema	Indiener(s)	Gewenste bijdrage	Bespreeksuggestie
Stallen	BR	BR	BR
Voerspoor en fokkerij melkvee	BR	BR	
Varkens (verdere sanering en / of mestverwerking naar circulaire mest)	BR	BR	BR
Glastuinbouw: geothermie en KaE	BR	BR	BR
Garantiefonds verzakkingen veenweiden en 'meer pilots'	BR	BR	BR
Bossen en bomen pilots en grondverwerving nieuw bos	BR	BR	BR
Campagnes voedsel (eiwit en verspilling)	FNLI, CBS, Voedingscentrum	10 mln / jr	Onderdeel prioritering binnen lopende opdracht?
Innovatie-impuls cf agenda	BR	BR	BR

			BR	
--	--	--	----	--

BR

Proces en tabel

Sommatietabel in bijlage I geeft een overzicht van hetgeen de indieners wenselijk vinden.

BR

BR

BR

BR

Bijlage I Totaaloverzicht 'Ingediende ideeën en wensen'

BR

BR

Bijdragen en ideeën (incl indieners) van financiële wensen

Werkgroep	Indiener en thema's	Totale investering / investering per jaar (in mln €)	Bijdrage van 'niet rijkspartijen'	Onderbouwing in termen van aantallen / ha / ... (p*q)
Veehouderij	BR	BR	BR	BR BR
	BR	BR		BR
	BR	BR		BR
	BR	BR		BR
	BR	BR	BR	BR
Glastuinbouw	BR	BR		BR

	BR			
Landbouwbodems & teelten	BR	BR	BR	
Veenweiden	BR	BR	BR	
Bossen en bomen	BR	BR	BR	BR
	BR	BR		
Consumptie	NGO's (publieks campagne eiwit vervanging)	5 mln 2019, 3 mln in 2021		
	Wg consumptie (campagnes VCN, cf Nix18)	10 mln / jaar	Deelname private partijen	
Innovatie* (overlapt met veel andere claims, deel is gericht op 2050, deel op 2030)	BR	BR	BR	

10.2.e

Van: 10.2.e
Verzonden: maandag 26 november 2018 14:52
Aan: 10.2.e

10.2.e

10.2.e
 van (Rob); Dam, 10.2.e

minienm.nl);
 Brouwershaven, drs. R.P.

Onderwerp: mdbKIA
Bijlagen: versie 7 KIA klimaat landbouw en landgebruik 22-11-2018 - clean version.docx

Categorieën: BR

Ik stuur jullie allemaal apart de laatste versie van de KIA landbouw en landgebruik toe met het verzoek aan jullie om aan te geven of jullie op hoofdlijnen nog iets missen.

In het vervolgtraject zal deze KIA worden uitgewerkt in een aantal missiegedreven uitvoeringsprogramma's (opgebouwd uit NWO, Kennisbasis WR, topsectoren, EU-programma's, regionale projecten, demonstraties en pilots). Bij de uitvoeringsprogramma's ontstaat er meer tijd en ruimte om deze één op één aan te laten sluiten bij de afspraken van het klimaatakkoord. Mochten er wat dat betreft nu grote missers in staan, dan is het natuurlijk zaak om die nog door te geven. Dan kunnen die nu waarschijnlijk nog worden gerepareerd.

Kennis- en Innovatie Agenda

Klimaat, Landbouw en Landgebruik

*Sfeerbeeld: Mensen willen eten, comfortabel wonen
en werken, en mobiel zijn in een prettig landschap.
Dit betekent voedsel, veevoeding, biomassa
(chemie, materialen, en energie). Emissiereducties
in de Landbouw moeten aan deze beelden bijdragen.*

Werkgroep Innovatie

Versie: 6

Datum: 21 november 2018

Contents

1.	Omgeving en Doel	3
1.1	Doelstelling	3
1.2	2030	4
1.3	2050	4
1.4	Externaliteiten	4
2.	De Missiegedreven Innovatieopgaven	5
2.1	In 2050 levert food en non-food productie haar bijdrage aan de 80% - 95% emissiereductie in Nederland.	5
2.1.1	Emissiereductie in bodem en landgebruik in de landbouw	5
2.1.2	Veehouderij: emissiereductie methaan en lachgas	7
2.2	Energie: gebruiksreductie naar nul emissie in 2030 en opwek van 100 PJ in 2050	9
2.2.1	Energiebesparing	10
2.2.2	Kleinschalige Energieopwekking	10
2.3	100% Land en water ingericht op CO2 vastlegging en -gebruik in 2050	11
2.3.1	Ontwikkelen van 14.000 km2 Blauwe Ruimte voor zeewierproductie	11
2.3.2	Biomassateelt met verdubbelde fotosynthese in 2050.	11
2.3.3	Humane eiv voorziening voor 50% uit (nieuwe) plantaardige bronnen gerealiseerd in 2050.	12
2.3.4	Klimaatbehoudende natuur: legt jaarlijks meer CO2 vast, met behoud van biodiversiteit, en grotere biomassa oogst in 2050.	12
2.4	Carbon Footprint consument halveert (in food en non-food, ook internationaal) door aankoopkeuzen in 2050	13
2.4.1	Alle consumenten maken de klimaatvriendelijkste keuzes in 2050.	13
2.4.2	De gezonde voedselkeuze wordt ethisch gerelateerd aan grondstofkeuzes (waarom van preferentie in bodemgebruik: food of non-food).	13
2.4.3	Vaste biomassa als vastleggend medium wordt maximaal ingezet als constructiemateriaal.	13
3.	Uitvoeringsonderwerpen	13
4.	Instrumentering	14
4.1	Financiering	14
4.1.1	Werkwijze	14
4.1.2	Benodigd financieel budget	14
4.2	Governance	14

1. Omgeving en Doel

Het klimaatverdrag van Parijs is een keerpunt voor de aanpak van het klimaatprobleem. De ondertekenaars hebben uitgesproken dat ze de opwarming van de aarde tot ruim onder de 2 graden Celsius zullen beperken met als ambitie te streven de opwarming te beperken tot 1,5 graad Celsius. De Europese Unie heeft namens alle lidstaten harde toezeggingen gedaan om de uitstoot van broeikasgassen in 2030 met minstens 40% te verminderen ten opzichte van 1990. Het kabinet Rutte III legt de lat hoger dan de toezegging die de EU gedaan heeft. Maatregelen in Nederland zijn gericht op een reductie van 49% in 2030, en op 80% tot 95% in 2050.

In het document "Bijdrage van de sectortafel Landbouw en Landgebruik aan het Voorstel voor de hoofdlijnen van het Klimaatakkoord" is afgesproken dat in het najaar van 2018 een uitgewerkte Agro-kennis- en innovatieagenda voor het Klimaatakkoord wordt opgesteld. Daarnaast wordt voor het totale klimaatakkoord gewerkt aan een integrale kennis en innovatieagenda (IKIA), waarin de kennis- en innovatie-opgaven voor alle sectoren zijn opgenomen. Dit document geeft invulling aan de paragraaf landbouw en landgebruik binnen de IKIA.

De Nederlandse agrifood-sector is mondiaal toonaangevend op het gebied van een efficiënte voedselproductie. De gefabriceerde producten hebben een relatief lage carbon footprint per eenheid product. Een impuls op het gebied van onderzoek en innovatie is echter nodig om te komen tot klimaatneutrale, weerbare en robuuste productiesystemen. Onderzoek dient al de komende jaren inzicht te verschaffen in de reductiemogelijkheden per 2030 en in het gewenste voedselsysteem vanaf 2050. Daarbij dient ermee rekening te worden gehouden dat de transitie veel tijd zal vergen. Er zijn veel fysieke investeringen nodig in meer efficiënte en duurzame systemen. Ook de sociale component van gedragsverandering bij ketenpartijen en consumenten is van belang. Deze sociale component gaat verder dan landbouw en landgebruik. Immers: gedrag en consumptie beïnvloedt ook chemie, zware industrie en mobiliteit, en is daarmee van invloed op emissies in die sectoren. De sociale component en gedragsverandering moet dus ook in de overkoepelende IKIA aan de orde komen.

Voor deze KIA is gebruik gemaakt van een aantal uitgewerkte deelstukken: i) Voor de doorbraaktechnologieën de rapportage van de werkgroep innovatie van de sectortafel Landbouw en Landgebruik, ii) voor het praktijkrijp maken de kennis en innovatie agenda voor het thema klimaat van de topsector A&F, en iii) voor implementatie in de praktijk de aanzetten uit de klimaatenvoloppe.

Nieuw is dat de KIA en IKIA een missiegedreven aanpak¹ kennen, conform Mazzucato. Kern hierin zijn Meerjarige Missiegedreven Innovatie Programma's (MMIPs)². De ambitie, 95% emissiereductie, is een enorme opgave. Dat betekent dat er keuzes moeten worden gemaakt over wat Nederland zelf wil ontwikkelen en vooral wat niet, en dat alle bronnen van innovaties moeten worden benut: Universiteiten, TO2-instituten, grote bedrijven, en het MKB.

1.1 Doelstelling

Om de doelstellingen uit het Klimaatakkoord te kunnen realiseren is kennis en innovatie essentieel. Omdat ontwikkeling van kennis en innovatie en de daarop volgende implementatie tijd kost is tijdigheid belangrijk. De KIA omvat het volledige innovatieontwikkelingstraject, van TRL 1 (nieuwsgierigheidsgedreven fundamenteel onderzoek) tot en met TRL 9 (een nieuw product of

¹ Het regeerakkoord van Rutte III beschrijft dat deze aanpak voor het geheel van onderzoek en ontwikkeling gaat gelden. De aan het klimaatakkoord gerelateerde onderwerpen lopen in dit proces ongeveer een jaar voor.

² Een missie 1) Is moedig, inspirerend en met brede maatschappelijke relevantie, 2) Heeft een heldere richting: doelgericht, meetbaar, en tijdsgebonden, 3) Beschrijft ambitieuze maar realistische acties in onderzoek en innovatie, en 4) Is interdisciplinair, intersectoraal en multi-actor innovatie.

proces in de markt). De KIA moet daarom ondersteunend zijn voor de ontwikkeling van doorbraaktechnologie (TRL 1 t/m 3), het toepasbaar maken van de doorbraaktechnologie (TRL 4 t/m 6) en grootschalige implementatie in de praktijk (TRL 6 t/m 9). Belangrijk hierbij te realiseren dat, gezien de reductieopgaves voor 2030 en 2050, in dit document geen sprake is van volgtijdelijkheid. Om de doelstellingen van 2030 te realiseren is nadruk op de TRL-niveaus 5 t/m 9 nodig, maar ook dat vraagt voor een deel nog nadere uitwerking en onderbouwing op de TRL-niveaus 1 t/m 4. Parallel daaraan dient versterkt te worden ingezet op de TRL-niveaus 1 t/m 4 om de lange termijn opgave (2050) te kunnen realiseren.

Deze KIA richt zich op de opgaven binnen de Nederlandse landsgrenzen, maar heeft nadrukkelijk oog voor de ketenopgave (waarbij delen zich zullen afspelen buiten de Nederlandse landsgrenzen). Deze KIA zal zich zowel richten op (directe en indirecte) vermindering van emissies, op het vergroten van negatieve emissies (vastlegging van koolstof maar ook energieopwekking in het landbouwsysteem), alsmede anticiperen op veranderend consumptiegedrag en lange termijn productiedoorbraken. De KIA heeft als doel bij te dragen aan drie ambities:

1. Reductie van 49% in 2030 en 80% tot 95% in 2050 van emissies van broeikasgassen in Nederland en de bijdrage van de primaire productie daarin, waarbij de ambitie is lock-ins te voorkomen.
2. Sterke reductie van emissies op het niveau van de gehele agrofood keten zowel binnen als buiten Nederland.
3. Optimalisatie van productie en gebruik van biomassa, te beoordelen aan de hand van: versterking van biodiversiteit in agrarisch gebied, verbetering bodemkwaliteit en -vitaliteit, optimaal landgebruik inclusief klimaatadaptatie, minimale emissies en minimale verspilling.

1.2 2030

De benodigde technieken om de 2030-doelstellingen te realiseren zijn deels ontwikkeld. Om de doelstellingen ook daadwerkelijk te kunnen realiseren moeten deze technieken echter nog wel rijp, (economisch) duurzaam, en vooral robuust worden gemaakt (TRL 4-6). Daarna moet er gezorgd worden voor implementatie in de praktijk, zodat de technieken ook daadwerkelijk grootschalig worden toegepast TRL (7-9). De implementatie bestaat bijvoorbeeld uit demonstratie en pilots, netwerken, start-ups en spin-outs, met zorg voor voldoende gekwalificeerde mensen. Ook dit onderdeel maakt nadrukkelijk onderdeel uit van de agenda. Daarnaast is verdere verankering van de kennis nodig door ook op de 2030-onderwerpen fundamentele bases te leggen (TRL 3).

1.3 2050

Om de Nederlandse ambities voor het klimaatverdrag in 2050 te kunnen realiseren moeten doorbraaktechnologieën voor landbouw en landgebruik c.q. voedsel- en biomassaproductie worden ontwikkeld (TRL 1-3). De terreinen waarop deze technieken ontwikkeld moeten worden zijn in deze kennis- en innovatieagenda aangegeven.

1.4 Externaliteiten

Bij de uitwerking van de kennis en innovatieagenda is grotendeels uitgegaan van de huidige positie van de landbouw en het landgebruik. Het is belangrijk er bewust van te zijn dat naar 2050 veel hierin kan veranderen. Navolgende speelt hierbij:

- Door klimaatverandering zullen waterbeschikbaarheid en daarmee landbouwproductie in verschillende gebieden met nieuwe onzekerheden te maken krijgen,
- Adaptatie en mitigatie: wereldwijd zal de landbouw de emissies moeten verminderen en zich moeten aanpassen aan een veranderend klimaat,
- Verandering in en de behoefte en beschikbaarheid van biomassa; bijvoorbeeld door toenemende welvaart en rijkdom in o.a. China of door verandering in diëten, door de transitie naar biomassa als basis voor de chemie,

- Alternatieve productietechnieken voor eiwitten voor humane consumptie zullen worden ontwikkeld,
- Naar verwachting zal ook de blauwe ruimte meer en meer benut gaan worden voor de productie van biomassa ten behoeve van materialen, brandstof, eiwit, voedsel en als "koolstofsink".

BR

BR

BR

BR

BR

BR

BR

BR

BR

BR

BR

2.4 Carbon Footprint consument halveert (in food en non-food, ook internationaal) door aankoopkeuzes in 2050

De basisgedachte dat de mens kan blijven doen wat hij/zij deed, want het wordt immers duurzaam gemaakt, houdt geen stand. Consumentengedrag is uiteindelijk bepalend voor het realiseren van de doelstellingen in deze KIA. Maar hoe kan het consumentengedrag worden beïnvloed. In deze MMIP wordt kennis en innovatieontwikkeld om de broeikasgasemissies te verlagen door het gebruik van producten te beïnvloeden.

2.4.1 Alle consumenten maken de klimaatvriendelijkste keuzes in 2050.

Er is behoefte aan onderzoek dat de mogelijkheden in beeld brengt om prikkels te organiseren en beweging te creëren. Het gaat hier om

- a) Dieper inzicht in de mechanismen van de menselijke psyche
- b) sociaalwetenschappelijk onderzoek naar gedragsverandering
- c) economisch onderzoek over het organiseren van marktprikkels.

Er is behoefte aan een betere informatievoorziening naar de consument, zodat keuzes beter gemaakt kunnen worden.

- d) Ontwikkelen en opzetten van een systeem van een robuust systeem voor groepsgewijze emissieprint per productgroep in 2030,
- e) Doorontwikkeling en vervolmaking van een volledig systeem in 2050.

2.4.2 De gezonde voedselkeuze wordt ethisch gerelateerd aan grondstofkeuzes (waarom van preferentie in bodemgebruik: food of non-food).

Er is meer inzicht nodig in

- a) beïnvloeding van de emissies door productie en consumptie van voeding en consumptiegoederen in het algemeen
- b) beïnvloeding van diensten (transport, mobiliteit, huisvesting, maar ook recreatie).
- c) Welke incentives er zijn voor producenten (besparing, verdienmodellen, business cases)
- d) En welke incentives er zijn voor consumenten (beprijzing, true pricing, etc.).

BR

BR

BR

BR

BR

Van: 10.2.e
Aan: 10.2.e
Onderwerp: FW: Agenda en stukken WG voedselverspilling
Datum: dinsdag 27 november 2018 12:56:24
Bijlagen: [WG Voedselconsumptie - def DRAFT- 271119vs1.pdf](#)
[WG Voedselconsumptie - def DRAFT- 271119vs1.docx](#)
[Notulen wg VC 07112018.docx](#)

Kijken jullie hier ook naar aub?

Van: 10.2.e

Verzonden: dinsdag 27 november 2018 10:24

Aan: 10.2.e @rabobank.nl';
 10.2.e @nzo.nl'; 10.2.e @natuurenmilieu.nl'; 10.2.e @lto.nl'; 10.2.e @cbl.nl';
 10.2.e @ede.nl'; 10.2.e @peelenmaas.nl'; 10.2.e @fnli.nl';
 10.2.e @fnli.nl'; 10.2.e @COV.nl'; 10.2.e @vionfood.com';
 10.2.e @vionfood.com'; 10.2.e @Consumentenbond.nl'; 10.2.e @thefoodhub.org'
cc: 10.2.e

Onderwerp: Agenda en stukken WG voedselverspilling

Beste Werkgroepleden,

Morgen hebben we de voorlopig laatste werkgroepvergadering bij **RVO in Den Haag van 10-13 uur** in vergaderzaal 10.

Hierbij een draft versie van het stuk dat wij als werkgroep gaan opleveren. 10.2.e en ik hebben de stukken die we van jullie gekregen hebben geprobeerd zo goed mogelijk in het gewenste format samen te voegen.

Willen jullie deze versie alvast goed doorlezen en controleren op:

- Volledigheid
- Fijn slijpen daar waar nodig
- Kan iedereen achter acties staan

Ik zal in de loop van de dag nog een ge-update versie sturen (in de tekst staat om welk deel dat gaat)

Voor de volledigheid voeg ik de notulen nogmaals toe.

Agenda:

Welkom

Bespreken tekst op:

- Volledigheid
- Tekstueel fjnslijpen
- Acties, kan iedereen daar achter staan

Tot morgen

Met vriendelijke groeten

10.2.e

Adviseur Agro en Food ketens

.....
 Rijksdienst voor Ondernemend Nederland

Croeselaan 15 | 3521 BJ | Utrecht

Postbus 8242 | 3503 RE | Utrecht

M 06 10.2.e

10.2.e @rvo.nl

<http://www.rvo.nl>

Werkgroep Voedselconsumptie klimaattafel LB&LG -Draft Versie

Impact van consumptie op klimaat

Opgave op basis uitgangspunten 10 juli¹

Partijen zijn van mening dat klimaatvriendelijke consumptie van burgers een gedragsverandering vraagt met lange adem: minder voedselverspilling, meer consumptie van groenten en fruit, een groter aandeel consumptie van eiwitten op plantaardige basis. Dit wordt, gezien als een van de sleutelfactoren voor lange termijn klimaatbeleid.

Klimaatbeleid en Circulaire Economie komen samen bij de aanpak van voedselverspilling en de eiwittransitie zoals verwoord in de Transitieagenda Biomassa en Voedsel. In aansluiting op de Taskforce Circular Economy in Food stellen partijen ten eerste als doel om de voedselverspilling bij de consument, inclusief de voedselverliezen in de keten, in Nederland in 2030 te halveren ten opzichte van 2015.

In Nederland wordt meer dierlijk- dan plantaardig eiwit geconsumeerd. Partijen vinden het ten tweede wenselijk om deze verhouding in ons dieet in 2050 om te draaien (van 60:40 naar 40:60). Dit past bovendien bij een gezond dieet, conform de adviezen hieromtrent van het Voedingscentrum. Naast deze verschuiving in dieet, is in Nederland gemiddeld een reductie van 10% tot 15% van de totale eiwitinname wenselijk. Dit vraagt wel een collectieve verankerde gedragsverandering, die niet te onderschatten is.

Kernachtige, inleidende beschrijving

De leden van de werkgroep onderschrijven bovenstaande opgave. Wel is geconstateerd dat een verdere verdieping noodzakelijk is met betrekking tot de definitie van klimaatvriendelijke producten en vast te stellen voor welke specifieke doelgroepen een beperking van de eiwitinname vanuit gezondheidsperspectief wenselijk is.

Hiertoe hebben we de volgende 2 actielijnen gedefinieerd.

Actielijn 01: definitie klimaatvriendelijk producten: zie bijlage 0.1

Actielijn 02: Specifieke duiding van bevolkingsgroepen waarvoor een beperking van de eiwitinname wenselijk is. zie bijlage 0.2

Voor het invulling geven aan de overige uitgangspunten zijn de volgende 4 werkgebieden onderkend.

1. Voedselverspilling reduceren in de gehele keten
2. Ontwikkelen Carbon footprint analyse als monitoring- en vergelijking instrument
3. Collectief verankerde Gedragsverandering
4. Klimaatvriendelijke verdienmodellen voor de gehele keten

1. Voedselverspilling reduceren in de gehele keten

BR

[Redacted text block]

BR

[Redacted text block]

BR

[Redacted text block]

¹ overgenomen uit bijdrage LB&LGVHKA 10-7-2018

² BR

2. Carbon footprint inzichtelijk maken op bedrijfs-en/of sectorniveau per productgroep.

Deze methode kan gebruikt worden als monitoring- en vergelijking instrument.

De Europese Commissie heeft een standaardmethode ontwikkeld om milieuprestaties van producten te meten en te communiceren. Deze methode wordt Product Environmental Footprint (PEF) genoemd. Het is een raamwerk van eisen en principes om de milieu-impact van producten te bepalen. De Europese Commissie kan op basis hiervan in de toekomst verplichten PEF toe te passen en mogelijk een PEF label ontwikkelen. Dit biedt kansen om de milieuprestaties van een product te verbeteren en dus een beter PEF-label te scoren. Momenteel wordt gewerkt aan Product Environmental Footprint Category Rules (PEFCR). Voor de volgende categorieën zijn deze regels al vastgesteld: bier, zuivel, diervoeder, vlees, olijfolie, bronwater, pasta en wijn. Vis en koffie zijn in ontwikkeling. Daarnaast heeft de EC datasets ontwikkeld voor energiegebruik en transport. (http://ec.europa.eu/environment/eussd/smgp/ef_pilots.htm)

Voor de overige productgroepen zijn standaardprotocollen beschikbaar om de levenscyclusanalyse van voedingsmiddelen te bepalen: ISO 14040 & ISO 14067, PAS2050, ILCD handbook, en WRI/WBSCD GHG Protocol. [COMPLETEREN] Hiermee wordt het mogelijk om een exclusief label te ontwikkelen voor producten die aanwijsbaar klimaatvriendelijker worden geproduceerd dan andere producten. [CHECK]. De volgende acties zijn overeengekomen, zie ook bijlage 2:

- 2.1 Bedrijven in de productieketen berekenen hun carbon footprint op productgroepniveau op basis van PEFCR
- 2.2 De bedrijven maken de carbon footprint van hun producten publiek inzichtelijk, en verlagen de carbon footprint van hun productieketen stapsgewijs tot uiteindelijk 50% in 2025
- 2.3 Producenten bevorderen productontwikkelingen die klimaatvriendelijker varianten genereren.

3. Collectief verankerde Gedragsverandering

3 wordt nog herschreven, update volgt vanmiddag

Het terrein van gedragsbeïnvloeding op het gebied van duurzamere keuzes voor consumenten is sterk in ontwikkeling. Op dit gebied zijn tientallen interventies bekend. De klimaattafel vindt het belangrijk dat alle goed beschreven interventies centraal toegankelijk zijn in een database. In het geval van klimaatimpact gaat het om interventies gericht op meerdere gedragingen die aan het probleem bijdragen, zoals overconsumptie, voedselverspilling en hoge consumptie van (overwegend dierlijke) eiwitten [COMPLETEREN]. Gericht interventieprogramma op te zetten voor gezamenlijke doelstellingen in nauwe samenwerking met

TF CE in Food en het Preventie-akkoord. zie bijlage 3

Geïntegreerde gedragsverandering (verspilling en eiwit consumptie , dierlijk/ plantaardig)

Actie link naar TF voedselverspilling en andere gewenste acties, niet alleen sharen van interventies, maar meer.

met het oog op de klimaatimpact een andere balans in ons voedingspatroon te realiseren, conform ook de op de adviezen van de Gezondheidsraad gebaseerde Schijf van Vijf. Naast deze verschuiving in dieet, is in Nederland voor een aantal bevolkingsgroepen een reductie van 10% tot 15% van de totale eiwitname wenselijk. Dit vraagt een collectief verankerde gedragsverandering.

De volgende acties zijn overeengekomen, zie ook bijlage 3:

- 3.1 Alle goed beschreven interventies moeten centraal toegankelijk zijn in een database
- 3.2 Er moeten gedegen gedragsanalyses van deelgedragingen van klimaatvriendelijker eten uitgevoerd worden om de keuze voor interventies te onderbouwen.
- 3.3 Op zetten gericht interventieprogramma voor gezamenlijke doelstellingen in nauwe samenwerking met TF CE in Food en het Preventie-akkoord.
- 3.4 Inkoopbeleid overheid als launching customer/ vliegwielen
- 3.5 Circular Chefs
- 3.6 De Keuken van de Lage Landen

4. Verdienmodel klimaatvriendelijke producten

'De toekomstperspectieven van de sterk op exportgerichte Nederlandse agrofood sector liggen meer en meer in het vinden, bedienen en verder uitbouwen van marktsegmenten die niet alleen veel belang hechten aan kwaliteit en gezondheid, maar met name ook bovengemiddeld aan het milieu, duurzaamheid en circulariteit, inclusief een hoog niveau van dierenwelzijn. Belangrijk zijn het stimuleren van een veranderende productbeleving en het vermarkten van innovatieve producten als onderscheidende merken, met perspectief op economische meerwaarde voor alle delen van de keten, zonder aan concurrentiekracht in te boeten.'³

Keten partijen, waaronder agrariërs, moeten vandaag vaak maatregelen door voeren die wel kostenverhogend zijn, maar die niet terugverdiend worden of anderszins gecompenseerd.

'De markt' waaraan voedselproducerende ketens leveren is heel divers, internationaal en gesegmenteerd. Waar de ene groep consumenten bereid is de meerwaarde te betalen voor klimaat neutralere producten, zullen de andere groepen dat wellicht niet willen of kunnen doen.

De agrarische sector in het algemeen en de veehouderij in het bijzonder staan voor de taak om integraal duurzaam te zijn. Dat betekent dat naast het voldoen aan de klimaatdoelstelling ook aspecten spelen als een verantwoord gebruik van pesticide, bestrijdingsmiddelen en antibiotica; verder gaat het om biodiversiteit; de gezondheid van mens en dier en het aspect van het dierenwelzijn. Sommige issues staan op gespannen voet met elkaar. Zo kunnen maatschappelijke waarden rond het welzijn van dieren tegenovergesteld werken op de normen voor CO₂-reductie.

De markt is cruciaal voor het kunnen realiseren van klimaatdoelstellingen. Aanvullende criteria voor de productie kunnen niet eenzijdig worden doorgevoerd als de waardering in de maatschappij en de markt achterwege blijft. Zodra de overheid aanvullende voorwaarden stelt, kunnen producenten en leveranciers van voedingsmiddelen in de markt geen meerwaarde genereren en vervalt de ruimte voor innovatief ondernemerschap.

Keurmerken

We zien de laatste jaren dat, het aandeel duurzamere producten met keurmerk jaarlijks enorm stijgt en het is met 30% of meer de nichemarkt ruimschoots voorbij. Steeds meer consumenten kiezen kennelijk steeds bewuster.

Er zijn al vele voorbeelden van ondernemers die in een samenwerkingsverband specifieke invulling geven aan de klimaatvriendelijke consumptie. Denk aan:

- o start ups bierbrouwerijen die door een grote brouwer van advies en risicokapitaal voorzien worden
- o primaire producenten die met een verwerker een vergisters neerzetten

Voor vlees en zuivel vindt dit veelal plaats vanuit concepten in ketens, zoals:

- o Kipster als innovatieconcept, met een langdurige gegarandeerde afzet (Lidl), zodat bedrijfsrisico's voor de innovator worden verminderd c.q. gespreid)
- o De Hoeve, ontwikkelt vanuit Keten Duurzaam Varkensvlees een stal van de toekomst met stalsensoren die de aanwezigheid van ammoniak, CO₂, fijnstof, relatieve vochtigheid en temperatuur meet, dagontmesting, monovergister en veel aandacht voor dierenwelzijn.
- o Friesland Campina die boeren in de keten beloont en ontzorgt voor een duurzaamheidsprestatie

Ook in de kringlooplandbouw komen er snel nieuwe concepten op de markt zoals:

- o Groene Hart streekproducten

Volgens onderstaand model zijn vier marktsegmenten te onderscheiden: In ieder segment zijn er andere mogelijkheden om de CF te verlagen.

³ Raad voor Dierenaangelegenheden (RDA) 'Winstgevend welzijn' 2012

Figuur 1 Vier markttypen met verschillende wetmatigheden

De grootste stappen in relatie tot klimaat lijken gemaakt te kunnen worden in nichemarkten en exclusieve ketens. Deze zijn weliswaar kleiner in volumes, maar leiden tot meer onderscheidend vermogen en betere verwaarding. Voorbeeld zijn alle 'Local for local' concepten.

Een grotere omschakeling vindt plaats door gesloten ketens te laten groeien ten opzichte van de volume markt. De voorbeelden hiervan zijn de enorme groei van het Varken van Morgen en de duurzamere kipconcepten bij de grotere retailers.

In de 'volumemarkt' van plantaardige en dierlijke producten is nog veel energie-efficiency te boeken. Zie bijvoorbeeld de voorstellen die uit de 'Kas als energiebron' komen. Voor de vleesproducten is nog veel mogelijk in het nog klimaatvriendelijker maken⁴. Zo is er voor varkensvlees nog een verdere reductie van 50% mogelijk, voor pluimveevlees van 53% en voor zuivel nog 35%. Omdat het Nederlandse rundvlees voor circa 95% zuivel gerelateerd is, steekt dit ten opzichte van het mondiale gemiddelde) al bijzonder klimaatvriendelijk af. De triggers, op volumemarkten, om stappen te zetten door ondernemers en ketens zijn 'license to produce', onderscheidenlijk willen zijn op de markt en wet- en regelgeving.

Er zijn twee belangrijke randvoorwaarden voor de te ontwikkelen actielijnen te onderscheiden:

1. Integrale afweging van mvo-aspecten is voorwaarde
Klimaatvriendelijk lift bijna altijd mee met aspecten als dierenwelzijn, emissies, bodem, etc. Sturen op alleen klimaatvriendelijk is onverstandig.
2. Ondernemers willen investeren als het terugverdiend wordt.
Er moet dus, voor ondernemers (net als bij alle burgers in Nederland) perspectief zijn om investeringen in relatie tot klimaat terug te verdienen.

De werkgroep stelt voor om de strategische positie voor (Nederlandse) agrofoodketens in de (internationale) markt te onderschrijven en stelt de volgende acties voor, zie ook bijlage 4:

4.1

⁴ Blonk consultants - Trendanalyse broeikaseffect dierlijke producten (2016)

5. Afspraken= bijlages

Bijlage 01 Definitie Klimaatvriendelijke producten

0.1	Gebruik van andere indicatoren naast kooldioxide
Wat	Er is een breed scala aan indicatoren beschikbaar om de duurzaamheid van levensmiddelen te beoordelen. Gezien de klimaatdoelstellingen zijn broeikasgasemissies (kooldioxide, methaan en lachgas uitgedrukt in CO ₂ -equivalenten) een essentiële indicator. Het is belangrijk om ook naar andere indicatoren te kijken om ongewenste afwentelingen te voorkomen. De Transitie-agenda circulaire economie adviseert om de voetafdruk te meten in landgebruik, broeikasgas-uitstoot en stikstofverliezen. De meeste onderzoeken naar de milieu-impact van voedselconsumptie gaan over broeikasgassen en landgebruik. Dat blijken ook goede representatieve indicatoren, die goed correleren met andere indicatoren zoals energiegebruik en watergebruik. Het advies uit deze overzichtsstudie geeft aan dat in de toekomst het wenselijk is om ook een indicator op stikstof en fosfor efficiëntie van voedingsmiddelen toe te passen (Int J Life Cycle Assess, Van Dooren, 2018). Het PBL gebruikt ook broeikasgassen en landgebruik in de doorrekening van de voorstellen voor de klimaattafel (SER, 2018 KALL fiches voedselconsumptie). Zij kunnen dit aanvullen met N ₂ O verliezen. Ook het RIVM rekent met broeikasgassen en landgebruik. Additioneel benoemen zij watergebruik, verzuring, vermessing, bodemdegradatie en biodiversiteitsverlies als indicatoren, die vaak specifiek aan bepaalde productgroepen verbonden zijn (vis-biodiversiteit, noten-watergebruik) (Hollander et al. 2016, RIVM Report 2016-0198). De klimaattafel is van mening dat reductie van broeikasgassen niet ten koste mag gaan van dierenwelzijn.
Hoe	<ul style="list-style-type: none"> - Naast reductie van broeikasgassen (kooldioxide, methaan en lachgas) ook te monitoren op landgebruik en stikstofverliezen. - De Dierenbescherming werkt in dit kader samen met Natuur & Milieu aan de uitbreiding van de criteria voor sterren met milieueisen.
Wie	Rijksoverheid (LNV/ EZK) en betrokken sectoren/ketens: LNV, EZK, VNG, FNLI, LTO, CBL, FNLI, NZO, COV, AgriNL, Rabobank Consumentenbond, Food Hub, Natuur en Milieu
Wanneer	Voor ...

Bijlage 0.2 reductie eiwitinname

0.2	Reductie eiwitinname
Wat	<p>Voorafgaand aan de instelling van de werkgroep duurzame voedsel consumptie is een aanbeveling gedaan voor een duurzamer eetpatroon: een reductie van de eiwit consumptie van 10-15% in het gemiddelde dieet van de Nederlander, naast een shift naar meer plantaardig eiwit. Dit is vooral gebaseerd dat consumenten gemiddeld te veel eiwit consumeren.</p> <p>De gemiddelde Nederlander zou überhaupt wat minder moeten eten. Er zijn diverse studies die aantonen dat de hoogte van klimaatbelasting van consumptiepatronen (na vleesgebruik) vooral bepaald wordt door de hoogte van kcal inname. Geslaagde interventies gericht op reductie van overconsumptie hebben ook positief effect op de CO₂ footprint. De reductie van kcal zou vooral moeten zitten in producten buiten de Schijf van Vijf vallen.</p> <p>Gezien de complexiteit van beïnvloeding van eetgedrag raden wij aan om aan te sluiten bij bestaand beleid gericht op eten volgens de Schijf van Vijf en calorie reductieprogramma's zoals afgesproken in het kader van het preventieakkoord.</p> <p>Verschillen tussen de broeikasgasemissies in Nederlandse diëten komen enerzijds door het aantal calorieën dat geconsumeerd wordt en anderzijds door de samenstelling van het dieet: vooral diëten met veel vlees, kaas en zuivel, frisdrank en alcoholische dranken hebben een hogere carbon footprint. (Temme et al. 2015)². Kaas en vlees zijn verantwoordelijk voor 40% van de broeikasgasuitstoot en (alcoholische) dranken voor 20%. Wij raden daarom aan om te sturen op gezonder eten met minder calorieën en meer producten binnen de schijf van vijf maar de focus van het klimaatakkoord te houden het sturen op het verlagen van de dierlijke eiwitconsumptie, waarin in het hoofdlijnenakkoord is afgesproken dat: de verhouding dierlijke –plantaardige eiwitten in het dieet omgedraaid wordt van 60:40 naar 40:60 en een reductie van 10 tot 15% van de totale eiwitinname.</p>

	<p>Mogelijkheden voor additioneel beleid:</p> <p>Portie grootte verkleining is een beproefde methode om inname te reduceren. Wij stellen derhalve voor om horeca, catering, producenten en supermarkten te stimuleren om in menu's, maaltijdboxen en andere producten waar de portie-grootte professioneel wordt bepaald, aan te sturen op kleinere porties en bescheiden eiwit componenten.</p> <p>Ter uitwerking van de doelstellingen verhogen plantaardige eiwitinname en verlagen totale eiwitinname zal de overheid een publiekscampagne op de eiwittransitie voeren. Dit zal bestaan uit een campagne op TV, abri's, radio, in kranten en sociale media na het tekenen van het klimaatakkoord in 2019 en een herhaling in 2021. De campagne zal gericht zijn op het verminderen van de eiwitconsumptie (waarom dit vervangen wordt door meer groenten en vezels) en het deels vervangen van dierlijke eiwitten met plantaardige varianten. Budget in 2019: 5 miljoen en 2021 3 miljoen. NGO's en andere organisaties dragen in kind bij.</p> <p>In 2019 wordt een publicatie verwacht waarbij de duurzaamheid/CO2 footprint van allerlei typen eiwitten (plantaardig/dierlijk) worden gecategoriseerd¹. Die gegevens kunnen nuttig zijn om eiwitten daadwerkelijk op hun footprint te rangschikken, anders dat alleen dierlijk versus plantaardig.</p> <p>Verder bevelen we aan om vermindering van consumptie in de volle breedte van consumptie te positioneren, niet alleen in voeding.</p> <p>¹ Persoonlijke communicatie met Prof Dr Pieter van 't Veer</p> <p>² Temme, E. H., Toxopeus, I. B., Kramer, G. F., Brosens, M. C., Drijvers, J. M., Tyszler, M., & Ocké, M. C. (2015). Greenhouse gas emission of diets in the Netherlands and associations with food, energy and macronutrient intakes. Public health nutrition, 18(13), 2433-2445.</p>
Hoe	
Wie	Rijksoverheid (LNV/ EZK) en betrokken sectoren/ketens: LNV, EZK, VNG, FNLI, LTO, CBL, FNLI, NZO, COV, AgriNL, Rabobank Consumentenbond, Food Hub, Natuur en Milieu
Wanneer	Voor ...

Bijlage 1. Voedselverspilling reduceren in de gehele keten

BR	BR
1.1	BR
BR	<ul style="list-style-type: none"> BR BR BR BR BR BR
BR	<ul style="list-style-type: none"> BR BR BR BR BR BR
BR	BR
BR	BR

⁵ BR

2 Carbon footprint inzichtelijk maken op bedrijfs-en/of sectorniveau per productgroep.

Dit nog in tabelvorm zetten

De Europese Commissie heeft een standaardmethode ontwikkeld om milieuprestaties van producten te meten en te communiceren. Deze methode wordt Product Environmental Footprint (PEF) genoemd. Het is een raamwerk van eisen en principes om de milieu-impact van producten te bepalen. De Europese Commissie kan op basis hiervan in de toekomst verplichten PEF toe te passen en mogelijk een PEF label ontwikkelen. Dit biedt kansen om de milieuprestaties van een product te verbeteren en dus een beter PEF-label te scoren. Momenteel wordt gewerkt aan Product Environmental Footprint Category Rules (PEFCR). Voor de volgende categorieën zijn deze regels al vastgesteld: bier, zuivel, diervoeder, vlees, olijfolie, bronwater, pasta en wijn. Vis en koffie zijn in ontwikkeling. Daarnaast heeft de EC datasets ontwikkeld voor energiegebruik en transport. (http://ec.europa.eu/environment/eussd/smgp/ef_pilots.htm)

Voor de overige productgroepen zijn standaardprotocollen beschikbaar om de levenscyclusanalyse van voedingsmiddelen te bepalen: ISO 14040 & ISO 14067, PAS2050, ILCD handbook, en WRI/WBSCD GHG Protocol. [COMPLETEREN]

Hiermee wordt het mogelijk om een exclusief label te ontwikkelen voor producten die aanwijsbaar klimaatvriendelijker worden geproduceerd dan andere producten. [CHECK]

Wie doet wat?

2.1 Bedrijven in de productieketen berekenen hun carbon footprint op productgroepe niveau op basis van PEFCR. In de overige categorieën gebruiken partijen een van de andere standaardprotocollen, om hun LCA's in een later stadium met de PEFCR te kunnen integreren. Bedrijven dragen bij aan de ontwikkeling van nieuwe PEFCRs voor categorieën waar deze regels nog niet voor beschikbaar zijn

2.2 De bedrijven maken de carbon footprint van hun producten publiek inzichtelijk, en verlagen de carbon footprint van hun productieketen stapsgewijs tot uiteindelijk 50% in 2025 en leggen aan hun klanten en stakeholders uit welke maatregelen zij genomen hebben om meer klimaatvriendelijke producten aan te bieden.

2.3 Producenten bevorderen productontwikkelingen die klimaatvriendelijker varianten genereren.

3 Collectief verankerde Gedragsverandering

Dit nog in tabelvorm zetten

Hoe gaat dit dan gebeuren?

Vooraf voor het verminderen van de verspilling op consumentenniveau zijn gedragsveranderingsstrategieën kansrijk⁷. Beter inzicht in de effectiviteit van strategieën moet verkregen worden door onderzoek *samen te laten gaan* met campagnes en andere interventies. Het terrein van gedragsbeïnvloeding op het gebied van duurzamere keuzes voor consumenten is sterk in ontwikkeling. Op dit gebied zijn tientallen interventies bekend. De klimaattafel vindt het belangrijk dat alle goed beschreven interventies centraal toegankelijk zijn in een database, bij voorkeur de database van het Centrum Gezond Leven (CGL) van het RIVM. In het geval van klimaatimpact gaat het om interventies gericht op meerdere gedragingen die aan het probleem bijdragen, zoals overconsumptie, voedselverspilling en hoge consumptie van (overwegend dierlijke) eiwitten [COMPLETEREN]. Door de kwaliteitstoets en de bekendheid die opname in de CGL-database met zich mee brengt, kunnen steeds gedegener keuzes voor interventies gemaakt worden.

Wie doet wat?

3.1 Bedrijven en instellingen, en vooral zij die verenigd zijn in het initiatief Samen tegen Voedselverspilling, maken het financieel en organisatorisch mogelijk dat hun duurzaamheidsinterventies vooraf, tijdens of na afloop onderzoeken op hun deugdelijkheid, en leveren de resultaten – na documentatie en beoordeling ervan door deskundigen [CHECK] aan bij de database van het CGL [CHECK].

- In het bijzonder bij de opzet van pilots, die per definitie bedoeld zijn om interventies uit te proberen, zien partijen toe op evaluatieve begeleiding via een gedegen onderzoek.
- Bedrijven en instellingen maken bij duurzaamheidsinterventies die reeds ontsloten zijn in de database actief gebruik van de al beschikbare kennis.

3.2 Er moeten gedegen gedragsanalyses van deelgedragingen van klimaatvriendelijker eten uitgevoerd worden om de keuze voor interventies te onderbouwen.

3.3 Gericht interventieprogramma op te zetten voor gezamenlijke doelstellingen in nauwe samenwerking met TF CE in Food en het Preventie-akkoord.

- 3.4 Inkoopbeleid overheid als launching customer/ vliegwiël
- 3.5 en 3.6 Circulaire chefs vna joris Lohman Aanvulling KEK/SFYN NAJK: De bijdragen 'Circular Chefs' en 'de Keuken van de Lage Landen' zouden goed inpasbaar zijn als projecten in dit kader.

⁷ Voor een overzicht van recent onderzoek in Nederland, zie <https://scienceworks.nl/wp-content/uploads/2016/06/Evelien-van-de-Veer.pdf>

4 Verdienmodellen

- Een exclusief label voor producten die x% duurzamer worden geproduceerd
- Integreren in bestaande keurmerken

4.1	Lyfe Cycle Analysis (LCA)
Wat	Het opstellen van analyses voor voedingsmiddelen. Een no-regret afspraak die sowieso bijdraagt aan inzichtelijkheid en ondernemers en ketens handelingsperspectief biedt.
Hoe	De EU Commissie werkt aan Product Environmental Footprint (PEF Cr). Daarbinnen worden de LCA voor alle sectoren uitgewerkt. Sectoren zijn daarbij betrokken. Voortzetten en afronden van dit project is van belang.
Wie	Rijksoverheid (LNV/ EZK) en betrokken sectoren/ketens: FNLI, LTO, CBL, FNLI, NZO, COV, AgriNL
Wanneer	Voor ...

4.2	Stimuleren Korte ketens
Wat	Het aantal initiatieven op dit terrein is gigantisch. Hoe korter de keten, des te lager is de foodprint (is over het algemeen de stelling). In alle sectoren en regio's van Nederland zijn voorbeelden te traceren.
Hoe	Vaak is er sprake van kleinschalige en regionale initiatieven. Deze hebben, om volwassen te worden, meestal een startsubsidie nodig. Momenteel gebeurt dat veelal via POP3, EFRA, provincie, gemeente, e.a..
Wie	Ondernemers of groepen van ondernemers die ideeën hebben of initiatieven nemen. Rijksoverheid wat betreft bestedingsmogelijkheden Europese middelen. Provincies en gemeenten wat betreft besteding subsidies. Rijksoverheid (LNV/ EZK) en betrokken sectoren/ketens: LNV, EZK, VNG, FNLI, LTO, CBL, FNLI, NZO, COV, AgriNL, Rabobank Consumentenbond, Food Hub, Natuur en Milieu
Wanneer	Voor ...

4.3	Wetsvoorstel 'Ruimte voor duurzaamheidsinitiatieven'
Wat	Bestaande marktregels kunnen het verduurzamen van de economie bemoeilijken. Het kabinet heeft daarom een wetsvoorstel ingediend dat gezamenlijke duurzaamheidsinitiatieven van ondernemers, maatschappelijke- en consumentenorganisaties wil ondersteunen. Duurzame producten of diensten kunnen daardoor een wettelijke status krijgen.
Hoe	Procedure wetsvoorstel loopt.
Wie	Ministerie van EZ. Tweede Kamer (en eenieder die daar invloed op uitoefent: FNLI, LTO, ??)
Wanneer	Voor ...

4.4	Bevoegdheden Producenten- en Brancheorganisaties (PO's en BO's)
Wat	De huidige GLB regeling geeft aan groepen van ondernemers en aan branches (ketens) de bevoegdheid om zich te organiseren en daarmee hun positie in de markt te verstevigen.
Hoe	De nieuwe GLB-verordeningen voor 2021 e.v. zijn in voorbereiding. Het ligt in de lijn der verwachting dat daarin PO's en BO's opnieuw gepositioneerd zullen worden. Maar vooral, dan hun bevoegdheden steviger zullen worden om 'collectieve' afspraken te kunnen maken. In lijn met het advies van de Agricultural Markets Task Force (Cie. Veerman, november 2016) over het versterken van de positie van de boer en tuinder in de voedselketen.
Wie	EU-cie en vervolgens uitwerking in Nederland door ministerie van LNV.
Wanneer	Voor ...

4.5	Financiële prikkels voor klimaatvriendelijke producten
Wat	Inzetten van bestaande en goed werkende instrumenten als MIA, EIA en Vamil en koppelen van deze instrumenten aan maatlaten of andere keurmerken. Daarbij nogmaals opgemerkt dat hierbij altijd sprake is van afweging van meerdere aspecten (klimaat, gezondheid, milieu, dierenwelzijn).
Hoe	Actualiseren lijsten voor MIA, EIA en Vamil en van Maatlatten (die gebaseerd zijn op deze instrumenten).
Wie	Stakeholders in de sectoren en ketens. Ministerie van I&W, Ministerie van Financiën, Ministerie van LNV SMK.
Wanneer	Voor ...

4.6	Wet- en regelgeving
Wat	Onder de voorwaarde dat er een level-playing field is voor ondernemers (op zijn minst in Europa).
Hoe	
Wie	Stakeholders in de sectoren en ketens. Ministerie van I&W, Ministerie van Financiën, Ministerie van LNV
Wanneer	Voor ...

4.7	Nieuwe klimaatvriendelijke verdienmodellen voor de agrarische sector: Nieuwe Boeren families
Wat	Agrarisch ondernemers worden ondersteund met het ontwikkelen van nieuwe verdienmodellen om daarmee de omschakeling naar klimaatslimme landbouw te kunnen financieren. In de komende jaren worden tientallen agrarisch ondernemers individueel geholpen met onafhankelijk advies, toegang tot financiering, toegang tot kennis over consumentengedrag. Succesvolle voorbeelden worden opgenomen in de curricula van hogescholen. Een van de grootste uitdagingen in de transitie naar klimaatslimme 'kringlooplandbouw' is het verdienmodel van de agrarische sector. Een deel van de ondernemers zal kunnen kiezen voor meer marktgericht, business to consumer, niche markt productie. Er liggen kansen om nieuwe producten te ontwikkelen en nieuwe ketens op te zetten. Samenwerkingen tussen MKB ondernemers uit de stad en agrarisch ondernemers worden versterkt. Interdisciplinaire teams van experts worden samengesteld om agrarisch ondernemers te ondersteunen. Hiermee ontwikkelen we 'Nieuwe Boerenfamilies', netwerken van experts rondom een agrarisch ondernemer.
Hoe	<ul style="list-style-type: none"> - Per jaar worden er 15 Nieuwe Boerenfamilies gestart. Resultaten worden gedeeld in een publiekscampagne - Innovatieve bedrijven vanuit de Nieuwe Boerenfamilie krijgen toegang tot financiering en kapitaal - Het werken met interdisciplinaire teams, zoals bij de Nieuwe Boerenfamilie, wordt opgenomen in de curricula van Aeres Hogeschool, HAS Hogeschool. - We zoeken aansluiting bij ketenpartijen een keteninitiatieven (Agrifirm bijvoorbeeld) om het werkveld rondom 'nieuwe ketens en nieuwe verdienmodellen' te verbreden en op te schalen.
Wie	KEK, NAJK, LTO Nederland, nemen het initiatief tot het starten van het platform en ondernemersprogramma werktitel 'De Nieuwe Boerenfamilie'
Wanneer	Voor ...

4.8	Circulaire Chefs
Wat	<p>KEK, SFYN en NAJK zorgen voor een verbinding tussen de culinaire wereld en de agrarische sector. We bouwen aan een netwerk en platform voor chefs, koks en keukenpersoneel dat 'circulair' wil werken.</p> <p>Onderdeel van het programma is een challenge voor chefs, van hogere tot lagere segmenten, om circulair te kunnen werken. Daarnaast zullen lesprogramma's, kookboeken, trainingen en events worden georganiseerd. Hiermee sluiten we de culinaire wereld aan op de ontwikkeling richting kringlooplandbouw, we laten chefs bewuster keuzes maken en de voorbeeldrol op zich nemen. We sluiten een aantal gerenommeerde namen in de culinaire wereld aan, en zoeken verbinding met initiatieven als Instock en Dutch Cuisine.</p>
Hoe	<p>We zoeken verbinding met bestaande initiatieven als Instock en Dutch Cuisine</p> <p>Resultaat is een bewustwordingscampagne, gerenommeerde chefs die zich laten voorstaan op circulair en klimaatvriendelijk werken, verschillende boeken, publicaties en events.</p>
Wie	KEK, SFYN en NAJK nemen het initiatief voor het platform 'Circulaire Chefs'
Wanneer	Voor ...

4.9	De Keuken van de Lage Landen
Wat	<p>Een van de belangrijke ontwikkelingen in de transitie naar een klimaatvriendelijk en circulair voedselsysteem is de heroriëntatie op regionale voedselsystemen. Hierbij gaat het niet om 'local-for-local' of imaginaire grenzen van een x aantal kilometer, maar om de meest zinvolle en haalbare schaal, rondom grootstedelijke gebieden, om kringlopen te gaan sluiten. Het gaat om een heroriëntatie tussen de verschillende schaalniveaus waarom voedsel wordt geproduceerd en geconsumeerd: micro (de stad), macro (de wereldmarkt), meso (de regio). Een betere verdeling tussen deze niveaus is wenselijk om kringlopen te sluiten.</p> <p>Op het meso- of regionale niveau liggen kansen om kringlopen te sluiten, klimaatvriendelijker te gaan werken, en boeren met burgers te verbinden. Er liggen kansen voor nieuwe producten met toegevoegde waarde, nieuwe ketens, korte ketens, en streek- of regioproducten. De ontwikkeling van streek- of regioproducten is van belang en is gebaat bij goede 'regio-marketing', naar voorbeeld van de 'Nordic Cuisine'. Samenwerking tussen chefs en de agrarische sector en ketenpartijen is hierbij essentieel.</p>
Hoe	<ul style="list-style-type: none"> - Samenwerkingen en projecten worden gestart om streekproducten en producten met toegevoegde waarde onder de aandacht te brengen en te promoten, voor Nederlands en internationaal publiek. - Dit gaat leiden tot een groei in het regionale voedselaanbod en leidt tot betere verdienmodellen voor de agrarisch ondernemer.
Wie	KEK, NAJK en SFYN nemen het initiatief tot het aanjagen van de 'Keuken van de Lage Landen, of 'Low Food' (werktitels)
Wanneer	Voor ...

10.2.e

Van: 10.2.e
Verzonden: donderdag 29 november 2018 15:21
Onderwerp: Uitnodiging, agenda en stukken tbv Klimaattafel L&L dd 5-12 a.s.
Bijlagen: BR
 concept bijdrage sectortafel Landbouw en Landgebruik aan
 Klimaatakkoord 29-11.docx; KALL58 Bijdrage Sectortafel Landbouw en Landgebruik hfdlijn
 Klimaatakkoord.pdf; Verslag Tafelvergadering dd 23 november 2018.docx

Categorieën: BR

LS,

Hierbij de stukken en agenda ter voorbereiding voor de Klimaattafel Landbouw en landgebruik, dd 5-12-2018.

De bijeenkomst zal in het teken staan van het concept Akkoord, dat de facto dan beschikbaar moet zijn.

De betreffende bijlage geeft de laatste stand van zaken weer. Duidelijk is dat dit – qua vorm en afspraken – op onderdelen nog 'work in progress is'.

Zoals afgesproken, zullen 10.2.e en 10.2.e een (forse) redactieslag op stijl plegen op aangeleverde teksten. Voor WG Glastuinbouw is dit bv al gedaan.

Zo mogelijk sturen we u – met vast excuses voor de onmogelijkheid van deadlines – dinsdag nog een meer recente en geredigeerde versie na.

Bij die versie pogen we ook een geschematiseerd overzicht van discussiepunten mee te sturen – U leest goed: geen garantie hierop.

Vanuit enkele werkgroepen is nog geen inbreng ontvangen, die zal dan (deadline uiterlijk maandag 12.00 uur) ter beschikking moeten komen van secretariaat om gegarandeerd in het akkoord een rol te kunnen spelen.

Met vriendelijke groet,

10.2.e en 10.2.e

29-11-2018

Concept bijdrage sectortafel Landbouw en Landgebruik aan Klimaatakkoord

Inhoud

4.	bijdrage sectortafel Landbouw en Landgebruik aan Klimaatakkoord	2
4.1	Visie 2050.....	2
	'Natuurlijk de basis voor klimaatneutraal Nederland'.....	2
4.2	Opgave 2030.....	3
	'Sluiten van kringlopen: de volgende stappen op weg naar de bioeconomie'.....	3
4.3	Emissiereductie Veehouderij	5
4.3.0	Inleiding	5
4.3.1	Emissiereductie zuivelsector /melkveehouderij	6
4.3.2	Varkenshouderij.....	10
4.4	Landgebruik	16
	'Biologische CCS in biodivers landschap met productie: gewaardeerde negatieve emissies'	16
4.4.1	Veenweide gebieden.....	16
	'Lerende en gedragen veranderingen in monumentale gebieden'	16
4.4.2	Bomen, Bossen en Natuur	20
	'Biodiversiteit én biomassa in aantrekkelijkste koolstofopslag van Nederland'	20
4.4.3	Landbouwbodems en vollegrondsteelt	21
	'Koolstofboeren: gewaardeerde ecologie als basis voor voedsel, energie, biomassa - vastlegging in bodem en landschap'	21
4.5	Glastuinbouw	22
	'Naar duurzame dus economisch aantrekkelijke én klimaatneutrale productie'	22
4.5.1	'Naar duurzame dus economisch aantrekkelijke én klimaatneutrale productie'	22
4.6	Consumptie & keten	26
	'Ketens maken aantrekkelijke klimaatvriendelijkste gezonde keuze logisch'	26

4. Bijdrage sectortafel Landbouw en Landgebruik aan Klimaatakkoord

4.1 Visie 2050

'Natuurlijk de basis voor klimaatneutraal Nederland'

We willen eten, comfortabel wonen en werken, en ons kunnen verplaatsen in een gezonde en prettige leefomgeving. Landbouw en landgebruik sectoren vormen hiervoor natuurlijk de basis.

Bomen, gewassen en landbouwgronden bieden ons niet alleen een waardevol landschap, maar leggen ook koolstof (CO₂) vast en vormt zo de natuurlijke basis om klimaatverandering te voorkomen. Ze stellen ons bovendien in de gelegenheid voedsel en biomassa te produceren. Biomassa gebruiken we als diervoer en als grondstof voor energie, chemie en materialen. In 2050 doen we dit in gesloten grondgebonden kringlopen. Dit betekent dat we op regionale schaal de natuurlijke kringloop bodem > plant > dier > mest > bodem sluiten. Boeren en tuinders verdienen daarmee een gewaardeerde boterham. Natuur en landschap worden waardevol beheerd. Dat wil zeggen dat we rekening houden met klimaatbehouding, biodiversiteit én attractiviteit.

Landbouw en landgebruik sectoren krijgen een nieuwe rol met nieuwe verbindingen voor deze sector(en) in de bio-economie die zal ontstaan:

"Als je naar een samenleving wilt waar je fossiele brandstof uitfaseert, dan heb je alternatieven nodig en die zijn dus plant based. Dan gaat de sector die over planten gaat, inclusief bossen en wat er in zee groeit, uiteraard een belangrijke rol spelen, in wat je een soort nieuwe industrialisatie kunt noemen. En die sector, dat is de landbouw".¹

De ambitie is dat de sectoren in het domein landbouw en landgebruik in 2050 *netto* klimaatneutraal zijn. Dit is nadrukkelijk een gezamenlijke ambitie van boeren en tuinders, terreinbeheerders, NGO's, voedselverwerkers, toeleveranciers en supermarkten. *Netto* klimaatneutraal is namelijk alleen haalbaar als naast forse inzet op emissie reductie, de restemissies die inherent zijn aan natuurlijke producten, zoals uit de veehouderij en bemesting, gecompenseerd worden door een combinatie van hernieuwbare energie opwekking, biomassaproductie én vergroting van vastlegging van koolstof in bodems, bossen en materialen.

De partijen in het domein landbouw en landgebruik kunnen en zullen de ambitie realiseren binnen natuurlijke en economische randvoorwaarden, (verbetering van) biodiversiteit, aanpassing aan optredende klimaatverandering, adequate benadering van andere milieuthema's en (verbetering van) verdienvermogen en productie. Een sterke keten met stevige ambitie, gezonde natuur en gezonde bedrijven, vormen de basis voor duurzame voedsel-, hout- en biomassaproductie én beheer die we graag aan volgende generaties doorgeven. Vanuit eigen kracht, in verbinding, in weer en wind, met de voeten op aarde, met het hoofd in de wolken, zonder een dag te verzaken.

De realisatie van deze ambitie zal alle Nederlanders en bezoekers raken via effecten op de inrichting en kwaliteit van onze leefomgeving, en mogelijk veranderingen in (voedsel)consumptie. Zeker indien vermindering van afhankelijkheden van (buitenlandse) grondstoffen meegewogen wordt.

¹ Louise Fresco (Voorzitter van de Raad van Bestuur van Wageningen Universiteit en Research)

Een innovatieve keten is nodig om deze visie en ambitie voor 2050 gestalte te doen krijgen, maar ook om de tussendoelen van 2030 te realiseren. Partijen in het Klimaatakkoord zetten daarom gericht in op innovaties voor:

- A. Reductie van broeikasgasemissies bij de productie van food en non-food 2050;
- B. Bevorderen van (regionale) grondgebondenheid en daarmee sluiten van kringlopen;
- C. Netto productie van hernieuwbare energie vanuit de land-, tuin en bosbouwsectoren;
- D. Inrichting van het Nederlandse land- en wateroppervlak op CO₂ vastlegging en gebruik,
- E. Halvering van de klimaateffecten van aankoopkeuzen door Nederlandse consumenten in 2050.

Deze innovatiesporen hebben een reikwijdte die voorbij de nationale schaal in klimaateffect sorteert. In deze visie en innovatiesporen worden de doelen van het Klimaatakkoord van Parijs, die naast klimaatadaptatie en mitigatie ook gaan over het uitbannen van honger in de wereld én het behoud van ecosystemen en bossen, kwalitatief geoperationaliseerd voor Nederland.

Dit akkoord is geen blauwdruk van de route naar 2050 via de opgave voor 2030. Onderzoek, pilots en demonstraties zullen in sommige innovatiesporen kansen bieden om te versnellen, en in andere vragen om een pas op de plaats. Zo is een scenariostudie gestart om in beeld te brengen welke ontwikkelingen juist met het zicht op 2050 additioneel en / of (on)wenselijk zijn. Deze studie, maar ook andere ontwikkelingen, zullen bijsturing van de koers tijdens de looptijd van het akkoord, zonder het doel uit het oog te verliezen, wellicht mogelijk maken.

4.2 Opgave 2030

'Sluiten van kringlopen: de volgende stappen op weg naar de bioeconomie'

Voor 2030 hebben de landbouw en landgebruik sectoren een taakstellende opgave gekregen vanuit het kabinet om een additionele afname van 3,5 Mton broeikasgasemissies in 2030 te realiseren (bovenop bestaand beleid). Deze taakstellende bijdrage vanuit land- en tuinbouw en natuursectoren is nodig om te kunnen voldoen aan de kabinetsdoelstelling voor Nederland van 49 procent reductie en vormen de 'volgende stappen' op weg naar 2050.

De 'volgende stappen', omdat er in de voorliggende periode al een stevig emissiereductie fundament is gelegd én er al fors geïnvesteerd is in het opwekken van hernieuwbare energie. [PM kwantificeren] Deze prestaties geven inspiratie en vertrouwen om de volgende stappen die gevraagd worden richting 2030 te realiseren.

De opgave is opgeknipt in een afname van de broeikasgasemissies uit de landbouw (methaan) en glastuinbouw, ieder met respectievelijk ten minste 1 Mton² in 2030, en een afname van het saldo van emissies en vastleggingen uit landgebruik van 1,5 Mton. Over de invulling van de opgave van 3,5 Mton wordt in het Regeerakkoord gesteld dat "daarbij technische maatregelen (mestverwerking, voedselmix, kas als energiebron, etc.) de voorkeur boven hebben volumebeperkende maatregelen."

² Ten opzichte van het emissiepad bij ongewijzigd beleid in 2016. Dit betekent met name voor de glastuinbouw veel. Zie ook in betreffende paragraaf voor uitwerking.

De deelnemers aan de tafel landbouw en landgebruik adopteren deze taakstellende opgave volmondig en leggen de lat zelfs hoger. De ambitie voor 2030 bestaat uit ca 5 Mton CO₂-eq³ reductie in Nederland. Dit is nog exclusief de bijdrage aan energie-opwek en klimaatwinst die door beperken van de invoer van grondstoffen in het buitenland gerealiseerd zal worden. Dit strookt ook met de wens van het kabinet om 0,5 Mton extra in landgebruiksemissies te instrumenteren. Deze additionele inzet van de partijen aan de sectortafel geeft tevens invulling aan een mogelijke verhoging van de nationale reductiedoelstelling naar 55 procent in 2030.

BR

[Redacted text block]

BR

[Redacted text block]

Partijen spreken ten algemene af:

- de verschillende, toenemende en deels strijdige ruimteclaims in de groene ruimte voortkomend uit de klimaat en bredere duurzaamheidsagenda , in beeld te brengen voor 1 juli 2019. Initiatief zal daarbij genomen worden door het Rijk [check Rijk] op basis van door PBL in de doorrekening in beeld gebrachte kwantificering in omvang. Op basis van dit beeld zal door partijen overlegd worden welke activiteiten en instrumenten ingezet moeten worden om de collectieve en publieke belangen te borgen, waarbij het eindoordeel hiervoor bij het Rijk ligt, zonodig in overleg met decentrale overheden. Doel daarbij is een evenwicht te zoeken tussen marktgerichte en publieke belangen bij de inrichting en gebruik van de groene ruimte.

³ Waarbij ook energetische emissies en ook vastleggingen aan de orde zijn: het betreft de klimaatprestatie van deze sectoren.

⁴ 'Landbouw, natuur en voedsel: waardevol en verbonden. Nederland als koploper in kringlooplandbouw' (2018)

4.6 Consumptie & keten

'Ketens maken aantrekkelijke klimaatvriendelijkste gezonde keuze logisch'

Partijen zijn van mening dat klimaatvriendelijke consumptie van burgers een gedragsverandering vraagt met lange adem: minder voedselverspilling, meer consumptie in Nederland van groenten en fruit, en groter aandeel consumptie van eiwitten op plantaardige basis. Dit wordt, ook in een mondiale context waarin nog sprake is van jaarlijkse stijging van de vleesconsumptie met 1,2 procent per jaar¹⁰, gezien als een van de sleutelfactoren voor lange termijn klimaatbeleid. Tegelijkertijd zullen burgers en consumenten ook, middels materiaalgebruik in de gebouwde omgeving middels meer substitutionele houtbenutting én acceptatie van veranderend landschap, de effecten van de klimaattransitie ervaren en kunnen versnellen.

Klimaatbeleid en Circulaire Economie komen samen bij de aanpak van voedselverspilling en de eiwittransitie zoals verwoord in de Transitieagenda Biomassa en Voedsel. In aansluiting op de Taskforce Circular Economy in Food stellen partijen ten eerste als doel om de voedselverspilling bij de consument, inclusief de voedselverliezen in de keten, in Nederland in 2030 te halveren ten opzichte van 2015.

In Nederland wordt meer dierlijk- dan plantaardig eiwit geconsumeerd. Partijen vinden het ten tweede wenselijk om deze verhouding in ons dieet in 2050 om te draaien (van 60:40 naar 40:60). Dit past bovendien bij een gezond dieet, conform de adviezen hieromtrent van het Voedingscentrum. Naast deze verschuiving in dieet, is in Nederland gemiddeld een reductie van 10% tot 15% van de totale eiwitinname wenselijk. Dit vraagt wel een collectieve verankerde gedragsverandering, die niet te onderschatten is.

Partijen zijn van mening dat klimaatvriendelijke consumptie van burgers een gedragsverandering vraagt met lange adem: minder voedselverspilling, meer consumptie van groenten en fruit, een groter aandeel consumptie van eiwitten op plantaardige basis. Dit wordt gezien als een belangrijke bijdrage aan lange termijn klimaatbeleid.

Klimaatbeleid en Circulaire Economie komen samen bij de aanpak van voedselverspilling en de eiwittransitie zoals verwoord in de Transitieagenda Biomassa en Voedsel. In aansluiting op de Taskforce Circular Economy in Food stellen partijen zich ten doel om de voedselverspilling bij de consument, inclusief de voedselverliezen in de keten, in Nederland in 2030 te halveren ten opzichte van 2015.

In Nederland wordt meer dierlijk- dan plantaardig eiwit geconsumeerd. Partijen vinden het wenselijk om deze verhouding in ons dieet in 2050 om te draaien (van 60:40 naar 40:60). Dit past bovendien bij een gezond dieet, conform de adviezen hieromtrent van het Voedingscentrum. Naast deze verschuiving in dieet, is in Nederland gemiddeld een reductie van 10% tot 15% van de totale eiwitinname wenselijk. Dit vraagt wel een collectieve verankerde gedragsverandering, die niet te onderschatten is.

Producenten van voedingsmiddelen voor de Nederlandse markt maken voor 2025 de carbon footprint (CF) ook per kilogram voedingsstoffen van hun productgroepen en zo mogelijk hun producten publiek inzichtelijk.

Kernachtige, inleidende beschrijving

De leden van de werkgroep onderschrijven bovenstaande opgave. Wel is geconstateerd dat een verdere verdieping noodzakelijk is, met betrekking tot de definitie van klimaatvriendelijke producten en het nodig is vast te stellen voor welke specifieke doelgroepen een beperking van de eiwitinname vanuit gezondheidsperspectief wenselijk is. Hiertoe hebben we de volgende 2 actielijnen gedefinieerd.

Actielijn 01: Definitie klimaatvriendelijk producten

Actielijn 02: Specifieke duiding van bevolkingsgroepen waarvoor een beperking van de eiwitinname wenselijk is.

¹⁰ Bron: FAO-OECD

Voor het invulling geven aan de opgave zijn de volgende vier werkgebieden onderkend.

1. Voedselverspilling reduceren in de gehele keten
2. Ontwikkelen Carbon Footprint (CFP) als monitoring- en vergelijking instrument
3. Gedragsverandering
4. Klimaatvriendelijke verdienmodellen voor de gehele keten

1. Voedselverspilling reduceren in de gehele keten

BR

A large rectangular area of the document is redacted with a solid grey block. Within this redacted area, there are three horizontal white lines, suggesting the presence of a list or table that has been obscured. A large, light-grey watermark with the word 'CONCEPT' is oriented diagonally across the page, passing behind the redacted area.

¹¹ Bron: Transitie-agenda Circulaire Economie – Biomassa en Voedsel, 2018.

BR

BR

BR

2. Carbon footprint inzichtelijk maken op bedrijfs-en/of sectorniveau per productgroep.

De Europese Commissie heeft een standaardmethode ontwikkeld om milieuprestaties van producten te meten en te communiceren. Deze methode wordt Product Environmental Footprint (PEF) genoemd. Het is een raamwerk van eisen en principes om de milieu-impact van producten te bepalen. De Europese Commissie kan op basis hiervan in de toekomst verplichten de PEF methodiek toe te passen en mogelijk een PEF label ontwikkelen. Dit biedt kansen om de milieuprestaties van een product te verbeteren wat tot uiting komt in betere score op het PEF-label. Momenteel wordt er gewerkt aan Product Environmental Footprint Category Rules (PEFCR). Voor de volgende categorieën zijn deze regels al vastgesteld: bier, zuivel, diervoeder, vlees, olijfolie, bronwater, pasta en wijn. Vis en koffie zijn nog in ontwikkeling. Daarnaast heeft de EC datasets ontwikkeld om de uitvoering van PEFCRs te ondersteunen. Er is bijvoorbeeld een zeer uitgebreide dataset ontwikkeld voor diervoedergrondstoffen maar ook meer algemene data sets voor energieproductie/gebruik en transport.

(http://ec.europa.eu/environment/eussd/smcp/ef_pilots.htm)

Deze methode kan gebruikt worden als monitoring- en vergelijking instrument op ketenniveau. Voor de overige productgroepen zijn standaardprotocollen beschikbaar om de levenscyclusanalyse van producten te bepalen maar die zijn niet specifiek voor voeding: ISO 14040 & ISO 14067, PAS2050, ILCD handbook, en WRI/WBSCD GHG Protocol. Wat nog ontbreekt is een voedingsmiddelen brede methodiek, maar de Agri-footprint is daar een goede aanzet voor. Het Europese PEFCR guidelines 6.3 document geeft hiervoor ook een goed vertrekpunt maar de formele vaststelling naar veel productgroepen ontbreekt nog.

De volgende actielijnen zijn overeengekomen.

- 2.1 Bedrijven in de productieketen berekenen hun carbon footprint op productgroep niveau op basis van PEFCR
- 2.2 De bedrijven maken de carbon footprint van hun producten publiek inzichtelijk, en verlagen de carbon footprint van hun productieketen stapsgewijs.
- 2.3 Bedrijven houden bij productontwikkeling rekening met het verlagen van de CFP van producten.
- 2.4 Supermarkten nemen op zich de omzet uit klimaatvriendelijke voedingsmiddelen (producten met een lagere carbon footprint, bijvoorbeeld o.b.v. plantaardige eiwitten zoals groente, fruit, bonen, vegaproducten) voor 2030 met 10% te vergroten.

3. Gedragsverandering

Partijen zijn van mening dat klimaatvriendelijke consumptie van burgers een gedragsverandering vraagt met lange adem: minder voedselverspilling, meer consumptie in Nederland van groenten, fruit en plantaardige eiwitten (van 60:40 naar 40:60% volgens het grondstoffenakkoord) en een

hoger aandeel consumptie van producten met een lage carbon footprint (met name minder vlees, zuivel en (alcoholische) dranken). In 2019 wordt een publicatie verwacht waarbij de duurzaamheid/CO2 footprint van allerlei typen eiwitten (plantaardig/dierlijk) worden gecategoriseerd¹. Dit voortschrijdend inzicht kan nuttig zijn om eiwitten daadwerkelijk op hun footprint te rangschikken, anders dat alleen dierlijk versus plantaardig. Verder bevelen we aan om vermindering van consumptie in de volle breedte van consumptie te positioneren, niet alleen in voeding.

Vooraf voor het verminderen van de verspilling op consumentenniveau zijn gedragsveranderingsstrategieën kansrijk¹². Beter inzicht in de effectiviteit van strategieën moet verkregen worden door onderzoek samen te laten gaan met campagnes en andere interventies mede gericht op consuminderen in het algemeen.

Het terrein van gedragsbeïnvloeding op het gebied van duurzamere keuzes voor consumenten is sterk in ontwikkeling. Op dit gebied zijn tientallen interventies bekend. De klimaattafel vindt het belangrijk dat alle goed beschreven interventies centraal toegankelijk zijn in een database, bij voorkeur de database van het Centrum Gezond Leven (CGL) van het RIVM. In het geval van klimaatimpact gaat het om interventies gericht op meerdere gedragingen die aan het probleem bijdragen, zoals overconsumptie, voedselverspilling en hoge consumptie van klimaatonvriendelijke producten.

De klimaattafel ziet kansen als de gewenste gedragsveranderingen, zoals hieronder weergegeven, in onderlinge samenhang worden nagestreefd, mede om te vermijden dat verwarring ontstaat bij consumenten:

- gezondheid, conform de Schijf van Vijf en gebaseerd op de adviezen van de Gezondheidsraad en volgens de doelstellingen op het gebied van het terugdringen van overgewicht, zoals benoemd in het Preventieakkoord¹³
- consuminderen in het algemeen en van klimaatonvriendelijke producten in het bijzonder (niet beperkt tot voedingsmiddelenproducten)
- voedselverspilling
- minder eiwitname voor die bevolkingsgroepen waarvoor dit relevant is
- meer consumptie in Nederland van groenten en fruit en lager aandeel consumptie van producten met een hoge carbon footprint

Een samenhang in gedragsinterventies moet worden geborgd in nauwe samenwerking met "Samen tegen voedselverspilling" en de relevante partners van het preventie akkoord. Daarnaast kan regionale participatie van overheden leiden tot versnellingen van gedragsveranderingen via (de communicatie over) experimenten, living labs, etc.

De volgende acties zijn overeengekomen:

- 3.1 Alle goed beschreven interventies moeten centraal toegankelijk zijn in een database
- 3.2 Er moeten gedegen gedragsanalyses van deelgedragingen van klimaatvriendelijker eten uitgevoerd worden om de keuze voor interventies te onderbouwen en de witte vlekken aan interventies in kaart te brengen.
- 3.3 Coördineren van gedragsverandering ten behoeve het klimaat, de voedselverspilling en het preventie akkoord
- 3.4 Inkoopbeleid overheid als launching customer/ vliegwielen
- 3.5 Maatschappelijke initiatieven elkaar laten versterken voor meer impact op klimaat en gezonder voedsel: zoals Circulair Chefs, De Keuken van de Lage Landen, Dutch cuisine e.a.

4. Verdienmodellen klimaatvriendelijke producten

¹² Voor een overzicht van recent onderzoek in Nederland, zie <https://scienceworks.nl/wp-content/uploads/2016/06/Evelien-van-de-Veer.pdf>

¹³ <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/gezondheid-en-preventie/nationaal-preventieakkoord>

'De toekomstperspectieven van de sterk op exportgerichte Nederlandse agrofood sector liggen meer en meer in het vinden, bedienen en verder uitbouwen van marktsegmenten die niet alleen veel belang hechten aan kwaliteit en gezondheid, maar met name ook bovengemiddeld aan het milieu, duurzaamheid en circulariteit, inclusief een hoog niveau van dierenwelzijn. Belangrijk zijn het stimuleren van een veranderende productbeleving en het vermarkten van innovatieve producten als onderscheidende merken, met perspectief op economische meerwaarde voor alle delen van de keten, zonder aan concurrentiekracht in te boeten.'¹⁴

Keten partijen, waaronder agrariërs, moeten vandaag vaak maatregelen doorvoeren die wel kostenverhogend zijn, maar die niet terugverdiend worden of anderszins gecompenseerd. 'De markt' waaraan voedselproducerende ketens leveren is heel divers, internationaal en gesegmenteerd. Waar de ene groep consumenten bereid is de meerwaarde te betalen voor klimaat neutralere producten, zullen de andere groepen dat wellicht niet willen of kunnen doen. De agrarische sector in het algemeen en de veehouderij in het bijzonder staan voor de taak om integraal duurzaam te zijn. Dat betekent dat naast het voldoen aan de klimaatdoelstelling ook aspecten spelen als een verantwoord gebruik van pesticide, bestrijdingsmiddelen en antibiotica; verder gaat het om biodiversiteit; de gezondheid van mens en dier en het aspect van het dierenwelzijn. Sommige issues staan op gespannen voet met elkaar. Zo kunnen maatschappelijke waarden rond het welzijn van dieren tegenovergesteld werken op de normen voor CO₂-reductie.

De huidige markt is in te delen in vier types met elk hun eigen dynamiek (open versus gesloten en exclusief versus mainstream). Deze worden ook wel genoemd; de volume markt(bulk), de gesloten keten, de exclusieve keten en de niche markt. Voor al deze markttypen zijn andere oplossingen te bedenken om tot klimaatvriendelijke ketens te komen. Diverse structurele veranderingen om de Carbon Footprint te verlagen zijn reeds in gang gezet. De grootste stappen in relatie tot klimaat lijken gemaakt te kunnen worden in nichemarkten en exclusieve ketens. Deze zijn weliswaar kleiner in volume, maar leiden tot meer onderscheidend vermogen en betere verwaarding. Voorbeeld zijn 'Local for local concepten. Door de betrokkenheid van lokale overheden kan gestimuleerd worden om met elkaar maximale synergie te behalen uit lopende en toekomstige initiatieven. Een grotere omschakeling vindt plaats door gesloten ketens te laten groeien ten opzichte van de volume markt. De voorbeelden hiervan zijn keurmerk "Beter leven", het Varken van Morgen en de duurzame kipconcepten bij de grotere retailers. Daarnaast is in de volumemarkten nog substantiële energie-efficiency te behalen.

De voorgenomen implementatie van het wetsvoorstel "Ruimte voor Duurzaamheidsinitiatieven" en een stevigere bevoegdheid van Producten- en Branche-Organisaties om collectieve afspraken te kunnen maken zijn belangrijke vertrekpunten voor de toekomstige ontwikkelingen.

De werkgroep stelt voor om de strategische positie voor (Nederlandse) agrofoodketens in de (internationale) markt te onderschrijven en stelt de onderstaande acties voor. De acties teneinde te komen tot goed inzicht in de CFP van ketens (paragraaf 2) is belangrijke basisinformatie.

- 4.1 Ontwikkelen en implementeren actie-lijnen voor de 4 markttypen
- 4.2 Financiële prikkels voor klimaatvriendelijke producten
- 4.3 Support aan diverse initiatieven die leiden tot klimaatvriendelijke verdienmodellen

¹⁴ Raad voor Dierenaangelegenheden (RDA) 'Winstgevend welzijn' 2012

5. Afspraken- Actielijnen

Actielijn 01: Definitie Klimaatvriendelijke producten

0.1	Gebruik van andere indicatoren naast kooldioxide: in beeld brengen van de EU definitie en de ontwikkelingen
Wat	<p>Er is een breed scala aan indicatoren beschikbaar om de duurzaamheid van levensmiddelen te beoordelen. Gezien de klimaatdoelstellingen zijn broeikasgasemissies (kooldioxide, methaan en lachgas uitgedrukt in CO₂-equivalenten) een essentiële indicator. Het is belangrijk om ook naar andere indicatoren te kijken om ongewenste afwentelingen te voorkomen. De Transitie-agenda circulaire economie adviseert om de voetafdruk te meten in landgebruik, broeikasgas-uitstoot en stikstofverliezen. De meeste onderzoeken naar de milieu-impact van voedselconsumptie gaan over broeikasgassen en landgebruik. Dat blijken ook goede representatieve indicatoren, die goed correleren met andere indicatoren zoals energiegebruik en watergebruik. Het advies uit deze overzichtsstudie geeft aan dat in de toekomst het wenselijk is om ook een indicator op stikstof en fosfor efficiëntie van voedingsmiddelen toe te passen (Int J Life Cycle Assess, Van Dooren, 2018). Het PBL gebruikt ook broeikasgassen en landgebruik in de doorrekening van de voorstellen voor de klimaattafel (SER, 2018 KALL fiches voedselconsumptie). Zij kunnen dit aanvullen met N₂O verliezen. Ook het RIVM rekent met broeikasgassen en landgebruik. Additioneel benoemen zij watergebruik, verzuring, vermesting, bodemdegradatie en biodiversiteitsverlies als indicatoren, die vaak specifiek aan bepaalde productgroepen verbonden zijn (vis-biodiversiteit, noten-watergebruik) (Hollander et al. 2016, RIVM Report 2016-0198). De klimaattafel is van mening dat reductie van broeikasgassen niet ten koste mag gaan van dierenwelzijn.</p> <p>Uit het voorgaande blijkt dat er behoefte is aan een heldere definitie van wat onder klimaatvriendelijke producten wordt verstaan. Hier wordt momenteel aan gewerkt in verschillende gremia (FAO, EU). Een EU consensus zou absoluut wenselijk zijn.</p> <p>De ontwikkelingen en acties van vandaag zijn niet afhankelijk van deze definitie. Maar zodra deze zijn uitgekristalliseerd is communicatie hierover gewenst om een eenduidige focus te verkrijgen.</p>
Hoe	Partijen zullen de ontwikkelingen aangaande de definiëring van klimaatvriendelijk producten monitoren, waar nodig beïnvloeden en de uitkomsten delen zodra deze bekend worden.
Wie	<u>Rijksoverheid (LNV)</u> , FNLI, LTO, CBL, Natuur en Milieu, voedingscentrum
Wanneer	Vanaf 2019

Actielijn 0.2: Reductie eiwitinname

0.2	Reductie eiwitinname: verdieping van gewenste ontwikkelrichting
Wat	<p>Voorafgaand aan de instelling van de werkgroep duurzame voedsel consumptie is een aanbeveling gedaan voor een duurzamer eetpatroon: een reductie van de eiwit consumptie van 10-15% in het gemiddelde dieet van de Nederlander, naast een shift naar meer plantaardig eiwit. Dit is vooral gebaseerd op het feit dat consumenten gemiddeld te veel eiwit consumeren.</p> <p>De gemiddelde Nederlander zou überhaupt wat minder moeten eten. Er zijn diverse studies die aantonen dat de hoogte van klimaatbelasting van consumptiepatronen (na vleesgebruik) vooral bepaald wordt door de hoogte van kcal inname. Geslaagde interventies gericht op reductie van overconsumptie hebben ook positief effect op de CO₂ footprint. De reductie van kcal zou vooral moeten zitten in producten die buiten de Schijf van Vijf vallen.</p> <p>Gezien de complexiteit van beïnvloeding van eetgedrag raden wij aan om aan te sluiten bij bestaand beleid gericht op eten volgens de Schijf van Vijf en calorie reductieprogramma's zoals afgesproken in het kader van het preventieakkoord.</p> <p>Zeker is dat een nadere specificering van een beoogde reductie van eiwitinname van 10-15% noodzakelijk is. Vanuit gezondheidsperspectief is dit niet wenselijk voor bijvoorbeeld hele jonge en oudere mensen.</p> <p>Verschillen tussen de broeikasgasemissies in Nederlandse diëten komen enerzijds door het aantal calorieën dat geconsumeerd wordt en anderzijds door de samenstelling van het dieet: vooral diëten met veel vlees, kaas en zuivel, frisfrank en alcoholische dranken hebben een hogere carbon footprint. (Temme et al. 2015)². Kaas en vlees zijn verantwoordelijk voor 40% van de broeikasgasuitstoot en (alcoholische) dranken voor 20%. In lijn hiermee is in het hoofdlijnenakkoord afgesproken dat wordt nagestreefd om de verhouding dierlijke –plantaardige eiwitten in het dieet om te draaien van 60:40 naar 40:60 en een reductie van 10 tot 15% van de totale eiwitinname.</p> <p>In 2019 wordt een publicatie verwacht waarbij de duurzaamheid/CO₂ footprint van allerlei typen eiwitten (plantaardig/dierlijk) worden gecategoriseerd¹. Die gegevens kunnen nuttig zijn om eiwitten daadwerkelijk op hun footprint te rangschikken, anders dat alleen dierlijk versus plantaardig.</p> <p>¹ Persoonlijke communicatie met Prof Dr Pieter van 't Veer</p> <p>² Temme, E. H., Toxopeus, I. B., Kramer, G. F., Brosens, M. C., Drijvers, J. M., Tysler, M., & Ocké, M. C. (2015). Greenhouse gas emission of diets in the Netherlands and associations with food, energy and macronutrient intakes. Public health nutrition, 18(13), 2433-2445.</p>
Hoe	<p>Via het voedingscentrum zal nader gedetailleerd worden voor welke bevolkingsgroepen een eiwitreductie van 10-15% vanuit gezondheidsperspectief niet wenselijk is.</p> <p>Zodra de publicatie met betrekking tot de CFP van eiwitten is verschenen zal worden beoordeeld of op basis van dit voortschrijdend inzicht de doelstellingen van dit klimaatakkoord met betrekking tot eiwitten heroverwogen zouden moeten worden.</p> <p>Mogelijkheden voor additioneel beleid:</p> <p>Portie grootte verkleining is een beproefde methode om inname te reduceren. Wij stellen derhalve voor om horeca, catering, producenten en supermarkten te stimuleren om in menu's, maaltijdboxen en andere producten waar de portie-grootte professioneel wordt bepaald, aan te sturen op kleinere porties en bescheiden eiwit componenten.</p>
Wie	Rijksoverheid (LNV), <u>FNLJ</u> , LTO, CBL, NZO, COV, Food Hub, Natuur en Milieu, <u>voedingscentrum</u>
Wanneer	In de loop van 2019

Actielijn 2: Carbon footprint inzichtelijk maken op bedrijfs-en/of sectorniveau per productgroep.

2.1	Bedrijven in de productieketen berekenen hun carbon footprint op productgroep niveau op basis van PEFCR: meten is weten!
Wat	<p>De Europese Commissie heeft een standaardmethode ontwikkeld om milieuprestaties van producten te meten en te communiceren. Deze methode wordt Product Environmental Footprint (PEF) genoemd. Het is een raamwerk van eisen en principes om de milieu-impact van producten te bepalen. De Europese Commissie kan op basis hiervan in de toekomst verplichten de PEF methodiek toe te passen en mogelijk een PEF label ontwikkelen. Dit biedt kansen om de milieuprestaties van een product te verbeteren en wat tot uiting komt in betere score op het PEF-label. Momenteel wordt er gewerkt aan Product Environmental Footprint Category Rules (PEFCR). Voor de volgende categorieën zijn deze regels al vastgesteld: bier, zuivel, diervoeder, vlees, olijfolie, bronwater, pasta en wijn. Vis en koffie zijn nog in ontwikkeling. Daarnaast heeft de EC datasets ontwikkeld om de uitvoering van PEFCRs te ondersteunen. Er is bijvoorbeeld een zeer uitgebreide dataset ontwikkeld voor diervoedergrondstoffen maar ook meer algemene data sets voor energieproductie/gebruik en transport. (http://ec.europa.eu/environment/eussd/smgp/ef_pilots.htm)</p> <p>Deze methode kan gebruikt worden als monitoring- en vergelijking instrument op ketenniveau.</p> <p>Voor de overige productgroepen zijn standaardprotocollen beschikbaar om de levenscyclusanalyse van producten te bepalen maar die zijn niet specifiek voor voeding: ISO 14040 & ISO 14067, PAS2050, ILCD handbook, en WRI/WBSCD GHG Protocol. Wat nog ontbreekt is een voedingsmiddelen brede methodiek, maar de Agri-footprint is daar een goede aanzet voor. Het Europese PEFCR guidelines 6.3 document geeft hiervoor ook een goed vertrekpunt maar de formele vaststelling naar veel productgroepen ontbreekt nog.</p>
Hoe	<p>Bedrijven in de productieketen berekenen hun carbon footprint op productgroepe niveau op basis van PEFCR. In de overige categorieën gebruiken partijen een van de andere standaardprotocollen, om hun LCA's in een later stadium met de PEFCR te kunnen integreren. Bedrijven dragen bij aan de ontwikkeling van nieuwe PEFCRs voor categorieën waar deze regels nog niet voor beschikbaar zijn.</p> <p>Onderzoek is nodig naar de wijze waarop de sectoren en individuele bedrijven, zodanig gefaciliteerd kunnen worden dat zij hun CFP, zowel op productgroep niveau, als voor individuele producten zelf kunnen berekenen en zich daarmee kunnen onderscheiden in de markt.</p> <p>Kosten voor centrale coördinatie en support voor het komen tot CFP's per productgroep in de diverse ketens PM€</p>
Wie	FNLI, LTO, CBL, NZO, <u>COV</u> , AgriNL
Wanneer	Voor 2025
2.2	De bedrijven maken de carbon footprint van hun producten publiek inzichtelijk, en verlagen de carbon footprint van hun productieketen stapsgewijs

Wat	De bedrijven maken de carbon footprint van hun productgroepen, al dan niet via branches, publiek inzichtelijk en verlagen de carbon footprint van hun productieketen stapsgewijs en leggen aan hun klanten en stakeholders uit welke maatregelen zij genomen hebben om meer klimaatvriendelijke producten aan te bieden.
Hoe	Met behulp van methode uit 2.1
Wie	<u>FNLI</u> , LTO, CBL, FNLI, NZO, COV, AgriNL
Wanneer	Voor 2025

2.3	Producenten houden bij productontwikkeling rekening met het verlagen van de CFP van producten.
Wat	Producenten bevorderen productontwikkelingen die klimaatvriendelijker varianten genereren.
Hoe	Bedrijven nemen de CFP van het eindproduct mee als een criterium in haar R&D processen. Met name de perceptie en beleving van CO2 armere producten zal bepalend zijn of de volumes zullen toenemen ten koste van minder CO2 vriendelijke varianten.
Wie	LTO, CBL, <u>FNLI</u> , NZO, COV, AgriNL
Wanneer	Vanaf 2019

2.4	Supermarkten nemen op zich de omzet uit klimaatvriendelijke voedingsmiddelen (producten met een lagere carbon footprint, bijvoorbeeld o.b.v. plantaardige eiwitten zoals groente, fruit, bonen, vegaproducten) voor 2030 met 10% te vergroten door:
Hoe	Klimaatvriendelijkere producten als 'gemakkelijkste én normaalste keuze' voor consumenten te positioneren door gebruik te maken van de voedselomgeving Toename van promotie-acties voor producten o.b.v. plantaardige eiwitten met 15% Actieve rol in Alliantie Verduurzaming voedsel, incl. implementatie en monitoring.
Wie	<u>CBL</u>
Wanneer	Voor 2030

Actielijn 3: Gedragsverandering

3.1	Alle goed beschreven interventies moeten centraal toegankelijk zijn in een database
Wat	Vooraf voor het verminderen van de verspilling op consumentenniveau zijn gedragsveranderingsstrategieën kansrijk. Beter inzicht in de effectiviteit van strategieën moet verkregen worden door onderzoek <i>samen te laten gaan</i> met campagnes en andere interventies. Het terrein van gedragsbeïnvloeding op het gebied van duurzame keuzes voor consumenten is sterk in ontwikkeling. Op dit gebied zijn tientallen interventies bekend. De klimaat-afel vindt het belangrijk dat alle goed beschreven interventies centraal toegankelijk zijn in een database, bij voorkeur de database van het Centrum Gezond Leven (CGL) van het RIVM. In het geval van klimaatimpact gaat het om interventies gericht op meerdere gedragingen die aan het probleem bijdragen, zoals overconsumptie, voedselverspilling en hoge consumptie van (overwegend dierlijke) eiwitten. Door de kwaliteitstoets en de bekendheid die opname in de CGL-database met zich mee brengt, kunnen steeds gedegener keuzes voor interventies gemaakt worden.
Hoe	Inbrengen van interventies bij CGL Een jaarlijks budget van circa 250.000€ lijkt aangewezen voor het onderhoud van de database, het toegankelijk maken en het screenen / kwalitatief beoordelen van de nieuw op te nemen interventies.
Wie	Rijksoverheid (LNV/ EZK) - VNG - FNLI - <u>CBL</u> - (Food Hub) - N&M
Wanneer	Operationeel vanaf 2021

3.2	Er moeten gedegen gedragsanalyses van deelgedragingen van klimaatvriendelijker eten uitgevoerd worden om de keuze voor interventies te onderbouwen.
Wat	Er moeten gedegen gedragsanalyses van deelgedragingen van klimaatvriendelijker eten uitgevoerd worden om de keuze voor interventies te onderbouwen en de witte vlekken aan interventies in kaart te brengen. Dit kan gedaan worden met behulp van de RLI gedragstoets door gedragswetenschappers van het kennisnetwerk van het Voedingscentrum.
Hoe	Overheden en instellingen, zoals verenigd in het initiatief Samen tegen Voedselverspilling, maken het financieel en organisatorisch mogelijk dat hun duurzaamheidsinterventies voorafgegaan zijn aan door een gedragstoets, en gevolgd zij door een evaluatie. De resultaten worden, na documentatie en beoordeling ervan door deskundigen, aangeleverd bij de database van het CGL. <ul style="list-style-type: none"> In het bijzonder bij de opzet van pilots, die per definitie bedoeld zijn om interventies uit te proberen, zien partijen toe op evaluatieve begeleiding via een gedegen onderzoek. Bedrijven en instellingen maken bij duurzaamheidsinterventies die reeds ontsloten zijn in de database actief gebruik van de al beschikbare kennis. <p>Budget: PM €, er dient hier een dwarsverband gelegd te worden met werkgroep innovatie KIA (Onderzoek gedrag)</p>
Wie	Rijksoverheid (LNV/ EZK) - VNG - FNLI - <u>CBL</u> - (Food Hub) - N&M
Wanneer	Vanaf 2019

3.3	Coördineren van gedragsverandering ten behoeve het klimaat, de voedselverspilling en het preventie akkoord
------------	---

Wat	Een eenduidige berichtgeving naar consumenten zal cruciaal zijn om gedragsverandering tot stand te brengen. Daardoor is het noodzakelijk dat er regelmatige afstemming plaatst vindt tussen de partijen die instaan voor de gedragsverandering ten behoeve van: <ul style="list-style-type: none"> - de voedselverspilling - het preventieakkoord - het klimaatakkoord
Hoe	Indien alle partijen minimaal gebruik maken van de database zoals beschreven in actielijn 3.1 en onderling hun campagnes afstemmen wordt verwarring richting de consument uitgesloten. De VNG kan een rol spelen om ook bij de regionale initiatieven in te staan voor een eenduidige "message" aan de consumenten. Budget om gedragsverandering te ondersteunen, indien gekozen wordt voor landelijke campagnes zoals Nix18, 10mln € / jaar
Wie	Rijksoverheid (LNV/ EZK) - Stichting "Samen voor Voedselverspilling" - VNG - FNLI - CBL - (Food Hub) - N&M - <u>het voedingscentrum - de partijen van het Preventie akkoord</u>
Wanneer	Vanaf 2019

3.4	Inkoopbeleid overheid als launching customer/ vliegwiel
Hoe	Neemt deel als voedselafnemer (via o.a. de bedrijfscatering) en formuleert daarbij doelen en actieplannen om klimaatvriendelijker voedsel in te kopen.
Wie	Rijksoverheid (LNV/ EZK)
Wanneer	Vanaf 2019

3.5	Maatschappelijke initiatieven elkaar laten versterken voor meer impact op klimaat en gezonder voedsel: zoals Circulair Chefs , De Keuken van de Lage Landen , Dutch cuisine, e.a.
Wat	Deze projecten worden uitgebreid beschreven bij verdienmodellen in 4.3, dragen ook bij aan gedragsverandering evenals de effecten van het te realiseren World Food Center in FoodValley , omdat in het WFC met de consument centraal gewerkt wordt aan duurzaam en gezond voedsel."
Hoe	ook monitoren van footprint en gezondheidsdata bij deze voorbeeld projecten
Wie	Rijksoverheid (LNV/ EZK), <u>VNG</u> , Rabobank, (Food Hub), Natuur en Milieu, Voedingscentrum
Wanneer	Vanaf 2019

Actielijn 4: Klimaatvriendelijke Verdienmodellen

4.1	Ontwikkelen en implementeren actie-lijnen voor de 4 markttypes
Wat	Voor de 4 te onderscheiden markttypen (volume / gesloten / exclusieve keten / niche) zijn specifieke actie-lijnen met de betrokken partijen op te stellen die gestructureerd kunnen leiden tot klimaatvriendelijke verdienmodellen.
Hoe	<p>In ieder geval moet geleerd worden van de initiatieven die er al lopen. Vaak is er namelijk al sprake van kleinschalige en regionale initiatieven. Deze hebben, om volwassen te worden, meestal een startsubsidie nodig. Momenteel gebeurt dat veelal via POP3, EFRA, provincie, gemeente, e.a..</p> <p>Maar voorts zal in nauwe samenwerking met de betrokken ketenpartners gesproken moeten worden hoe gezamenlijk tot verdienmodellen gekomen kan worden gebaseerd op, door consumenten gewaardeerde klimaatvriendelijke producten.</p> <p>Ondernemers of groepen van ondernemers die ideeën hebben kunnen hiertoe initiatieven nemen. Maar daarnaast is het cruciaal om gestructureerd inzicht te verkrijgen in potentiële mogelijkheden met ketenpartners en overheden. Het wetsvoorstel "Ruimte voor duurzaamheidsinitiatieven" en de toekomstige bevoegdheden van Producenten- en Branche-organisaties zijn hierbij uitgangspunten.</p> <p>Budget : PM €'s voor extern advies om te komen tot nieuwe verdienmodellen in de 4 marktsegmenten</p>
Wie	Rijksoverheid (LNV/ EZK) - VNG - Agri NL - <u>LTO</u> - FNLI - (NZO) - (COV) - CBL - (Food Hub) - N&M
Wanneer	2019

4.2	Financiële prikkels voor klimaatvriendelijke producten: actualiseren lijsten
Wat	<p>Inzetten van bestaande en goed werkende instrumenten als MIA, EIA en Vamil en koppelen van deze instrumenten aan maatlatten of andere keurmerken.</p> <p>Hierbij wordt nogmaals opgemerkt dat bij het streven naar klimaatvriendelijke ketens altijd sprake zal zijn van afweging van meerdere aspecten (klimaat, gezondheid, milieu, dierenwelzijn).</p>
Hoe	Actualiseren lijsten voor MIA, EIA en Vamil en van Maatlatten (die gebaseerd zijn op deze instrumenten). Er dient meer focus te komen op Carbon Footprint reductie. Vervolgens dienen de geactualiseerde mogelijkheden onder de aandacht van de ketenpartners gebracht te worden.
Wie	<u>Rijksoverheid (LNV/ I&W / EZK)</u> - LTO - FNLI - CBL - N&M
Wanneer	2019

4.3	Support aan diverse initiatieven die leiden tot klimaatvriendelijke verdienmodellen
-----	---

CONCEPT

<p>Wat & hoe</p>	<p>We volstaan hier met het noemen van een aantal recente initiatieven: Deze initiatieven dienen ook bij te dragen aan een gezonder Voedingspatroon (de menu's en producten zijn een stap richting Schijf van Vijf). Ook als het gaat om lesprogramma's en trainingen is het belangrijk dit af te stemmen met Jong Lereren Eten en Voedingscentrum.</p> <p><u>"De Nieuwe Boerenfamilie", een initiatief van KEK, NAIK en LTO Nederland</u> Agrarisch ondernemers worden ondersteund met het ontwikkelen van nieuwe verdienmodellen om daarmee de omschakeling naar klimaatlimme landbouw te kunnen financieren. In de komende jaren worden tientallen agrarisch ondernemers individueel geholpen met onafhankelijk advies, toegang tot financiering, toegang tot kennis over consumentengedrag. Succesvolle voorbeelden worden opgenomen in de curricula van hogescholen. Een van de grootste uitdagingen in de transitie naar klimaatlimme 'kringlooplandbouw' is het verdienmodel van de agrarische sector. Een deel van de ondernemers zal kunnen kiezen voor meer marktgericht, business to consumer, niche markt productie. Er liggen kansen om nieuwe producten te ontwikkelen en nieuwe ketens op te zetten. Samenwerkingen tussen MKB ondernemers uit de stad en agrarisch ondernemers worden versterkt. Interdisciplinaire teams van experts worden samengesteld om agrarisch ondernemers te ondersteunen. Hiermee ontwikkelen we 'Nieuwe Boerenfamilies', netwerken van experts rondom een agrarisch ondernemer. Per jaar worden er 15 Nieuwe Boerenfamilies gestart. Resultaten worden gedeeld in een publiekscampagne. Innovatieve bedrijven vanuit de Nieuwe Boerenfamilie krijgen toegang tot financiering en kapitaal. Het werken met interdisciplinaire teams, zoals bij de Nieuwe Boerenfamilie, wordt opgenomen in de curricula van Aeres Hogeschool, HAS Hogeschool. Er wordt aansluiting gezocht bij ketenpartijen een keteninitiatieven (Agrifirm bijvoorbeeld) om het werkveld rondom 'nieuwe ketens en nieuwe verdienmodellen' te verbreden en op te schalen.</p> <p><u>Het initiatief voor het platform "Culinaire Chefs" van KEK, SFYN en NAIK</u> Hierbij wordt gezorgd voor een verbinding tussen de culinaire wereld en de agrarische sector. We bouwen aan een netwerk en platform voor chefs, koks en keukenpersoneel dat 'circulair' wil werken. Onderdeel van het programma is een challenge voor chefs, van hogere tot lagere segmenten, om circulair te kunnen werken. Daarnaast zullen lesprogramma's, kookboeken, trainingen en events worden georganiseerd. Hiermee sluiten we de culinaire wereld aan op de ontwikkeling richting kringlooplandbouw, we laten chefs bewuster keuzes maken en de voorbeeldrol op zich nemen. We sluiten een aantal gerenommeerde namen in de culinaire wereld aan, en zoeken verbinding met initiatieven als Instock en Dutch Cuisine. Er wordt verbinding gezocht met bestaande initiatieven als Instock en Dutch Cuisine Resultaat is een bewustwordingscampagne, gerenommeerde chefs die zich laten voorstaan op circulair en klimaatvriendelijk werken, verschillende boeken, publicaties en events.</p> <p><u>Het initiatief van de 'Keuken van de Lage Landen' 'Low Food' door KEK, NAIK en SFYN</u> Een van de belangrijke ontwikkelingen in de transitie naar een klimaatvriendelijk en circulair voedselsysteem is de heroriëntatie op regionale voedselsystemen. Hierbij gaat het niet om 'local-for-local' of imaginaire grenzen van een x aantal kilometer, maar om de meest zinvolle en haalbare schaal, rondom grootstedelijke gebieden, om kringlopen te gaan sluiten. Het gaat om een heroriëntatie tussen de verschillende schaalniveaus waarom voedsel wordt geproduceerd en geconsumeerd: micro (de stad), macro (de wereldmarkt), meso (de regio). Een betere verdeling tussen deze niveaus is wenselijk om kringlopen te sluiten. Op het meso- of regionale niveau liggen kansen om kringlopen te sluiten, klimaatvriendelijker te gaan werken, en boeren met burgers te verbinden. Er liggen kansen voor nieuwe producten met toegevoegde waarde, nieuwe ketens, korte ketens, en streek- of regioproducten. De ontwikkeling van streek- of regioproducten is van belang en is gebaat bij goede 'regio-marketing', naar voorbeeld van</p>
-----------------------------	---

de 'Nordic Cuisine'. Samenwerking tussen chefs en de agrarische sector en ketenpartijen is hierbij essentieel.

Het initiatief Restaurants van Morgen door Natuur & Milieu en gemeenten in regio Food Valley.

Alle 22 restaurants in de Regio Foodvalley doen mee met Restaurants van Morgen. Dit initiatief, dat natuur & Milieu samen met Greendish startte, helpt de restaurants in deze regio te verduurzamen. De gemeenten Ede, Wageningen, Nijkerk, Veenendaal, Rhenen en de Regio Foodvalley ondersteunen het initiatief.

De restaurants kunnen hun kaart duurzamer en gezonder maken door meer te werken met streekproducten en groenten en door de hoeveelheid zout, suiker, vet en voedselverspilling terug te dringen. De restaurants krijgen een uitgebreid advies met tips op maat. Ook wordt een aantal restaurants intensief begeleid bij de verduurzaming van hun restaurant. Het menu van de restaurants wordt doorgemeten en hun verbeteringen moeten meetbaar zijn en aan hoge eisen voldoen. Dit project heeft de intentie om in andere regio's uitgerold te worden. Meerdere gemeenten hebben al aangegeven mee te willen doen. De Rijksoverheid kan hier financieel mee helpen om de impact van dit project te vergroten.

Dutch Cuisine

Dutch Cuisine is een stichting die de bewustwording van onze unieke, Nederlandse eetcultuur wil bevorderen. Een grotere bewustwording leidt tot gedragsverandering in onze voedselconsumptie en daarmee tot duurzamere voeding. Dutch Cuisine wil deze bewustwording stimuleren door een lifestyle label te maken van de Nederlandse keuken, voor iedereen die in Nederland bijdraagt aan onze eetcultuur – van producenten en retailers tot restaurant(keten)s en chef-koks. Visie Dutch Cuisine staat voor een keuken en eetcultuur die uniek is in de wereld en waar we trots op (mogen) zijn. Gezond en verantwoord, met smaak, vanuit onze creativiteit, onze eigenzinnigheid en ons vrijdenken en altijd vanuit het principe less is more. <http://dutch-cuisine.nl/DC2017/wp-content/uploads/2017/09/Dutch-Cuisine-Beleidsplan-2017-2018.pdf>

Experimenten ondersteunen om grootschalige insectenkweek te realiseren ter verduurzaming van de veevoerindustrie zoals ontwikkeld wordt in de regio FoodValley.

De werkgroepleden is gevraagd om dit soort initiatieven, die beantwoorden aan een verbetering van de verdienmodellen van klimaatvriendelijke producten, te ondersteunen.

Wie	Rijksoverheid (LNV/ EZK) - VNG - Agri NL - LTO - FNLI - NZO - COV - CBL - Food Hub - N&M
Wanneer	Tot 2050!

CONCEPT

Van: Inv-kea
Aan: 10.2.e Brouwershaven, drs. R.P.
 van (Rob); 10.2.e
Cc: 10.2.e @minbzk.nl; 10.2.e @minbzk.nl;
 10.2.e
Onderwerp: laatste check Klimaatakkoord LB&LG
Datum: donderdag 29 november 2018 15:42:13
Bijlagen: BR
 BR
[concept bijdrage sectortafel Landbouw en Landgebruik aan Klimaatakkoord 29-11.docx](#)
[KALI 58 Bijdrage Sectortafel Landbouw en Landgebruik hfdlijn Klimaatakkoord.pdf](#)
[Verslag Tafelvergadering dd 23 november 2018.docx](#)

Beste rijksvertegenwoordigers,

Bijgevoegd de laatste versie van de bijdrage LB&LG aan het Klimaatakkoord.

BR

BR

BR

Met vriendelijke groet,
10.2.e

Bijlage Concept Bijdrage LB&LG aan Klimaatakkoord

1. Visie 2050
2. Opgave 2030
3. Emissiereductie Veehouderij

4.3.1 Melkveehouderij	10.2.e
4.3.2 Varkenshouderij	10.2.e
4.3.3 Pluimveehouderij	10.2.e
4. Landgebruik

4.4.1 Veenweiden	10.2.e
4.4.2 Natuur en bos	10.2.e
4.4.3 Landbouwbodems en vollegrondsteelt	Rob van Brouwershaven
5. Glastuinbouw

	Rob van Brouwershaven
--	-----------------------

LS,

Hierbij de stukken en agenda ter voorbereiding voor de Klimaattafel Landbouw en landgebruik, dd 5-12-2018.

De bijeenkomst zal in het teken staan van het concept Akkoord, dat de facto dan beschikbaar moet zijn.

De betreffende bijlage geeft de laatste stand van zaken weer. Duidelijk is dat dit – qua vorm en afspraken – op onderdelen nog ‘work in progress is’.

Zoals afgesproken, zullen 10.2.e en 10.2.e een (forse) redactieslag op stijl plegen op aangeleverde teksten.

Voor WG Glastuinbouw is dit bv al gedaan.

Zo mogelijk sturen we u – met vast excuses voor de onmogelijkheid van deadlines – dinsdag nog een meer recente en geredigeerde versie na.

Bij die versie pogen we ook een geschematiseerd overzicht van discussiepunten mee te sturen – U leest goed: geen garantie hierop.

Vanuit enkele werkgroepen is nog geen inbreng ontvangen, die zal dan (deadline uiterlijk maandag 12.00 uur) ter beschikking moeten komen van secretariaat om gegarandeerd in het akkoord een rol te kunnen spelen.

Met vriendelijke groet,

10.2.e en 10.2.e

10.2.e

1

De betreffende bijlage geeft de laatste stand van zaken weer. Duidelijk is dat dit – qua vorm en afspraken – op onderdelen nog ‘work in progress is’.
Zoals afgesproken, zullen 10.2.e en 10.2.e een (forse) redactieslag op stijl plegen op aangeleverde teksten. Voor WG Glastuinbouw is dit bv al gedaan.

Zo mogelijk sturen we u – met vast excuses voor de onmogelijkheid van deadlines – dinsdag nog een meer recente en geredigeerde versie na.
Bij die versie pogen we ook een geschematiseerd overzicht van discussiepunten mee te sturen – U leest goed: geen garantie hierop.

Vanuit enkele werkgroepen is nog geen inbreng ontvangen, die zal dan (deadline uiterlijk maandag 12.00 uur) ter beschikking moeten komen van secretariaat om gegarandeerd in het akkoord een rol te kunnen spelen.

Met vriendelijke groet,

10.2.e en 10.2.e

Van: 10.2.e
Aan: 10.2.e

10.2.e

Onderwerp: RE: reactie concept-bijdrage tafel landbouw-landgebruik (v29-11)
Datum: maandag 3 december 2018 23:26:54

Hoi,

Hierbij ook mijn opmerkingen (helaas dus nog op de oude versie):

- BR [redacted]
[redacted]
[redacted]
- [redacted]
[redacted]
[redacted]
- [redacted]
BR [redacted]
[redacted]
[redacted]
- [redacted]
[redacted]
[redacted]
- [redacted]
BR [redacted]
[redacted]
- [redacted]
[redacted]
BR [redacted]
[redacted]
[redacted]
[redacted]
- [redacted]
BR [redacted]
[redacted]
[redacted]

BR [redacted]
[redacted]
[redacted]
[redacted]
[redacted]

Groeten 10.2.e

Van: Bode, ir. M.J.C. de (Mark)

Verzonden: maandag 3 december 2018 16:50

Aan: 10.2.e @minbzk.nl; 10.2.e

10.2.e g@minez.nl>; Inv-kea 10.2.e @minInv.nl>; 10.2.e
10.2.e @minbzk.nl>; 10.2.e @minienm.nl>; 10.2.e
10.2.e @minez.nl>; 10.2.e @minez.nl>; 10.2.e
10.2.e @minez.nl>; 10.2.e @minienm.nl>;
10.2.e @minez.nl>; 10.2.e
10.2.e @cultureelerfgoed.nl>; 10.2.e @minez.nl>;
10.2.e @minienm.nl>; 10.2.e
10.2.e @minfin.nl>; 10.2.e @rvo.nl>; 10.2.e
10.2.e @minez.nl>; 10.2.e @minez.nl>;
10.2.e @minez.nl>; 10.2.e
10.2.e @minez.nl>; 10.2.e @minez.nl>;
10.2.e @minez.nl>; 10.2.e @rvo.nl>; 10.2.e
10.2.e @minez.nl>; 10.2.e @minez.nl>; 10.2.e
10.2.e @minez.nl>; 10.2.e @minez.nl>;
10.2.e @minez.nl>; 10.2.e
10.2.e @minez.nl>; 10.2.e @minfin.nl>; 10.2.e
(10.2.e @minez.nl>; 10.2.e
10.2.e @minez.nl>; 10.2.e @minez.nl>

Onderwerp: RE: reactie concept-bijdrage tafel landbouw-landgebruik (v29-11).

Hierbij mijn opmerkingen:

BR

Mark

Van: 10.2.e @minbzk.nl>

Verzonden: maandag 3 december 2018 16:05

Aan: 10.2.e @minez.nl>; Inv-kea 10.2.e @minInv.nl>; Bijvoet,
10.2.e @minbzk.nl>; 10.2.e @minienm.nl>;
10.2.e @minez.nl>; 10.2.e
10.2.e @minez.nl>; 10.2.e @minez.nl>; 10.2.e
10.2.e @minez.nl>; 10.2.e @minienm.nl>; 10.2.e
10.2.e @minez.nl>; 10.2.e @cultureelerfgoed.nl>;
10.2.e @minez.nl>; 10.2.e
10.2.e @minienm.nl>; 10.2.e @minfin.nl>;
10.2.e @rvo.nl>; 10.2.e @minez.nl>;
10.2.e @minez.nl>; 10.2.e)
10.2.e @minez.nl>; 10.2.e @minez.nl>; 10.2.e
10.2.e @minez.nl>; 10.2.e
10.2.e @minez.nl>; 10.2.e @minez.nl>; Oosterheert, drs.
10.2.e @rvo.nl>; 10.2.e @minez.nl>; Pronk,
10.2.e @minez.nl>; 10.2.e @minez.nl>;
10.2.e @minez.nl>; 10.2.e
10.2.e @minez.nl>; 10.2.e @minez.nl>;
10.2.e @minfin.nl>; 10.2.e @minez.nl>;
10.2.e @minez.nl>; 10.2.e

10.2.e [redacted]@minez.nl>

Onderwerp: RE: reactie concept-bijdrage tafel landbouw-landgebruik (v29-11)

Dag allen,

Hierbij mijn opmerkingen:

BR [redacted]
[redacted]

BR [redacted]

- [redacted]
[redacted]

BR [redacted]
[redacted]
[redacted]
[redacted]'s.

- BR [redacted]
[redacted]
[redacted]
[redacted].

Groet,

10.2.e

Van: 10.2.e [redacted]@minez.nl>

Verzonden: maandag 3 december 2018 16:01

Aan: Inv-kea 10.2.e [redacted]@minlnv.nl>; 10.2.e [redacted]@minbzk.nl>; 10.2.e [redacted]
DGMI 10.2.e [redacted]@minienm.nl>; 10.2.e [redacted]@minez.nl>;
10.2.e [redacted]@minez.nl>; 10.2.e [redacted]@minez.nl>;
10.2.e [redacted]@minez.nl>; 10.2.e [redacted]
10.2.e [redacted]@minienm.nl>; 10.2.e [redacted]@minez.nl>; 10.2.e [redacted]
10.2.e [redacted]@cultureelerfgoed.nl>; 10.2.e [redacted]@minez.nl>;
10.2.e [redacted] 10.2.e [redacted]@minienm.nl>; 10.2.e [redacted]
[redacted] 10.2.e [redacted]@minfin.nl>; 10.2.e [redacted]@rvo.nl>; 10.2.e [redacted]
10.2.e [redacted]@minez.nl>; 10.2.e [redacted]@minez.nl>;
10.2.e [redacted]@minez.nl>; 10.2.e [redacted]
10.2.e [redacted]@minez.nl>; 10.2.e [redacted]@minez.nl>;
10.2.e [redacted]@minez.nl>; 10.2.e [redacted]@rvo.nl>; 10.2.e [redacted]
10.2.e [redacted]@minez.nl>; 10.2.e [redacted]@minez.nl>; 10.2.e [redacted]
10.2.e [redacted]@minez.nl>; 10.2.e [redacted]@minez.nl>;
10.2.e [redacted]@minez.nl>; 10.2.e [redacted]
10.2.e [redacted]@minez.nl>; 10.2.e [redacted]
10.2.e [redacted]@minez.nl>; 10.2.e [redacted] AFEP 10.2.e [redacted]@minfin.nl>; 10.2.e [redacted]
10.2.e [redacted]@minez.nl>; 10.2.e [redacted]@minbzk.nl>; 10.2.e [redacted]
10.2.e [redacted]@minez.nl>; 10.2.e [redacted]
10.2.e [redacted]@minez.nl>

Onderwerp: reactie concept-bijdrage tafel landbouw-landgebruik (v29-11)

Zoals vanochtend in klankbordoverleg besproken, reply all

Niet acceptabel voor het Rijk zijn wat mij betreft:

- BR [redacted]
[redacted]
[redacted]
- [redacted]
[redacted]
- [redacted]
BR [redacted]
[redacted]
[redacted]
[redacted]
[redacted]
- [redacted]
[redacted]
BR [redacted]
[redacted]
- [redacted]
- [redacted]
- [redacted]
BR [redacted]
[redacted]
- [redacted]
- [redacted]
[redacted]
- P26 derde alinea: naar verhouding 40-60 is niet akkoord, omdat dit kan worden gelezen als acceptatie van 40% in 2050 met alle klimaatmissies die daarbij horen (in de transitieagenda biomassa en voedsel werd dit gekoppeld aan (slechts) 50% reductie).
- De rol van EZK bij de diverse acties onder Consumptie (niet duidelijk waarom EZK hier wordt genoemd).

Ook op te brengen wat mij betreft:

- [redacted] BR [redacted]
[redacted]
[redacted]
[redacted]
- [redacted]
[redacted]
[redacted]
- [redacted]
BR [redacted]
- [redacted]
- [redacted]
[redacted]
- [redacted]

Met vriendelijke groet,

Contactpersoon klimaatopgave LNV

Ministerie van Economische Zaken en Klimaat, directie Klimaat

06-10.2.e

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd. Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is gezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen.

De Staat aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die verband houdt met risico's verbonden aan het elektronisch verzenden van berichten.

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message.

The State accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent in the electronic transmission of messages.

Dit bericht kan informatie bevatten die niet voor u is bestemd. Indien u niet de geadresseerde bent of dit bericht abusievelijk aan u is toegezonden, wordt u verzocht dat aan de afzender te melden en het bericht te verwijderen. De Staat aanvaardt geen aansprakelijkheid voor schade, van welke aard ook, die verband houdt met risico's verbonden aan het elektronisch verzenden van berichten.

This message may contain information that is not intended for you. If you are not the addressee or if this message was sent to you by mistake, you are requested to inform the sender and delete the message. The State accepts no liability for damage of any kind resulting from the risks inherent in the electronic transmission of messages.

10.2.e

Van: 10.2.e
Verzonden: dinsdag 4 december 2018 12:12
Onderwerp: besprektekst morgen
Bijlagen: werkgroepenversie bijdrage sectortafel Landbouw en Landgebruik aan Klimaatakkoord 4-12.docx

Categorieën: BR

Collega's,

Zowel U als wij breken ijzer met handen.
 Hierbij de besprekversie (obv werkgroepvoorzet) voor morgen.

Van het secretariaat kunt u een powerpoint analyse ter plekke verwachten van belangrijke 'discussiepunten' tbv het akkoord.

U wordt gevraagd om deze – morgen – op volledigheid na te gaan zodat we orderlijk de punten langs te kunnen lopen.

In deze versie is toegevoegd de tekst over bodems én een tabel (obv de 10-7 versie, aangepast).

Er zijn nog wel lacunes in de tekst te vinden, parallel werken 10.2.e en ik aan een meer gestandaardiseerde tekst.

Invlechten van oa de financierings- en innovatieparagrafen zal nader moeten geschieden.
 We verzenden deze mail aansluitend aan een gesprek met Invest.nl

Groet,

10.2.e

10.2.e

Van: Inv-kea
Verzonden: dinsdag 4 december 2018 12:23
Aan: 10.2.e
 10.2.e
 10.2.e
 10.2.e @minienm.nl);
CC: Inv-kea
Onderwerp: nieuwste versie klimaatakkoord Landbouw en Landgebruik
Bijlagen: werkgroepenversie bijdrage sectortafel Landbouw en Landgebruik aan Klimaatakkoord 4-12.docx
Urgentie: Hoog
Categorieën: BR

Beste collega's,
 Hierbij de nieuwste versie van het klimaatakkoord Landbouw en Landgebruik.
 Voor degenen die op de vorige versie hebben gereageerd:
 Ik wil jullie vragen om na te gaan in hoeverre jullie eerder geleverde bijdrage(n) nog van toepassing is als je de nieuwe versie leest. Willen jullie het ons z.s.m. laten weten als bepaald commentaar komt te vervallen (of nieuw commentaar oprijst)? Let wel: het moet om fundamentele punten gaan.
 Graag reactie zo spoedig mogelijk, uiterlijk 14:30 uur naar Inv-kea.

Met vriendelijke groet,

10.2.e

Programma ondersteuning Klimaatplan LNV

.....
Directoraat-Generaal Agro en Natuur
Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit

Bezuidenhoutseweg 73 | 2594 AC | 's-Gravenhage
 Postbus 20401 | 2500 EK | 's-Gravenhage

M 06-10.2.e

04-12-2018

Concept bijdrage sectortafel Landbouw en Landgebruik aan Klimaatakkoord

Inhoud

4.	Bijdrage sectortafel Landbouw en Landgebruik aan Klimaatakkoord	2
4.1	Visie 2050.....	2
	'Natuurlijk de basis voor klimaatneutraal Nederland'.....	2
4.2	Opgave 2030.....	3
	'Sluiten van kringlopen: de volgende stappen op weg naar de bioeconomie'.....	3
4.3	Emissiereductie Veehouderij	7
4.3.0	Inleiding	7
4.3.1	Emissiereductie zuivelsector /melkveehouderij	8
4.3.2	Varkenshouderij.....	12
4.4	Landgebruik	19
	'Gewaardeerde biologische CCS in biodivers landschap met productie'	19
4.4.1	Veenweide gebieden.....	19
	'Lerende en gedragen veranderingen in monumentale gebieden'	19
4.4.2	Bomen, Bossen en Natuur	25
	'Biodiversiteit én biomassa in aantrekkelijkste koolstofopslag van Nederland'	25
4.4.3	Landbouwbodems en vollegrondsteelt	29
	'Koolstofboeren: gewaardeerde ecologie als basis voor voedsel, energie, biomassa - vastlegging in bodem en landschap'	29
4.5	Glastuinbouw	35
	'Naar duurzame dus economisch aantrekkelijke én klimaatneutrale productie'	35
4.6	Voedselconsumptie & keten	39
	'Ketens maken aantrekkelijke klimaatvriendelijkste gezonde keuze logisch'	39

4. Bijdrage sectortafel Landbouw en Landgebruik aan Klimaatakkoord

4.1 Visie 2050

'Natuurlijk de basis voor klimaatneutraal Nederland'

We willen eten, comfortabel wonen en werken, en ons kunnen verplaatsen in een gezonde en prettige leefomgeving. Landbouw en landgebruik sectoren vormen hiervoor natuurlijk de basis.

Bomen, gewassen en landbouwgronden bieden ons niet alleen een waardevol landschap, maar leggen ook koolstof (CO₂) vast en vormt zo de natuurlijke basis om klimaatverandering te voorkomen. Ze stellen ons bovendien in de gelegenheid voedsel en biomassa te produceren, ook in een veranderend klimaat. Biomassa gebruiken we als diervoer en als grondstof voor energie, chemie en materialen. In 2050 doen we dit in gesloten grondgebonden kringlopen. Dit betekent dat we op regionale schaal de natuurlijke kringloop bodem > plant > dier > mest > bodem sluiten. Boeren en tuinders verdienen daarmee een gewaardeerde boterham. Natuur en landschap worden waardevol beheerd. Dat wil zeggen dat we rekening houden met klimaatbehouding, biodiversiteit én attractiviteit.

Landbouw en landgebruik sectoren krijgen een nieuwe rol met nieuwe verbindingen voor deze sector(en) in de bio-economie die zal ontstaan:

"Als je naar een samenleving wilt waar je fossiele brandstof uitfaseert, dan heb je alternatieven nodig en die zijn dus plant based. Dan gaat de sector die over planten gaat, inclusief bossen en wat er in zee groeit, uiteraard een belangrijke rol spelen, in wat je een soort nieuwe industrialisatie kunt noemen. En die sector, dat is de landbouw".¹

De ambitie is dat de sectoren in het domein landbouw en landgebruik in 2050 *netto* klimaatneutraal zijn. Dit is nadrukkelijk een gezamenlijke ambitie van boeren en tuinders, terreinbeheerders, NGO's, voedselverwerkers, toeleveranciers en supermarkten. *Netto* klimaatneutraal is namelijk alleen haalbaar als naast forse inzet op emissie reductie, de restemissies die inherent zijn aan natuurlijke producten, zoals uit de veehouderij en bemesting (bij voorkeur via 'groene meststoffen'²), gecompenseerd worden door een combinatie van hernieuwbare energie opwekking, biomassaproductie én vergroting van vastlegging van koolstof in bodems, bossen en materialen.

De partijen in het domein landbouw en landgebruik kunnen en zullen de ambitie realiseren binnen natuurlijke en economische randvoorwaarden, (verbetering van) biodiversiteit, aanpassing aan optredende klimaatverandering, adequate benadering van andere milieuthema's en (verbetering van) verdienvermogen en productie. Een sterke keten met stevige ambitie, gezonde natuur en gezonde bedrijven, vormen de basis voor duurzame voedsel-, hout- en biomassaproductie én beheer die we graag aan volgende generaties doorgeven. Vanuit eigen kracht, in verbinding, in weer en wind, met de voeten op aarde, met het hoofd in de wolken, zonder een dag te verzaken.

De realisatie van deze ambitie zal alle Nederlanders en bezoekers raken via effecten op de inrichting en kwaliteit van onze leefomgeving, en mogelijk veranderingen in

¹ Louise Fresco (Voorzitter van de Raad van Bestuur van Wageningen Universiteit en Research)

² Groene meststof: meststof waar bij de productie geen gebruik is gemaakt van fossiele grondstoffen

(voedsel)consumptie. Zeker indien vermindering van afhankelijkheden van (buitenlandse) grondstoffen meegewogen wordt.

Een innovatieve keten is nodig om deze visie en ambitie voor 2050 gestalte te doen krijgen, maar ook om de tussendoelen van 2030 te realiseren. Partijen in het Klimaatakkoord zetten daarom gericht in op innovaties voor:

- A. Reductie van broeikasgasemissies bij de productie van food en non-food 2050;
- B. Bevorderen van (regionale) grondgebondenheid en daarmee sluiten van kringlopen;
- C. Netto productie van hernieuwbare energie vanuit de land-, tuin en bosbouwsectoren;
- D. Inrichting van het Nederlandse land- en wateroppervlak op CO₂ vastlegging en gebruik,
- E. Halvering van de klimaateffecten van aankoopkeuzen door Nederlandse consumenten in 2050.

Deze innovatiesporen hebben een reikwijdte die voorbij de nationale schaal in klimaateffect sorteert. In deze visie en innovatiesporen worden de doelen van het Klimaatakkoord van Parijs, die naast klimaatadaptatie en mitigatie ook gaan over het uitbannen van honger in de wereld én het behoud van ecosystemen en bossen, kwalitatief geoperationaliseerd voor Nederland.

Dit akkoord is geen blauwdruk van de route naar 2050 via de opgave voor 2030. Onderzoek, pilots en demonstraties zullen in sommige innovatiesporen kansen bieden om te versnellen, en in andere vragen om een pas op de plaats. Zo is een scenariostudie gestart om in beeld te brengen welke ontwikkelingen juist met het zicht op 2050 additioneel en / of (on)wenselijk zijn. Deze studie, maar ook andere ontwikkelingen, zullen bijsturing van de koers tijdens de looptijd van het akkoord, zonder het doel uit het oog te verliezen, wellicht mogelijk maken.

4.2 Opgave 2030

'Sluiten van kringlopen: de volgende stappen op weg naar de bioeconomie'

Voor 2030 hebben de landbouw en landgebruik sectoren een taakstellende opgave gekregen vanuit het kabinet om een additionele afname van 3,5 Mton broeikasgasemissies in 2030 te realiseren (bovenop bestaand beleid). Deze taakstellende bijdrage vanuit land- en tuinbouw en natuursectoren is nodig om te kunnen voldoen aan de kabinetsdoelstelling voor Nederland van 49 procent reductie en vormen de 'volgende stappen' op weg naar 2050.

De 'volgende stappen', omdat er in de voorliggende periode al een stevig emissiereductie fundament is gelegd én er al fors geïnvesteerd is in het opwekken van hernieuwbare energie. [PM kwantificeren] Deze prestaties geven inspiratie en vertrouwen om de volgende stappen die gevraagd worden richting 2030 te realiseren.

De opgave is opgeknipt in een afname van de broeikasgasemissies uit de landbouw (methaan) en glastuinbouw, ieder met respectievelijk ten minste 1 Mton³ in 2030, en een afname van het saldo van emissies en vastleggingen uit landgebruik van 1,5 Mton. Over de invulling van de opgave van 3,5 Mton wordt in het Regeerakkoord gesteld dat "daarbij technische maatregelen (mestverwerking, voedselmix, kas als energiebron, etc.) de voorkeur boven hebben volumebeperkende maatregelen."

³ Ten opzichte van het emissiepad bij ongewijzigd beleid in 2016. Dit betekent met name voor de glastuinbouw veel. Zie ook in betreffende paragraaf voor uitwerking.

De deelnemers aan de tafel landbouw en landgebruik adopteren deze taakstellende opgave volmondig en leggen de lat zelfs hoger. De ambitie voor 2030 bestaat uit ca 5 Mton CO₂-eq⁴ reductie in Nederland. Dit is nog exclusief de bijdrage aan energie-opwek en klimaatwinst die door beperken van de invoer van grondstoffen in het buitenland gerealiseerd zal worden. Dit strookt ook met de wens van het kabinet om 0,5 Mton extra in landgebruiksemissies te instrumenteren. Deze additionele inzet van de partijen aan de sectortafel geeft tevens invulling aan een mogelijke verhoging van de nationale reductiedoelstelling naar 55 procent in 2030.

BR

Thema	Taakstellend Opgave in Mton CO ₂ eq	Ambitie in Mton CO ₂ eq	Maatregelen
Veehouderij	BR	BR	BR
Landgebruik	BR	BR	BR
Glastuinbouw	BR	BR	BR
Totaal	BR	BR	

BR

⁴ Waarbij ook energetische emissies en ook vastleggingen aan de orde zijn: het betreft de klimaatprestatie van deze sectoren.

⁵ 'Landbouw, natuur en voedsel: waardevol en verbonden. Nederland als koploper in kringlooplandbouw' (2018)

duurzaamheidsrandvoorwaarden en beschikbare Rijksvisies en Klimaatakkoord deze routekaart aan TK beschikbaar stellen. [PM Wie verantwoordelijk, wie neemt deel?, welke instrumenten?]

CONCEPT

4.6 Voedselconsumptie & keten

'Ketens maken aantrekkelijke klimaatvriendelijkste gezonde keuze logisch'

Partijen zijn van mening dat klimaatvriendelijke consumptie van burgers een gedragsverandering vraagt met lange adem: minder voedselverspilling, meer consumptie van groenten en fruit, een groter aandeel consumptie van eiwitten op plantaardige basis. Dit wordt gezien als een belangrijke bijdrage aan lange termijn klimaatbeleid.

Klimaatbeleid en Circulaire Economie komen samen bij de aanpak van voedselverspilling en de eiwittransitie zoals verwoord in de Transitieagenda Biomassa en Voedsel. In aansluiting op de Taskforce Circulair Economy in Food stellen partijen zich ten doel om de voedselverspilling bij de consument, inclusief de voedselverliezen in de keten, in Nederland in 2030 te halveren ten opzichte van 2015.

In Nederland wordt meer dierlijk- dan plantaardig eiwit geconsumeerd. Partijen vinden het wenselijk om deze verhouding in ons dieet in 2050 om te draaien (van 60:40 naar 40:60). Dit past bovendien bij een gezond dieet, conform de adviezen hieromtrent van het Voedingscentrum. Naast deze verschuiving in dieet, is in Nederland gemiddeld een reductie van 10% tot 15% van de totale eiwitinname wenselijk. Dit vraagt wel een collectieve verankerde gedragsverandering, die niet te onderschatten is.

Producenten van voedingsmiddelen voor de Nederlandse markt maken voor 2025 de carbon footprint (CF) ook per kilogram voedingsstoffen van hun productgroepen en zo mogelijk hun producten publiek inzichtelijk. Heldere en eenduidige definities zijn hiervoor nodig.

Afspraken:

- Rijksoverheid (LNV) zal, ism FNLI, LTO, CBL, Natuur en Milieu en Voedingscentrum, vanaf 2019, de ontwikkelingen aangaande de definiëring van klimaatvriendelijke producten monitoren, waar nodig beïnvloeden en de uitkomsten delen zodra deze bekend worden.

BR

BR

BR

BR

1.4 Reductie van de eiwit consumptie van 10-15% in het dieet van de Nederlandse consument, naast een shift naar meer plantaardig eiwit.

Partijen spreken af:

- Het Voedingscentrum zal bezien worden voor welke bevolkingsgroepen een eiwitreductie van 10-15% vanuit gezondheidsperspectief niet wenselijk is en zal duiden hoe een eventuele eiwitreductie in de voedselinname dient plaats te vinden vanuit een gewenst volksgezondheidsperspectief.
- Zodra de publicatie met betrekking tot de CFP van eiwitten is verschenen zal worden beoordeeld of op basis van dit voortschrijdend inzicht de doelstellingen van dit klimaatakkoord met betrekking tot eiwitten heroverwogen zouden moeten worden.
- Portie grootte verkleining is een beproefde methode om inname te reduceren. Wij stellen derhalve voor om horeca, catering, producenten en supermarkten te stimuleren om in menu's, maaltijdboxen en andere producten waar de portie-grootte professioneel wordt bepaald, aan te sturen op kleinere porties en bescheiden eiwit componenten.
- Acties worden genomen in de loop van 2019 door Voedingscentrum, daartoe in staat gesteld door de Rijksoverheid (LNV). FNLI, LTO, CBL, COV, Food Hub, Natuur en Milieu zijn hierbij betrokken.

2. Carbon footprint inzichtelijk maken op bedrijfs-en/of sectorniveau per productgroep.

De Europese Commissie heeft een standaardmethode ontwikkeld om milieuprestaties van producten te meten en te communiceren via de Product Environmental Footprint (PEF). Het is een raamwerk van eisen en principes om de milieu-impact van producten te bepalen. Er zijn inmiddels al PEFs vastgesteld voor bier, zuivel, diervoeder, vlees, olijfolie, bronwater, pasta en wijn. Voor vis en koffie zijn deze nog niet vastgesteld. Deze methode, en haar doorontwikkeling middels Product Environmental Footprint Category Rules (PEFCR), zal gebruikt worden als monitoring- en vergelijking instrument op ketenniveau.

De volgende actielijnen zijn overeengekomen.

- 2.1 Bedrijven in de productieketen berekenen hun carbon footprint (CFP) op productgroep niveau op basis van PEFCR

Partijen spreken af:

- Bedrijven in de productieketen berekenen hun carbon footprint op productgroepniveau op basis van PEFCR. In de overige categorieën gebruiken partijen een van de andere standaardprotocollen, om hun LCA's in een later stadium met de PEFCR te kunnen integreren. Bedrijven dragen bij aan de ontwikkeling van nieuwe PEFCRs voor categorieën waar deze regels nog niet voor beschikbaar zijn. Trekkerschap hiervoor ligt bij COV, ism FNLI, LTO, CBL, COV, AgriNL. De actie is uitgevoerd voor 2025
- Onderzoek is nodig naar de wijze waarop de sectoren en individuele bedrijven, zodanig gefaciliteerd kunnen worden dat zij hun CFP, zowel op productgroep niveau, als voor individuele producten zelf kunnen berekenen en zich daarmee kunnen onderscheiden in de markt.
- Kosten voor centrale coördinatie en support voor het komen tot CFP's per productgroep in de diverse ketens **PM€**

- 2.2 De bedrijven maken de carbon footprint van hun producten publiek inzichtelijk, en verlagen de carbon footprint van hun productieketen stapsgewijs.

Partijen spreken af

- Voorgaande methode voor 2025 te benutten, FNLI zal hiervoor trekkerschap op zich nemen ism LTO, CBL, FNLI, COV, AgriNL

2.3 Bedrijven houden bij productontwikkeling rekening met het verlagen van de CFP van producten.

Partijen spreken af:

- Bedrijven nemen de CFP van het eindproduct mee als een criterium in haar R&D processen. Met name de perceptie en beleving van CO2 armere producten zal bepalend zijn of de volumes zullen toenemen ten koste van minder CO2 vriendelijke varianten.
- FNLI is verantwoordelijk voor het trekkerschap van de actie ism LTO, CBL, NZO, COV, AgriNL. Actie start in 2019

2.4 Supermarkten nemen op zich de omzet uit klimaatvriendelijke voedingsmiddelen (producten met een lagere carbon footprint, bijvoorbeeld o.b.v. plantaardige eiwitten zoals groente, fruit, bonen, vegaproducten) voor 2030 met 10% te vergroten.

Partijen spreken af:

- Klimaatvriendelijkere producten als 'gemakkelijkste én normaalste keuze' voor consumenten te positioneren door gebruik te maken van de voedselomgeving
- Bij een eenduidige definitie van klimaatvriendelijke producten zal het CBL aangeven met welk percentage de omzet in 2030 vergroot kan zijn.
- Actieve rol in Alliantie Verduurzaming voedsel, incl. implementatie en monitoring.
- CBL is actiehouder, en neemt actie vanaf nu tot en met tenminste 2030

3. Gedragsverandering

Partijen zijn van mening dat klimaatvriendelijke consumptie van burgers een gedragsverandering vraagt met lange adem. In 2019 wordt, zoals in het Nationaal Preventieakkoord afgesproken is, de duurzaamheid/CO2 footprint van allerlei typen eiwitten (plantaardig/dierlijk) gecategoriseerd¹. Dit biedt de mogelijkheid eiwitten op CO2-footprint te rangschikken, anders dat alleen dierlijk versus plantaardig.

Ook voor het verminderen van de verspilling op consumentenniveau zijn gedragsveranderingsstrategieën kansrijk¹⁰. Campagnes en andere interventies worden, met als doel beter inzicht in de effectiviteit van strategieën, samen met onderzoek ingezet gericht op consuminderen in het algemeen. De beschreven interventies gericht op meerdere gedragingen die aan het probleem bijdragen, zoals overconsumptie, voedselverspilling en hoge consumptie van klimaatonvriendelijke producten worden centraal toegankelijk gesteld in een database, bij voorkeur de database van het Centrum Gezond Leven (CGL) van het RIVM.

De klimaattaafel ziet kansen als de gewenste gedragsveranderingen, zoals hieronder weergegeven, in onderlinge samenhang worden nagestreefd, mede om te vermijden dat verwarring ontstaat bij consumenten:

- gezondheid, conform de Schijf van Vijf en gebaseerd op de adviezen van de Gezondheidsraad en volgens de doelstellingen op het gebied van het terugdringen van overgewicht, zoals benoemd in het Preventieakkoord¹¹
- consuminderen in het algemeen en van klimaatonvriendelijke producten in het bijzonder (niet beperkt tot voedingsmiddelenproducten)
- voedselverspilling
- minder eiwitname voor die bevolkingsgroepen waarvoor dit relevant is

¹⁰ Voor een overzicht van recent onderzoek in Nederland, zie <https://scienceworks.nl/wp-content/uploads/2016/06/Evelien-van-de-Veer.pdf>

¹¹ <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/gezondheid-en-preventie/nationaal-preventieakkoord>

- meer consumptie in Nederland van groenten en fruit en lager aandeel consumptie van producten met een hoge carbon footprint

Een samenhang in gedragsinterventies moet worden geborgd in nauwe samenwerking met "Samen tegen voedselverspilling" en de relevante partners van het preventie akkoord. Daarnaast kan regionale participatie van overheden leiden tot versnellingen van gedragsveranderingen via (de communicatie over) experimenten, living labs, etc.

De volgende acties zijn overeengekomen:

- 3.1 Alle goed beschreven interventies moeten centraal toegankelijk zijn in een database

Partijen spreken af:

- CBL trekt de actie om, ism Rijksoverheid (LNV/ EZK, VNG, FNLI, (Food Hub) en N&M, succesvolle interventies bij CGL in te brengen in een vanaf 2021 operationele database
- Een jaarlijks budget van circa 150.000€ lijkt aangewezen voor het onderhoud van de database, het toegankelijk maken en het screenen / kwalitatief beoordelen van de nieuw op te nemen interventies.

- 3.2 Er moeten gedegen gedragsanalyses van deelgedragingen van klimaatvriendelijker eten uitgevoerd worden om de keuze voor interventies te onderbouwen en de witte vlekken aan interventies in kaart te brengen.

Overheden en instellingen, zoals verenigd in het initiatief Samen tegen Voedselverspilling, maken het financieel en organisatorisch mogelijk dat hun duurzaamheidsinterventies voorafgegaan zijn aan door een gedragstoets, en gevolgd zij door een evaluatie. De resultaten worden, na documentatie en beoordeling ervan door deskundigen, aangeleverd bij de database van het CGL.

- In het bijzonder bij de opzet van pilots, die per definitie bedoeld zijn om interventies uit te proberen, zien partijen toe op evaluatieve begeleiding via een gedegen onderzoek.
- Bedrijven en instellingen maken bij duurzaamheidsinterventies die reeds ontsloten zijn in de database actief gebruik van de al beschikbare kennis.

Budget: **PM** €, er dient hier een dwarsverband gelegd te worden met werkgroep innovatie KIA (Onderzoek gedrag)
Rijksoverheid (LNV/ EZK) - VNG - FNLI - CBL - (Food Hub) - N&M
Vanaf 2019

- 3.3 Coördineren van gedragsverandering ten behoeve het klimaat, de voedselverspilling en het preventie akkoord

Een eenduidige berichtgeving naar consumenten zal cruciaal zijn om gedragsverandering tot stand te brengen. Daardoor is het noodzakelijk dat er regelmatige afstemming plaats vindt tussen de partijen die instaan voor de gedragsverandering ten behoeve van:

- de voedselverspilling
- het preventieakkoord
- het klimaatakkoord

Indien alle partijen minimaal gebruik maken van de database zoals beschreven in actielijn 3.1 en onderling hun campagnes afstemmen wordt verwarring richting de consument uitgesloten. De VNG kan een rol spelen om ook bij de regionale initiatieven in te staan voor een eenduidige "message" aan de consumenten.

Budget om gedragsverandering te ondersteunen, indien gekozen wordt voor landelijke campagnes zoals Nix18, 10mln € / jaar

Rijksoverheid (LNV/ EZK) - Stichting "Samen tegen Voedselverspilling" - VNG - FNLI - CBL - (Food Hub) - N&M - het voedingscentrum - de partijen van het Preventie akkoord
Vanaf 2019

3.4 Inkoopbeleid overheid als launching customer/ vliegwiel

Neemt deel als voedselafnemer (via o.a. de bedrijfscatering) en formuleert daarbij doelen en actieplannen om klimaatvriendelijker voedsel in te kopen.

Rijksoverheid (LNV/ EZK)

Vanaf 2019

3.5 Maatschappelijke initiatieven elkaar laten versterken voor meer impact op klimaat en gezonder voedsel: zoals Circulair Chefs , De Keuken van de Lage Landen , Dutch cuisine e.a.

Deze projecten worden uitgebreid beschreven bij verdienmodellen in 4.3, dragen ook bij aan gedragsverandering evenals de effecten van het te realiseren World Food Center in FoodValley , omdat in het WFC met de consument centraal gewerkt wordt aan duurzaam en gezond voedsel.”

ook monitoren van footprint en gezondheidsdata bij deze voorbeeld projecten

Rijksoverheid (LNV/ EZK), VNG, Rabobank, (Food Hub), Natuur en Milieu, Voedingscentrum

Vanaf 2019

4. Verdienmodellen klimaatvriendelijke producten

‘De toekomstperspectieven van de sterk op exportgerichte Nederlandse agrofood sector liggen meer en meer in het vinden, bedienen en verder uitbouwen van marktsegmenten die niet alleen veel belang hechten aan kwaliteit en gezondheid, maar met name ook bovengemiddeld aan het milieu, duurzaamheid en circulariteit, inclusief een hoog niveau van dierenwelzijn. Belangrijk zijn het stimuleren van een veranderende productbeleving en het vermarkten van innovatieve producten als onderscheidende merken, met perspectief op economische meerwaarde voor alle delen van de keten, zonder aan concurrentiekracht in te boeten.’¹²

Ketenpartijen, waaronder agrariërs, moeten maatregelen doorvoeren die wel kostenverhogend zijn, maar die niet terugverdiend worden of anderszins gecompenseerd. De agrarische sector in het algemeen en de veehouderij in het bijzonder staan voor de taak om integraal duurzaam te zijn. Sommige issues staan op gespannen voet met elkaar. Zo kunnen maatschappelijke waarden rond het welzijn van dieren tegenovergesteld werken op de normen voor CO2-reductie.

De grootste stappen in relatie tot klimaat lijken gemaakt te kunnen worden in nichemarkten en exclusieve ketens. Deze zijn weliswaar kleiner in volume, maar leiden tot meer onderscheidend vermogen en betere verwaardiging. Voorbeeld zijn ‘Local for local concepten. Door de betrokkenheid van lokale overheden kan gestimuleerd worden om met elkaar synergie te behalen uit lopende en toekomstige initiatieven.

Een grotere omschakeling vindt plaats door gesloten ketens te laten groeien ten opzichte van de volumemarkt. De voorbeelden hiervan zijn keurmerk “Beter leven”, het Varken van Morgen en de duurzamere kipconcepten bij de grotere retailers. Daarnaast is in de volumemarkten nog substantiële energie-efficiency te behalen.

De voorgenomen implementatie van het wetsvoorstel “Ruimte voor Duurzaamheidsinitiatieven” en een stevigere bevoegdheid van Producten- en Branche-Organisaties om collectieve afspraken te kunnen maken zijn belangrijke vertrekpunten voor de toekomstige ontwikkelingen.

De werkgroep stelt voor om de strategische positie voor (Nederlandse) agrofoodketens in de (internationale) markt te onderschrijven en stelt de onderstaande acties voor. De acties teneinde te komen tot goed inzicht in de CFP van ketens (paragraaf 2) is belangrijke basisinformatie.

4.1 Ontwikkelen en implementeren actie-lijnen voor de 4 markttypes

¹² Raad voor Dierenaangelegenheden (RDA) ‘Winstgevend welzijn’ 2012

In ieder geval moet geleerd worden van de initiatieven die er al lopen. Vaak is er namelijk al sprake van kleinschalige en regionale initiatieven. Deze hebben, om volwassen te worden, meestal een startsubsidie nodig. Momenteel gebeurt dat veelal via POP3, EFRA, provincie, gemeente, e.a.. Maar voorts zal in nauwe samenwerking met de betrokken ketenpartners gesproken moeten worden hoe gezamenlijk tot verdienmodellen gekomen kan worden gebaseerd op, door consumenten gewaardeerde klimaatvriendelijke producten.

Ondernemers of groepen van ondernemers die ideeën hebben kunnen hiertoe initiatieven nemen. Maar daarnaast is het cruciaal om gestructureerd inzicht te verkrijgen in potentiële mogelijkheden met ketenpartners en overheden. Het wetsvoorstel "Ruimte voor duurzaamheidsinitiatieven" en de toekomstige bevoegdheden van Producenten- en Branche-organisaties zijn hierbij uitgangspunten.

Budget : PM €'s voor extern advies om te komen tot nieuwe verdienmodellen in de 4 marktsegmenten

Rijksoverheid (LNV/ EZK) - VNG - Agri NL - LTO - FNLI - (COV) - CBL - (Food Hub) - N&M 2019

4.2 Financiële prikkels voor klimaatvriendelijke producten

Inzetten van bestaande en goed werkende instrumenten als MIA, EIA en Vamil en koppelen van deze instrumenten aan maatlatten of andere keurmerken.

Hierbij wordt nogmaals opgemerkt dat bij het streven naar klimaatvriendelijke ketens altijd sprake zal zijn van afweging van meerdere aspecten (klimaat, gezondheid, milieu, dierenwelzijn).

Actualiseren lijsten voor MIA, EIA en Vamil en van Maatlatten (die gebaseerd zijn op deze instrumenten). Er dient meer focus te komen op Carbon Footprint reductie. Vervolgens dienen de geactualiseerde mogelijkheden onder de aandacht van de ketenpartners gebracht te worden.

Rijksoverheid (LNV/ I&W / EZK) - LTO - FNLI - CBL - N&M 2019

4.3 Support aan diverse initiatieven die leiden tot klimaatvriendelijke verdienmodellen

We volstaan hier met het noemen van een aantal recente initiatieven:

Deze initiatieven dienen ook bij te dragen aan een gezonder Voedingspatroon (de menu's en producten zijn een stap richting Schijf van Vijf).

Ook als het gaat om lesprogramma's en trainingen is het belangrijk dit af te stemmen met Jong Leren Eten en Voedingscentrum.

"De Nieuwe Boerenfamilie", een initiatief van KEK, NAJK en LTO Nederland

Agrarisch ondernemers worden ondersteund met het ontwikkelen van nieuwe verdienmodellen om daarmee de omschakeling naar klimaatslimme landbouw te kunnen financieren. In de komende jaren worden tientallen agrarisch ondernemers individueel geholpen met onafhankelijk advies, toegang tot financiering, toegang tot kennis over consumentengedrag. Succesvolle voorbeelden worden opgenomen in de curricula van hogescholen. Een van de grootste uitdagingen in de transitie naar klimaatslimme 'kringlooplandbouw' is het verdienmodel van de agrarische sector. Een deel van de ondernemers zal kunnen kiezen voor meer marktgericht, business to consumer, niche markt productie. Er liggen kansen om nieuwe producten te ontwikkelen en nieuwe ketens op te zetten. Samenwerkingen tussen MKB ondernemers uit de stad en agrarisch ondernemers worden versterkt. Interdisciplinaire teams van experts worden samengesteld om agrarisch ondernemers te ondersteunen. Hiermee ontwikkelen we 'Nieuwe Boerenfamilies', netwerken van experts rondom een agrarisch ondernemer.

Per jaar worden er 15 Nieuwe Boerenfamilies gestart. Resultaten worden gedeeld in een publiekscampagne. Innovatieve bedrijven vanuit de Nieuwe Boerenfamilie krijgen toegang tot financiering en kapitaal. Het werken met interdisciplinaire teams, zoals bij de Nieuwe Boerenfamilie, wordt opgenomen in de curricula van Aeres Hogeschool, HAS Hogeschool. Er wordt aansluiting gezocht bij ketenpartijen een keteninitiatieven (Agrifirm bijvoorbeeld) om het werkveld rondom 'nieuwe ketens en nieuwe verdienmodellen' te verbreden en op te schalen.

Korte Ketens in het Liemers Landschap

Van land tot bord: een betere samenwerking binnen de Liemerse voedselketen

Steeds meer consumenten willen verse, pure producten van dichtbij. Tegelijkertijd zijn boeren en tuinders in toenemende mate geïnteresseerd in een regionale afzetmarkt. Tijd om dat bij elkaar brengen. Binnen het project Korte Ketens in het Liemers Landschap gaan consumenten, producenten, bedrijven en gemeenten aan de slag met de kansen die de korte voedselketen in de Liemers hen biedt. Op die manier versterken zij elkaar en dragen ze tegelijkertijd bij aan een aantrekkelijk veerkrachtig Liemers Landschap.

Het initiatief voor het platform "Culinaire Chefs" van KEK, SFYN en NAJK

Hierbij wordt gezorgd voor een verbinding tussen de culinaire wereld en de agrarische sector. We bouwen aan een netwerk en platform voor chefs, koks en keukenpersoneel dat 'circulair' wil werken.

Onderdeel van het programma is een challenge voor chefs, van hogere tot lagere segmenten, om circulair te kunnen werken. Daarnaast zullen lesprogramma's, kookboeken, trainingen en events worden georganiseerd. Hiermee sluiten we de culinaire wereld aan op de ontwikkeling richting kringlooptandbouw, we laten chefs bewuster keuzes maken en de voorbeeldrol op zich nemen. We sluiten een aantal gerenommeerde namen in de culinaire wereld aan, en zoeken verbinding met initiatieven als Instock en Dutch Cuisine.

Er wordt verbinding gezocht met bestaande initiatieven als Instock en Dutch Cuisine

Resultaat is een bewustwordingscampagne, gerenommeerde chefs die zich laten voorstaan op circulair en klimaatvriendelijk werken, verschillende boeken, publicaties en events.

Het initiatief van de 'Keuken van de Lage Landen' | 'Low Food' door KEK, NAJK en SFYN

Een van de belangrijke ontwikkelingen in de transitie naar een klimaatvriendelijk en circulair voedselsysteem is de heroriëntatie op regionale voedselsystemen. Hierbij gaat het niet om 'local-for-local' of imaginaire grenzen van een x aantal kilometer, maar om de meest zinvolle en haalbare schaal, rondom grootstedelijke gebieden, om kringlopen te gaan sluiten. Het gaat om een heroriëntatie tussen de verschillende schaalniveaus waarom voedsel wordt geproduceerd en geconsumeerd: micro (de stad), macro (de wereldmarkt), meso (de regio). Een betere verdeling tussen deze niveaus is wenselijk om kringlopen te sluiten.

Op het meso- of regionale niveau liggen kansen om kringlopen te sluiten, klimaatvriendelijker te gaan werken, en boeren met burgers te verbinden. Er liggen kansen voor nieuwe producten met toegevoegde waarde, nieuwe ketens, korte ketens, en streek- of regioproducten. De ontwikkeling van streek- of regioproducten is van belang en is gebaat bij goede 'regio-marketing', naar voorbeeld van de 'Nordic Cuisine'. Samenwerking tussen chefs en de agrarische sector en ketenpartijen is hierbij essentieel.

Het initiatief Restaurants van Morgen door Natuur & Milieu en gemeenten in regio Food Valley.

Alle 22 restaurants in de Regio Foodvalley doen mee met Restaurants van Morgen. Dit initiatief, dat natuur & Milieu samen met Greendish startte, helpt de restaurants in deze regio te verduurzamen. De gemeenten Ede, Wageningen, Nijkerk, Veenendaal, Rhenen en de Regio Foodvalley ondersteunen het initiatief.

De restaurants kunnen hun kaart duurzamer en gezonder maken door meer te werken met streekproducten en groenten en door de hoeveelheid zout, suiker, vet en voedselverspilling terug te dringen. De restaurants krijgen een uitgebreid advies met tips op maat. Ook wordt een aantal restaurants intensief begeleid bij de verduurzaming van hun restaurant. Het menu van de restaurants wordt doorgemeten en hun verbeteringen moeten meetbaar zijn en aan hoge eisen voldoen.

Dit project heeft de intentie om in andere regio's uitgerold te worden. Meerdere gemeenten hebben al aangegeven mee te willen doen. De Rijksoverheid kan hier financieel mee helpen om de impact van dit project te vergroten.

Dutch Cuisine

Dutch Cuisine is een stichting die de bewustwording van onze unieke, Nederlandse eetcultuur wil bevorderen. Een grotere bewustwording leidt tot gedragsverandering in onze voedselconsumptie en

daarmee tot duurzamere voeding. Dutch Cuisine wil deze bewustwording stimuleren door een lifestyle label te maken van de Nederlandse keuken, voor iedereen die in Nederland bijdraagt aan onze eetcultuur – van producenten en retailers tot restaurant(keten)s en chef-koks. Visie Dutch Cuisine staat voor een keuken en eetcultuur die uniek is in de wereld en waar we trots op (mogen) zijn. Gezond en verantwoord, met smaak, vanuit onze creativiteit, onze eigenzinnigheid en ons vrijdenken en altijd vanuit het principe less is more. <http://dutch-cuisine.nl/DC2017/wp-content/uploads/2017/09/Dutch-Cuisine-Beleidsplan-2017-2018.pdf>

Experimenten ondersteunen om grootschalige insectenweek te realiseren ter verduurzaming van de veevoerindustrie zoals ontwikkeld wordt in de regio FoodValley.

De werkgroepleden is gevraagd om dit soort initiatieven, die beantwoorden aan een verbetering van de verdienmodellen van klimaatvriendelijke producten, te ondersteunen.

Rijksoverheid (LNV/ EZK) - VNG - Agri NL - LTO - FNLI - NZO - COV - CBL - Food Hub - N&M
Tot 2050!

10.2.e

Van: 10.2.e
Verzonden: donderdag 6 december 2018 13:31
Onderwerp: Verslag Tafelvergadering dd 5-12-2018
Bijlagen: Bijdrage L&L aan Klimaatakkoord versie 6-12.docx; Verslag Tafelvergadering dd 5-12-2018.docx

Categorieën: BR

LS,

Hierbij het conceptverslag én een nieuwe versie van het Akkoord.
 Hoewel het agendapunt 'agroconvenant' niet scherp besproken is, toch een suggestie van bespreking en conclusie vanuit het secretariaat.

Indien oneens: graag een reactie.

Gevraagd wordt om:

- voor het weekend (vrijdag 20.00 uur) te reageren (indien gewenst) op de visie 2050;
- voor het weekend met nieuwe – gedeelde – bijdragen van werkgroep teksten te komen obv bespreking en noodzakelijke voortgang (geldt tav Consumptie, Landbouwbodems, Veenweiden, Bos en Natuur). In bijgevoegde tekst zijn de laatste bijdragen van Veehouderij en Glastuinbouw verwerkt; Vanuit veehouderij zal er nog een verbetering rond rol retail nagestuurd worden.
- zo mogelijk vandaag nog te komen met 'enkele' verzoeken tot aanscherping van bijdragen vanuit het Rijk.

Uit bilateraal contact met secretariaat Beraad blijkt dat de verwachte omvang van de Tafelbijdragen tussen 15 en 20 pagina's zal liggen.

Met vriendelijke groet,

10.2.e

06-12-2018

Concept bijdrage sectortafel Landbouw en Landgebruik aan Klimaatakkoord

Inhoud

4.	Bijdrage sectortafel Landbouw en Landgebruik aan Klimaatakkoord	2
4.1	Visie 2050.....	2
	'Natuurlijk de basis voor klimaatneutraal Nederland'.....	2
4.2	Opgave 2030.....	3
	'Sluiten van kringlopen: de volgende stappen op weg naar de bioeconomie'.....	3
4.3	Generiek.....	6
4.3.1	Randvoorwaarden	6
4.3.2	Innovatie voor Landbouw en Landgebruik	7
4.3.3	Arbeidsmarkt en scholing	7
4.3.4	Verdienmodellen en financiering.....	7
4.3.5	Routekaart Inlandse Biomassa	8
4.3.6	Veranderingen in ruimtelijk beslag.....	8
4.4	Emissiereductie Veehouderij	9
4.4.0	Inleiding	9
4.4.1	Emissiereductie zuivelsector /melkveehouderij	10
4.4.2	Varkenshouderij.....	14
4.5	Landgebruik	22
	'Gewaardeerde biologische CCS in biodivers landschap met productie'	22
4.5.1	Veenweide gebieden.....	22
	'Lerende en gedragen veranderingen in monumentale gebieden'	22
4.5.2	Bomen, Bossen en Natuur	27
	'Biodiversiteit én biomassa in aantrekkelijkste koolstofopslag van Nederland'.....	27
4.5.3	Landbouwbodems en vollegrondsteelt	32
	'Koolstofboeren: gewaardeerde ecologie als basis voor voedsel, energie, biomassa - vastlegging in bodem en landschap'	32
4.6	Glastuinbouw	38
	'Naar duurzame dus economisch aantrekkelijke én klimaatneutrale productie'	38
4.7	Voedselconsumptie & keten	43
	'Ketens maken aantrekkelijke klimaatvriendelijkste gezonde keuze logisch'	43

4. Bijdrage sectortafel Landbouw en Landgebruik aan Klimaatakkoord

4.1 Visie 2050

'Natuurlijk de basis voor klimaatneutraal Nederland'

We willen eten, comfortabel wonen en werken, en ons kunnen verplaatsen in een gezonde en prettige leefomgeving. Landbouw en landgebruik sectoren vormen hiervoor natuurlijk de basis.

Bomen, gewassen en landbouwgronden bieden ons niet alleen een waardevol landschap, maar leggen ook koolstof (CO₂) vast en vormt zo de natuurlijke basis om klimaatverandering te voorkomen. Ze stellen ons bovendien in de gelegenheid voedsel en biomassa te produceren, ook in een veranderend klimaat. Biomassa gebruiken we als diervoer en als grondstof voor energie, chemie en materialen. In 2050 doen we dit in gesloten grondgebonden kringlopen. Dit betekent dat we op regionale schaal de natuurlijke kringloop bodem > plant > dier > mest > bodem sluiten. Boeren en tuinders verdienen daarmee een gewaardeerde boterham. Natuur en landschap worden waardevol beheerd. Dat wil zeggen dat we rekening houden met klimaatbehouding, biodiversiteit én attractiviteit.

Landbouw en landgebruik sectoren krijgen een nieuwe rol met nieuwe verbindingen voor deze sector(en) in de bio-economie die zal ontstaan:

"Als je naar een samenleving wilt waar je fossiele brandstof uitfaseert, dan heb je alternatieven nodig en die zijn dus plant based. Dan gaat de sector die over planten gaat, inclusief bossen en wat er in zee groeit, uiteraard een belangrijke rol spelen, in wat je een soort nieuwe industrialisatie kunt noemen. En die sector, dat is de landbouw".¹

De ambitie is dat de sectoren in het domein landbouw en landgebruik in 2050 *netto* klimaatneutraal zijn. Dit is nadrukkelijk een gezamenlijke ambitie van boeren en tuinders, terreinbeheerders, NGO's, voedselverwerkers, toeleveranciers en supermarkten. *Netto* klimaatneutraal is namelijk alleen haalbaar als naast forse inzet op emissie reductie, de restemissies die inherent zijn aan natuurlijke producten, zoals uit de veehouderij en bemesting (bij voorkeur via 'groene meststoffen'²), gecompenseerd worden door een combinatie van hernieuwbare energie opwekking, biomassaproductie én vergroting van vastlegging van koolstof in bodems, bossen en materialen.

De partijen in het domein landbouw en landgebruik kunnen en zullen de ambitie realiseren binnen natuurlijke en economische randvoorwaarden, (verbetering van) biodiversiteit, aanpassing aan optredende klimaatverandering, adequate benadering van andere milieuthema's en (verbetering van) verdienvermogen en productie. Een sterke keten met stevige ambitie, gezonde natuur en gezonde bedrijven, vormen de basis voor duurzame voedsel-, hout- en biomassaproductie én beheer die we graag aan volgende generaties doorgeven. Vanuit eigen kracht, in verbinding, in weer en wind, met de voeten op aarde, met het hoofd in de wolken, zonder een dag te verzaken.

De realisatie van deze ambitie zal alle Nederlanders en bezoekers raken via effecten op de inrichting en kwaliteit van onze leefomgeving, en mogelijk veranderingen in

¹ Louise Fresco (Voorzitter van de Raad van Bestuur van Wageningen Universiteit en Research)

² Groene meststof: meststof waar bij de productie geen gebruik is gemaakt van fossiele grondstoffen

(voedsel)consumptie. Zeker indien vermindering van afhankelijkheden van (buitenlandse) grondstoffen meegewogen wordt.

Een innovatieve keten is nodig om deze visie en ambitie voor 2050 gestalte te doen krijgen, maar ook om de tussendoelen van 2030 te realiseren. Partijen in het Klimaatakkoord zetten daarom gericht in op innovaties voor:

- A. Reductie van broeikasgasemissies bij de productie van food en non-food 2050;
- B. Bevorderen van (regionale) grondgebondenheid en daarmee sluiten van kringlopen;
- C. Netto productie van hernieuwbare energie vanuit de land-, tuin en bosbouwsectoren;
- D. Inrichting van het Nederlandse land- en wateroppervlak op CO₂ vastlegging en gebruik,
- E. Halvering van de klimaat effecten van aankoopkeuzen door Nederlandse consumenten in 2050.

Deze innovatiesporen hebben een reikwijdte die voorbij de nationale schaal in klimaat effect sorteert. In deze visie en innovatiesporen worden de doelen van het Klimaatakkoord van Parijs, die naast klimaatadaptatie en mitigatie ook gaan over het uitbannen van honger in de wereld én het behoud van ecosystemen en bossen, kwalitatief geoperationaliseerd voor Nederland.

4.2 Opgave 2030

'Sluiten van kringlopen: de volgende stappen op weg naar de bioeconomie'

Voor 2030 hebben de landbouw en landgebruik sectoren een taakstellende opgave gekregen vanuit het kabinet om een additionele afname van 3,5 Mton broeikasgasemissies in 2030 te realiseren (bovenop bestaand beleid). Deze taakstellende bijdrage vanuit land- en tuinbouw en natuursectoren is nodig om te kunnen voldoen aan de kabinetsdoelstelling voor Nederland van 49 procent reductie en vormen de 'volgende stappen' op weg naar 2050.

De 'volgende stappen', omdat er in de voorliggende periode al een stevig emissiereductie fundament is gelegd én er al fors geïnvesteerd is in het opwekken van hernieuwbare energie, waarbij er in 2016 al ca 25 PJ hernieuwbare energie geproduceerd wordt. Deze prestaties geven inspiratie en vertrouwen om de volgende stappen die gevraagd worden richting 2030 te realiseren.

De opgave is opgeknipt in een afname van de broeikasgasemissies uit de landbouw (methaan) en glastuinbouw, ieder met respectievelijk ten minste 1 Mton³ in 2030, en een afname van het saldo van emissies en vastleggingen uit landgebruik van 1,5 Mton. Over de invulling van de opgave van 3,5 Mton wordt in het Regeerakkoord gesteld dat "daarbij technische maatregelen (mestverwerking, voedselmix, kas als energiebron, etc.) de voorkeur boven hebben volumebeperkende maatregelen."

De deelnemers aan de tafel landbouw en landgebruik adopteren deze taakstellende opgave volmondig en leggen de lat zelfs hoger. De ambitie voor 2030 bestaat uit ca 5 Mton CO₂-eq⁴ reductie in Nederland. Dit is nog exclusief de bijdrage aan energie-opwek en klimaatwinst die door beperken van de invoer van grondstoffen in het buitenland gerealiseerd zal worden. Dit strookt ook met de wens van het kabinet om 0,5 Mton extra in landgebruiksemissies te

³ Ten opzichte van het emissiepad bij ongewijzigd beleid in 2016. Dit betekent met name voor de glastuinbouw veel. Zie ook in betreffende paragraaf voor uitwerking.

⁴ Waarbij ook energetische emissies en ook vastleggingen aan de orde zijn: het betreft de klimaatprestatie van deze sectoren.

Thema	Taakstellend Opgave in Mton CO2 eq	Ambitie in Mton CO2 eq	Maatregelen
Veehouderij	BR	BR	BR
Landgebruik	BR	BR	BR
Glastuinbouw	BR	BR	BR
Totaal	BR	BR	

Klimaatinzet met effect 'andere Tafels en/of buitenland	Maatregelen
BR	
BR	BR
BR	BR

instrumenteren. Deze additionele inzet van de partijen aan de sectortafel geeft tevens

invulling aan een mogelijke verhoging van de nationale reductiedoelstelling naar 55 procent in 2030.

BR

[Redacted text block]

BR

[Redacted text block]

Dit akkoord is geen blauwdruk van de route naar 2050 via de opgave voor 2030. Onderzoek, pilots en demonstraties zullen in sommige (innovatie)sporen kansen bieden om te versnellen, en in andere vragen om een pas op de plaats. In het kader van de doorkijk naar 2050 wordt onder begeleiding van de partijen een scenariostudie uitgevoerd waarbij centraal staat wat de effecten voor de langere termijn zijn van de wens de landbouw te verduurzamen in termen van klimaat, grondgebondenheid en het sluiten van kringlopen.

De gezamenlijk, door de in het klimaatakkoord betrokken actoren uit het domein landbouw en landgebruik, te trekken conclusies uit deze studie zullen worden ingebracht in de in dit akkoord afgesproken algemene procedures en processen van evaluatie (en daardoor eventuele herziening van afspraken) uit het akkoord.

⁵ 'Landbouw, natuur en voedsel: waardevol en verbonden. Nederland als koploper in kringlooplandbouw' (2018)

4.3 Generiek

4.3.1 Randvoorwaarden

Investerings en Financiering

Partijen beseffen dat de komende jaren vele miljarden aan investeringen nodig zullen zijn om in de sector Landbouw en Landgebruik de ambities voor klimaatdoelen in 2030 en uiteindelijk 2050 waar te maken. Deels zullen deze ook van belang zijn voor andere aspecten van een duurzame landbouw en landgebruik .

Gedurende langere termijn duidelijkheid hebben over de financiële kaders draagt sterk bij aan de bereidheid tot investeren van alle betrokkenen.

Aan de andere kant beseffen partijen dat er altijd onzekerheden zijn en dat niet verwacht kan worden dat op alle fronten financiële duidelijkheid over zulke lange termijnen geboden kan worden. Zo zijn bijvoorbeeld mandaatperioden van overheden een gegeven .

Partijen zien echter mogelijkheden om op basis van de volgende uitgangspunten een betekenisvolle en transparante stap te zetten in de financiële onderbouwing van de ambities en de voorstellen.

1. Bestaande budgetten vormen een belangrijk zoekgebied en daarmee een belangrijke basis voor deze ambities: bij het bedrijfsleven en ook bij de overheden. Bestaande budgetten worden waar mogelijk gekoppeld aan de realiseren van klimaatdoelen. Bijvoorbeeld in het kader van het natuurbeleid en de asbestsanering en ook het (in ontwikkeling zijnde) Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB).
2. Een aantal instrumenten wordt ingezet dat meer dan in het verleden toegespitst is en wordt voor het klimaatbeleid in de sector landbouw en landgebruik. Hierbij zijn zowel de SDE+ regeling en de het Groenfonds van belang.
3. Mia en Vamilregeling blijven, met de EIA regeling, ook in de toekomst van groot belang voor klimaatgerelateerde investeringen.
4. Met Invest.nl zijn afspraken gemaakt om te onderzoeken of en zo ja hoe ten behoeve van de investeringen in stallen, energietransitie glastuinbouw en in aanleg van bossen, Invest.nl een rol kan spelen .
5. Voor investeringen tbv onderzoek , innovatie en kennis wordt een beroep gedaan op het vigerende en in aanpassing zijnde Topsectorenbeleid met bijbehorende mogelijkheden en intensiveringen.
6. De zogenaamde Klimaatenvelophe van het Kabinet (deze kabinetsperiode) is ook voor de sector landbouw en landgebruik van groot belang met name voor het opstarten van pilots en initiële ontwikkelkosten .
7. partijen onderkennen het grote belang van het ontwikkelen van betrouwbare, structurele verdienmodellen in deze sectoren waaronder het ontwikkelen van het instrument van carboncredits.

Op basis van deze uitgangspunten en de daarin verwoorde verwachtingen kunnen de komende jaren noodzakelijk stappen gezet worden.

Mochten onverhoopt wijzigingen komen in dit pakket die van materiële betekenis zijn, zullen partijen bezien welke alternatieven er zijn. Effecten op tempo en ambitieniveau kunnen daarbij aan de orde zijn, zeker indien een wijziging van belang is als onderdeel van een breder ondersteuningspakket én bijbehorende maatregel nog niet zonder deze ondersteuning ingevoerd kan worden.

Aanpassingen in wet- en regelgeving

Partijen hebben in dit akkoord de wens uitgesproken om op onderdelen wet en regelgeving aan te passen om deze meer toe te snijden op het bereiken van klimaatdoelen. Beseft wordt dat deze gewenste aanpassingen niet in termen van een resultaatverplichting verwoord kunnen worden. Daarvoor is vaak de medewerking nodig van derden die zich niet aan dit

akkoord hebben verbonden. Dat geldt bij voorbeeld voor medewerking van de Europese Commissie met betrekking tot Richtlijnen en Verordeningen.

Partijen spreken af dat indien de gewenste veranderingen niet of niet tijdig genoeg tot stand komen om de afgesproken ambities en doelen te halen, overleg plaats vindt over mogelijke alternatieve instrumenten.

4.3.2 Innovatie voor Landbouw en Landgebruik

Om de doelen en ambities in 2030 en 2050 te kunnen realiseren is continue inzet en ontwikkeling in innovatieve technieken en maatregelen nodig. Juist omdat de opgave zo veelomvattend en de tijdsframes adaptief innovatiemanagement vragen, is gekozen om de innovatiedoelen centraal te stellen, boven de daaruit voortvloeiende technieken. Deze aanpak is al eerder gekozen in de Glastuinbouw ("Kas als Energiebron") en bouwt hier voor de breedte van de gehele Tafel op voort.

De opgestelde Kennis- en Innovatieagenda tbv dit akkoord gaat uit van de volgende onderzoekopgaven:

- In 2050 levert food en non-food haar bijdrage aan de 80-95% emissiereductie in Nederland:
 - o Emissiereductie in bodem en landgebruik in de landbouw
 - o Veehouderij: emissiereductie methaan en lachgas
- Energie: Gebruiksreductie naar nul emissie in 2030 en opwekking van 100 PJ in 2050
 - o Energiebesparing
 - o Kleinschalige energieopwekking
- 100% land en water ingericht op CO₂-vastlegging en –gebruik in 2050
 - o Ontwikkeling van 14.000 km² blauwe ruimte voor zeewierproductie
 - o Biomassateelt met verdubbelde fotosynthese in 2050
 - o Humane eiwitvoorziening voor 50% uit (nieuwe) plantaardige bronnen in 2050
 - o Klimaatbehoudende natuur: legt jaarlijks CO₂ vast, met grotere biodiversiteit en met een grotere biomassa oogst in 2050
- Carbon Footprint consument halveert (in food en non-food, ook internationaal) door aankoopkeuzen in 2050
 - o Alle consumenten maken de klimaatvriendelijkste keuzes in 2050
 - o De gezonde voedselkeuze wordt ethisch gerelateerd aan grondstofkeuzes (waarom van preferentie in bodemgebruik: food of non-food)
 - o Vaste biomassa als vastlegend medium wordt optimaal ingezet als constructiemateriaal

Uitvoering van deze Kennis en innovatieagenda zal zoveel mogelijk plaatsvinden in afstemming met alle partners én belanghebbenden in het kennis- en innovatiedomein, incl private partijen.

Naast deze agenda zijn er ook verschillende beloftevolle start ups, waaronder enkele rond kweekvlees en insecten voor (dierlijke) consumptie in beeld.

Hiermee dekt de innovatie en kennisagenda alle domeinen van dit (deel)akkoord rond Landbouw en Landgebruik.

4.3.3 Arbeidsmarkt en scholing

PM

4.3.4 Verdienmodellen en financiering

PM

4.7 Voedselconsumptie & keten

'Ketens maken aantrekkelijke klimaatvriendelijkste gezonde keuze logisch'

Partijen zijn van mening dat klimaatvriendelijke consumptie van burgers een gedragsverandering vraagt met lange adem: minder voedselverspilling, meer consumptie van groenten en fruit, een groter aandeel consumptie van eiwitten op plantaardige basis. Dit wordt gezien als een belangrijke bijdrage aan lange termijn klimaatbeleid.

Klimaatbeleid en Circulaire Economie komen samen bij de aanpak van voedselverspilling en de eiwittransitie zoals verwoord in de Transitieagenda Biomassa en Voedsel. In aansluiting op de Taskforce Circulair Economy in Food stellen partijen zich ten doel om de voedselverspilling bij de consument, inclusief de voedselverliezen in de keten, in Nederland in 2030 te halveren ten opzichte van 2015.

In Nederland wordt meer dierlijk- dan plantaardig eiwit geconsumeerd. Partijen vinden het wenselijk om deze verhouding in ons dieet in 2050 om te draaien (van 60:40 naar 40:60). Dit past bovendien bij een gezond dieet, conform de adviezen hieromtrent van het Voedingscentrum. Naast deze verschuiving in dieet, is in Nederland gemiddeld een reductie van 10% tot 15% van de totale eiwitinname wenselijk. Dit vraagt wel een collectieve verankerde gedragsverandering, die niet te onderschatten is.

Producenten van voedingsmiddelen voor de Nederlandse markt maken voor 2025 de carbon footprint (CF) ook per kilogram voedingsstoffen van hun productgroepen en zo mogelijk hun producten publiek inzichtelijk. Heldere en eenduidige definities zijn hiervoor nodig.

Afspraken:

- Rijksoverheid (LNV) zal, ism FNLI, LTO, CBL, Natuur en Milieu en Voedingscentrum, vanaf 2019, de ontwikkelingen aangaande de definiëring van klimaatvriendelijke producten monitoren, waar nodig beïnvloeden en de uitkomsten delen zodra deze bekend worden.

BR

BR

BR

BR

1.4 Reductie van de eiwit consumptie van 10-15% in het dieet van de Nederlandse consument, naast een shift naar meer plantaardig eiwit.

Partijen spreken af:

- Het Voedingscentrum zal bezien worden voor welke bevolkingsgroepen een eiwitreductie van 10-15% vanuit gezondheidsperspectief niet wenselijk is en zal duiden hoe een eventuele eiwitreductie in de voedselinname dient plaats te vinden vanuit een gewenst volksgezondheidsperspectief.
- Zodra de publicatie met betrekking tot de CFP van eiwitten is verschenen zal worden beoordeeld of op basis van dit voortschrijdend inzicht de doelstellingen van dit klimaatakkoord met betrekking tot eiwitten heroverwogen zouden moeten worden.
- Portie grootte verkleining is een beproefde methode om inname te reduceren. Wij stellen derhalve voor om horeca, catering, producenten en supermarkten te stimuleren om in menu's, maaltijdboxen en andere producten waar de portie-grootte professioneel wordt bepaald, aan te sturen op kleinere porties en bescheiden eiwit componenten.
- Acties worden genomen in de loop van 2019 door Voedingscentrum, daartoe in staat gesteld door de Rijksoverheid (LNV). FNLI, LTO, CBL, COV, Food Hub, Natuur en Milieu zijn hierbij betrokken.

2. Carbon footprint inzichtelijk maken op bedrijfs-en/of sectorniveau per productgroep.

De Europese Commissie heeft een standaardmethode ontwikkeld om milieuprestaties van producten te meten en te communiceren via de Product Environmental Footprint (PEF). Het is een raamwerk van eisen en principes om de milieu-impact van producten te bepalen. Er zijn inmiddels al PEFs vastgesteld voor bier, zuivel, diervoeder, vlees, olijfolie, bronwater, pasta en wijn. Voor vis en koffie zijn deze nog niet vastgesteld. Deze methode, en haar doorontwikkeling middels Product Environmental Footprint Category Rules (PEFCR), zal gebruikt worden als monitoring- en vergelijking instrument op ketenniveau.

De volgende actielijnen zijn overeengekomen.

- 2.1 Bedrijven in de productieketen berekenen hun carbon footprint (CFP) op productgroep niveau op basis van PEFCR

Partijen spreken af:

- Bedrijven in de productieketen berekenen hun carbon footprint op productgroepniveau op basis van PEFCR. In de overige categorieën gebruiken partijen een van de andere standaardprotocollen, om hun LCA's in een later stadium met de PEFCR te kunnen integreren. Bedrijven dragen bij aan de ontwikkeling van nieuwe PEFCRs voor categorieën waar deze regels nog niet voor beschikbaar zijn. Trekkerschap hiervoor ligt bij COV, ism FNLI, LTO, CBL, COV, AgriNL. De actie is uitgevoerd voor 2025
- Onderzoek is nodig naar de wijze waarop de sectoren en individuele bedrijven, zodanig gefaciliteerd kunnen worden dat zij hun CFP, zowel op productgroep niveau, als voor individuele producten zelf kunnen berekenen en zich daarmee kunnen onderscheiden in de markt.
- Kosten voor centrale coördinatie en support voor het komen tot CFP's per productgroep in de diverse ketens **PM€**

- 2.2 De bedrijven maken de carbon footprint van hun producten publiek inzichtelijk, en verlagen de carbon footprint van hun productieketen stapsgewijs.

Partijen spreken af

- Voorgaande methode voor 2025 te benutten, FNLI zal hiervoor trekkerschap op zich nemen ism LTO, CBL, FNLI, COV, AgriNL

2.3 Bedrijven houden bij productontwikkeling rekening met het verlagen van de CFP van producten.

Partijen spreken af:

- Bedrijven nemen de CFP van het eindproduct mee als een criterium in haar R&D processen. Met name de perceptie en beleving van CO2 armere producten zal bepalend zijn of de volumes zullen toenemen ten koste van minder CO2 vriendelijke varianten.
- FNLI is verantwoordelijk voor het trekkerschap van de actie ism LTO, CBL, NZO, COV, AgriNL. Actie start in 2019

2.4 Supermarkten nemen op zich de omzet uit klimaatvriendelijke voedingsmiddelen (producten met een lagere carbon footprint, bijvoorbeeld o.b.v. plantaardige eiwitten zoals groente, fruit, bonen, vegaproducten) voor 2030 met 10% te vergroten.

Partijen spreken af:

- Klimaatvriendelijkere producten als 'gemakkelijkste én normaalste keuze' voor consumenten te positioneren door gebruik te maken van de voedselomgeving
- Bij een eenduidige definitie van klimaatvriendelijke producten zal het CBL aangeven met welk percentage de omzet in 2030 vergroot kan zijn.
- Actieve rol in Alliantie Verduurzaming voedsel, incl. implementatie en monitoring.
- CBL is actiehouder, en neemt actie vanaf nu tot en met tenminste 2030

3. Gedragsverandering

Partijen zijn van mening dat klimaatvriendelijke consumptie van burgers een gedragsverandering vraagt met lange adem. In 2019 wordt, zoals in het Nationaal Preventieakkoord afgesproken is, de duurzaamheid/CO2 footprint van allerlei typen eiwitten (plantaardig/dierlijk) gecategoriseerd¹³. Dit biedt de mogelijkheid eiwitten op CO2-footprint te rangschikken, anders dat alleen dierlijk versus plantaardig.

Ook voor het verminderen van de verspilling op consumentenniveau zijn gedragsveranderingsstrategieën kansrijk¹³. Campagnes en andere interventies worden, met als doel beter inzicht in de effectiviteit van strategieën, samen met onderzoek ingezet gericht op consuminderen in het algemeen. De beschreven interventies gericht op meerdere gedragingen die aan het probleem bijdragen, zoals overconsumptie, voedselverspilling en hoge consumptie van klimaatonvriendelijke producten worden centraal toegankelijk gesteld in een database, bij voorkeur de database van het Centrum Gezond Leven (CGL) van het RIVM.

De klimaattaafel ziet kansen als de gewenste gedragsveranderingen, zoals hieronder weergegeven, in onderlinge samenhang worden nagestreefd, mede om te vermijden dat verwarring ontstaat bij consumenten:

- gezondheid, conform de Schijf van Vijf en gebaseerd op de adviezen van de Gezondheidsraad en volgens de doelstellingen op het gebied van het terugdringen van overgewicht, zoals benoemd in het Preventieakkoord¹⁴
- consuminderen in het algemeen en van klimaatonvriendelijke producten in het bijzonder (niet beperkt tot voedingsmiddelenproducten)
- voedselverspilling
- minder eiwitname voor die bevolkingsgroepen waarvoor dit relevant is

¹³ Voor een overzicht van recent onderzoek in Nederland, zie <https://scienceworks.nl/wp-content/uploads/2016/06/Evelien-van-de-Veer.pdf>

¹⁴ <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/gezondheid-en-preventie/nationaal-preventieakkoord>

- meer consumptie in Nederland van groenten en fruit en lager aandeel consumptie van producten met een hoge carbon footprint

Een samenhang in gedragsinterventies moet worden geborgd in nauwe samenwerking met "Samen tegen voedselverspilling" en de relevante partners van het preventie akkoord. Daarnaast kan regionale participatie van overheden leiden tot versnellingen van gedragsveranderingen via (de communicatie over) experimenten, living labs, etc.

De volgende acties zijn overeengekomen:

- 3.1 Alle goed beschreven interventies moeten centraal toegankelijk zijn in een database

Partijen spreken af:

- CBL trekt de actie om, ism Rijksoverheid (LNV/ EZK, VNG, FNLI, (Food Hub) en N&M, succesvolle interventies bij CGL in te brengen in een vanaf 2021 operationele database
- Een jaarlijks budget van circa 150.000€ lijkt aangewezen voor het onderhoud van de database, het toegankelijk maken en het screenen / kwalitatief beoordelen van de nieuw op te nemen interventies.

- 3.2 Er moeten gedegen gedragsanalyses van deelgedragingen van klimaatvriendelijker eten uitgevoerd worden om de keuze voor interventies te onderbouwen en de witte vlekken aan interventies in kaart te brengen.

Overheden en instellingen, zoals verenigd in het initiatief Samen tegen Voedselverspilling, maken het financieel en organisatorisch mogelijk dat hun duurzaamheidsinterventies voorafgegaan zijn aan door een gedragstoets, en gevolgd zij door een evaluatie. De resultaten worden, na documentatie en beoordeling ervan door deskundigen, aangeleverd bij de database van het CGL.

- In het bijzonder bij de opzet van pilots, die per definitie bedoeld zijn om interventies uit te proberen, zien partijen toe op evaluatieve begeleiding via een gedegen onderzoek.
- Bedrijven en instellingen maken bij duurzaamheidsinterventies die reeds ontsloten zijn in de database actief gebruik van de al beschikbare kennis.

Budget: **PM** €, er dient hier een dwarsverband gelegd te worden met werkgroep innovatie KIA (Onderzoek gedrag)
Rijksoverheid (LNV/ EZK) - VNG - FNLI - CBL - (Food Hub) - N&M
Vanaf 2019

- 3.3 Coördineren van gedragsverandering ten behoeve het klimaat, de voedselverspilling en het preventie akkoord

Een eenduidige berichtgeving naar consumenten zal cruciaal zijn om gedragsverandering tot stand te brengen. Daardoor is het noodzakelijk dat er regelmatige afstemming plaats vindt tussen de partijen die instaan voor de gedragsverandering ten behoeve van:

- de voedselverspilling
- het preventieakkoord
- het klimaatakkoord

Indien alle partijen minimaal gebruik maken van de database zoals beschreven in actielijn 3.1 en onderling hun campagnes afstemmen wordt verwarring richting de consument uitgesloten. De VNG kan een rol spelen om ook bij de regionale initiatieven in te staan voor een eenduidige "message" aan de consumenten.

Budget om gedragsverandering te ondersteunen, indien gekozen wordt voor landelijke campagnes zoals Nix18, 10mln € / jaar

Rijksoverheid (LNV/ EZK) - Stichting "Samen tegen Voedselverspilling" - VNG - FNLI - CBL - (Food Hub) - N&M - het voedingscentrum - de partijen van het Preventie akkoord
Vanaf 2019

3.4 Inkoopbeleid overheid als launching customer/ vliegwiel

Neemt deel als voedselafnemer (via o.a. de bedrijfscatering) en formuleert daarbij doelen en actieplannen om klimaatvriendelijker voedsel in te kopen.

Rijksoverheid (LNV/ EZK)

Vanaf 2019

3.5 Maatschappelijke initiatieven elkaar laten versterken voor meer impact op klimaat en gezonder voedsel: zoals Circulair Chefs , De Keuken van de Lage Landen , Dutch cuisine e.a.

Deze projecten worden uitgebreid beschreven bij verdienmodellen in 4.3, dragen ook bij aan gedragsverandering evenals de effecten van het te realiseren World Food Center in FoodValley , omdat in het WFC met de consument centraal gewerkt wordt aan duurzaam en gezond voedsel.”

ook monitoren van footprint en gezondheidsdata bij deze voorbeeld projecten

Rijksoverheid (LNV/ EZK), VNG, Rabobank, (Food Hub), Natuur en Milieu, Voedingscentrum

Vanaf 2019

4. Verdienmodellen klimaatvriendelijke producten

‘De toekomstperspectieven van de sterk op exportgerichte Nederlandse agrofood sector liggen meer en meer in het vinden, bedienen en verder uitbouwen van marktsegmenten die niet alleen veel belang hechten aan kwaliteit en gezondheid, maar met name ook bovengemiddeld aan het milieu, duurzaamheid en circulariteit, inclusief een hoog niveau van dierenwelzijn. Belangrijk zijn het stimuleren van een veranderende productbeleving en het vermarkten van innovatieve producten als onderscheidende merken, met perspectief op economische meerwaarde voor alle delen van de keten, zonder aan concurrentiekracht in te boeten.’¹⁵

Ketenpartijen, waaronder agrariërs, moeten maatregelen doorvoeren die wel kostenverhogend zijn, maar die niet terugverdiend worden of anderszins gecompenseerd. De agrarische sector in het algemeen en de veehouderij in het bijzonder staan voor de taak om integraal duurzaam te zijn. Sommige issues staan op gespannen voet met elkaar. Zo kunnen maatschappelijke waarden rond het welzijn van dieren tegenovergesteld werken op de normen voor CO2-reductie.

De grootste stappen in relatie tot klimaat lijken gemaakt te kunnen worden in nichemarkten en exclusieve ketens. Deze zijn weliswaar kleiner in volume, maar leiden tot meer onderscheidend vermogen en betere verwaarding. Voorbeeld zijn ‘Local for local concepten. Door de betrokkenheid van lokale overheden kan gestimuleerd worden om met elkaar synergie te behalen uit lopende en toekomstige initiatieven.

Een grotere omschakeling vindt plaats door gesloten ketens te laten groeien ten opzichte van de volumemarkt. De voorbeelden hiervan zijn keurmerk “Beter leven”, het Varken van Morgen en de duurzamere kipconcepten bij de grotere retailers. Daarnaast is in de volumemarkten nog substantiële energie-efficiency te behalen.

De voorgenomen implementatie van het wetsvoorstel “Ruimte voor Duurzaamheidsinitiatieven” en een stevigere bevoegdheid van Producten- en Branche-Organisaties om collectieve afspraken te kunnen maken zijn belangrijke vertrekpunten voor de toekomstige ontwikkelingen.

De werkgroep stelt voor om de strategische positie voor (Nederlandse) agrofoodketens in de (internationale) markt te onderschrijven en stelt de onderstaande acties voor. De acties teneinde te komen tot goed inzicht in de CFP van ketens (paragraaf 2) is belangrijke basisinformatie.

4.1 Ontwikkelen en implementeren actie-lijnen voor de 4 markttypes

¹⁵ Raad voor Dierenaangelegenheden (RDA) ‘Winstgevend welzijn’ 2012

In ieder geval moet geleerd worden van de initiatieven die er al lopen. Vaak is er namelijk al sprake van kleinschalige en regionale initiatieven. Deze hebben, om volwassen te worden, meestal een startsubsidie nodig. Momenteel gebeurt dat veelal via POP3, EFRA, provincie, gemeente, e.a.. Maar voorts zal in nauwe samenwerking met de betrokken ketenpartners gesproken moeten worden hoe gezamenlijk tot verdienmodellen gekomen kan worden gebaseerd op, door consumenten gewaardeerde klimaatvriendelijke producten.

Ondernemers of groepen van ondernemers die ideeën hebben kunnen hiertoe initiatieven nemen. Maar daarnaast is het cruciaal om gestructureerd inzicht te verkrijgen in potentiële mogelijkheden met ketenpartners en overheden. Het wetsvoorstel "Ruimte voor duurzaamheidsinitiatieven" en de toekomstige bevoegdheden van Producenten- en Branche-organisaties zijn hierbij uitgangspunten.

Budget : PM €'s voor extern advies om te komen tot nieuwe verdienmodellen in de 4 marktsegmenten

Rijksoverheid (LNV/ EZK) - VNG - Agri NL - LTO - FNLI - (COV) - CBL - (Food Hub) - N&M 2019

4.2 Financiële prikkels voor klimaatvriendelijke producten

Inzetten van bestaande en goed werkende instrumenten als MIA, EIA en Vamil en koppelen van deze instrumenten aan maatlatten of andere keurmerken.

Hierbij wordt nogmaals opgemerkt dat bij het streven naar klimaatvriendelijke ketens altijd sprake zal zijn van afweging van meerdere aspecten (klimaat, gezondheid, milieu, dierenwelzijn).

Actualiseren lijsten voor MIA, EIA en Vamil en van Maatlatten (die gebaseerd zijn op deze instrumenten). Er dient meer focus te komen op Carbon Footprint reductie. Vervolgens dienen de geactualiseerde mogelijkheden onder de aandacht van de ketenpartners gebracht te worden.

Rijksoverheid (LNV/ I&W / EZK) - LTO - FNLI - CBL - N&M 2019

4.3 Support aan diverse initiatieven die leiden tot klimaatvriendelijke verdienmodellen

We volstaan hier met het noemen van een aantal recente initiatieven:

Deze initiatieven dienen ook bij te dragen aan een gezonder Voedingspatroon (de menu's en producten zijn een stap richting Schijf van Vijf).

Ook als het gaat om lesprogramma's en trainingen is het belangrijk dit af te stemmen met Jong Leren Eten en Voedingscentrum.

"De Nieuwe Boerenfamilie", een initiatief van KEK, NAJK en LTO Nederland

Agrarisch ondernemers worden ondersteund met het ontwikkelen van nieuwe verdienmodellen om daarmee de omschakeling naar klimaatslimme landbouw te kunnen financieren. In de komende jaren worden tientallen agrarisch ondernemers individueel geholpen met onafhankelijk advies, toegang tot financiering, toegang tot kennis over consumentengedrag. Succesvolle voorbeelden worden opgenomen in de curricula van hogescholen. Een van de grootste uitdagingen in de transitie naar klimaatslimme 'kringlooplandbouw' is het verdienmodel van de agrarische sector. Een deel van de ondernemers zal kunnen kiezen voor meer marktgericht, business to consumer, niche markt productie. Er liggen kansen om nieuwe producten te ontwikkelen en nieuwe ketens op te zetten. Samenwerkingen tussen MKB ondernemers uit de stad en agrarisch ondernemers worden versterkt. Interdisciplinaire teams van experts worden samengesteld om agrarisch ondernemers te ondersteunen. Hiermee ontwikkelen we 'Nieuwe Boerenfamilies', netwerken van experts rondom een agrarisch ondernemer.

Per jaar worden er 15 Nieuwe Boerenfamilies gestart. Resultaten worden gedeeld in een publiekscampagne. Innovatieve bedrijven vanuit de Nieuwe Boerenfamilie krijgen toegang tot financiering en kapitaal. Het werken met interdisciplinaire teams, zoals bij de Nieuwe Boerenfamilie, wordt opgenomen in de curricula van Aeres Hogeschool, HAS Hogeschool. Er wordt aansluiting gezocht bij ketenpartijen een keteninitiatieven (Agrifirm bijvoorbeeld) om het werkveld rondom 'nieuwe ketens en nieuwe verdienmodellen' te verbreden en op te schalen.

Korte Ketens in het Liemers Landschap

Van land tot bord: een betere samenwerking binnen de Liemerse voedselketen

Steeds meer consumenten willen verse, pure producten van dichtbij. Tegelijkertijd zijn boeren en tuinders in toenemende mate geïnteresseerd in een regionale afzetmarkt. Tijd om dat bij elkaar brengen. Binnen het project Korte Ketens in het Liemers Landschap gaan consumenten, producenten, bedrijven en gemeenten aan de slag met de kansen die de korte voedselketen in de Liemers hen biedt. Op die manier versterken zij elkaar en dragen ze tegelijkertijd bij aan een aantrekkelijk veerkrachtig Liemers Landschap.

Het initiatief voor het platform "Culinaire Chefs" van KEK, SFYN en NAJK

Hierbij wordt gezorgd voor een verbinding tussen de culinaire wereld en de agrarische sector. We bouwen aan een netwerk en platform voor chefs, koks en keukenpersoneel dat 'circulair' wil werken.

Onderdeel van het programma is een challenge voor chefs, van hogere tot lagere segmenten, om circulair te kunnen werken. Daarnaast zullen lesprogramma's, kookboeken, trainingen en events worden georganiseerd. Hiermee sluiten we de culinaire wereld aan op de ontwikkeling richting kringlooptlandbouw, we laten chefs bewuster keuzes maken en de voorbeeldrol op zich nemen. We sluiten een aantal gerenommeerde namen in de culinaire wereld aan, en zoeken verbinding met initiatieven als Instock en Dutch Cuisine.

Er wordt verbinding gezocht met bestaande initiatieven als Instock en Dutch Cuisine

Resultaat is een bewustwordingscampagne, gerenommeerde chefs die zich laten voorstaan op circulair en klimaatvriendelijk werken, verschillende boeken, publicaties en events.

Het initiatief van de 'Keuken van de Lage Landen' | 'Low Food' door KEK, NAJK en SFYN

Een van de belangrijke ontwikkelingen in de transitie naar een klimaatvriendelijk en circulair voedselsysteem is de heroriëntatie op regionale voedselsystemen. Hierbij gaat het niet om 'local-for-local' of imaginaire grenzen van een x aantal kilometer, maar om de meest zinvolle en haalbare schaal, rondom grootstedelijke gebieden, om kringlopen te gaan sluiten. Het gaat om een heroriëntatie tussen de verschillende schaalniveaus waarom voedsel wordt geproduceerd en geconsumeerd: micro (de stad), macro (de wereldmarkt), meso (de regio). Een betere verdeling tussen deze niveaus is wenselijk om kringlopen te sluiten.

Op het meso- of regionale niveau liggen kansen om kringlopen te sluiten, klimaatvriendelijker te gaan werken, en boeren met burgers te verbinden. Er liggen kansen voor nieuwe producten met toegevoegde waarde, nieuwe ketens, korte ketens, en streek- of regioproducten. De ontwikkeling van streek- of regioproducten is van belang en is gebaat bij goede 'regio-marketing', naar voorbeeld van de 'Nordic Cuisine'. Samenwerking tussen chefs en de agrarische sector en ketenpartijen is hierbij essentieel.

Het initiatief Restaurants van Morgen door Natuur & Milieu en gemeenten in regio Food Valley.

Alle 22 restaurants in de Regio Foodvalley doen mee met Restaurants van Morgen. Dit initiatief, dat natuur & Milieu samen met Greendish startte, helpt de restaurants in deze regio te verduurzamen. De gemeenten Ede, Wageningen, Nijkerk, Veenendaal, Rhenen en de Regio Foodvalley ondersteunen het initiatief.

De restaurants kunnen hun kaart duurzamer en gezonder maken door meer te werken met streekproducten en groenten en door de hoeveelheid zout, suiker, vet en voedselverspilling terug te dringen. De restaurants krijgen een uitgebreid advies met tips op maat. Ook wordt een aantal restaurants intensief begeleid bij de verduurzaming van hun restaurant. Het menu van de restaurants wordt doorgemeten en hun verbeteringen moeten meetbaar zijn en aan hoge eisen voldoen.

Dit project heeft de intentie om in andere regio's uitgerold te worden. Meerdere gemeenten hebben al aangegeven mee te willen doen. De Rijksoverheid kan hier financieel mee helpen om de impact van dit project te vergroten.

Dutch Cuisine

Dutch Cuisine is een stichting die de bewustwording van onze unieke, Nederlandse eetcultuur wil bevorderen. Een grotere bewustwording leidt tot gedragsverandering in onze voedselconsumptie en

daarmee tot duurzamere voeding. Dutch Cuisine wil deze bewustwording stimuleren door een lifestyle label te maken van de Nederlandse keuken, voor iedereen die in Nederland bijdraagt aan onze eetcultuur – van producenten en retailers tot restaurant(keten)s en chef-koks. Visie Dutch Cuisine staat voor een keuken en eetcultuur die uniek is in de wereld en waar we trots op (mogen) zijn. Gezond en verantwoord, met smaak, vanuit onze creativiteit, onze eigenzinnigheid en ons vrijdenken en altijd vanuit het principe less is more. <http://dutch-cuisine.nl/DC2017/wp-content/uploads/2017/09/Dutch-Cuisine-Beleidsplan-2017-2018.pdf>

Experimenten ondersteunen om grootschalige insectenweek te realiseren ter verduurzaming van de veevoerindustrie zoals ontwikkeld wordt in de regio FoodValley.

De werkgroepleden is gevraagd om dit soort initiatieven, die beantwoorden aan een verbetering van de verdienmodellen van klimaatvriendelijke producten, te ondersteunen.

Rijksoverheid (LNV/ EZK) - VNG - Agri NL - LTO - FNLI - NZO - COV - CBL - Food Hub - N&M
Tot 2050!

CONCEPT